

MAGYARORSZÁG
H E L Y Z E T E

AZ

EUROPAI ÁLLAMRENDSZERBEN.

TÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI TANULMÁNY.

IRTA

TANÁRKY GEDEON.

PEST,
KIADJA PFEIFER FERDINÁND.
1866.

E L Ő S Z Ó.

Jelen munkácska, mely ezennel a nagy közönség ítélő széke eleibe bocsáttatik, néhány hónal ezelőtt szándékozott ott megjelenni: mert az osztrák-poros-z-olasz háború előtt befejeztetett az.

Szerző, a már első jeleneteikben letünt mozgalmak keletkezésének hallattára, szándékosan visszatartoztatta a megjelenést, élénken figyelve, hogy a mozgalmak eredménye igazoló, czáfoló vagy módosító tanuságot szolgáltatand-e tanulmányai irányában?

A háború lezúgott mint vihar, s a béke, mint kelő nap, megvilágosítja a letarolt vidéket.

Szerző is tisztább fényben látja a tárgyakat
mint a vihar előtt: de közrebocsátandó tanul-
mányait nem látta szükségesnek módosítani.

Olvassátok el s ítéljétek meg, igaza volt-e?

I. FEJEZET.

Elmélet.

Egyének úgymint nemzetek sorsát két fő tényező, az akarat szabadsága és a körülmények kényszerűsége határozza meg.

Ki fogja biztosan meghatározni, melyik esetben melyik tényező erősebb? — s így ki fogja föltétlenül állíthatni, hogy e vagy ama kor, történelmi egyéniségeit helyesen ítélte meg, vagy igazságosan ítélte el?

Mert el kell ismernünk, hogy a tények kényszerűsége, — mit a fatalisták az isteni hatalom teljességéből eredt végzetnek neveznek, s mitől lényegileg alig különbözik a III. Napoleon által felállított missio elmélete, — gyakran a legnagyobbszerű történelmi átalakulásoknál döntő hatást látszik gyakorolni.

Az élők által alig észrevett, mintegy az idők folyamának méhében észrevétlenül fogamzott, lassan fejlődött, néha el-elmerülni látszott, de az emberiség általános fejlődése tényezőjéül szolgáló okok, időnként rohammal előtérbe tolulva eszközlik a catastrophát, s a végkifejlésnél közvetlen szereplő egyének, az akarat szabadsága mellett is, majdnem csak eszközökül tekinthetők az események kérlelhetetlen logicájának alkotásában.

E nézetből kifolyólag egyáltalában nem azt következtetem, hogy az egyes ember és nemzet sorsa előre

végzésszerűleg el volna határozva; mert akkor meg kellene tagadnom a szabad akarat érvényét, meg az erény elismerését s a bűn beszámítását: hanem csupán azt, hogy az élő emberek nem a szabadakarat korlátlanásával alkotják az élő történelmet, hanem a multnak parancsoló kényszerűsége hatással van a jelenre, s a jelen kényszerűsége a jövőre, és ezen kényszerűség, végeredményben tekintve az öszves emberiséget, bár egyes nemzeteket eltiporjon is, — folytonosan előre tolja az emberiséget mivelődésben s polgárisodásban, és az emberiség ezen haladásában a netovábbat, hol örökre megállapodnia vagy örökre hanyatlania kellene, soha el nem érheti, de meg sem közelítheti.

Ezen eszmék valóságáról győződtem meg, midőn merőben dilettáns historiai tanulmányaim folyamában, nemzetünk azon végzetszerűnek látszó catastrophájának, — mely szerint önálló állami lételét feladva a Habsburg-dynastia uralmát elfogadta, és kiegészítő de még is önálló része lett egy nagy közép-európai államnak, — okai felett elmélkedtem.

Az emberiség történelmében akadunk törekvésekre, melyeknek nyomai minden időszakban észlelhetők, bárha egyik korszak a törekvés létesítésének inkább kedvezett is, mint a másik.

Ilyen törekvése volt az emberiségnek minden időben „nagy államok alkotása“ és e törekvés nem csak nem hanyatlik, de a polgárisodásban haladással folytonosan növekszik, és napjainkban még éppen nem érte el tetőpontját; éppen azért, mert a nagy államok tömörülése egyik legfőbb eszköze a haladásnak.

A történelmi emberiség bölcsője Azsia, folytonosan nagy államok alkotásában vajudott. A római legióknak vérrel kellett meghódíttatni a fél világot, hogy

leigáztván és kizsarolván a kis államokat, egy nagy birodalmat alkothassanak, melyben a római civilizatio magvait elhintve, az emberiség haladásának nagyobb területen készítsenek termékeny földet.

Miután a nyugotrómai nagy birodalom, részint a felzudult népvándorlások rombolása, részint a birodalom benső életerejét hosszú idők olta emésztő önnön hibái és bűnei miatt, összeroskadt: hosszabb időre fenakadni, sőt véglegesen veszélyeztetve lenni látszott az emberiség polgárosodásban való haladása.

De a chaos iszonyu rombolásai közepett született az új alakulás, alapjául a mai államrendszernek s mai civilizatiónak.

Eme középkorban is megvolt a törekvés nagy államok alkotására.

Tatarozta meggyengült államéletét a keleti római birodalom, megtartva a római miveltség alapvonásait.

A hún, longobard és góth birodalmak csak muló kísérletei maradtak ugyan a nagy állammá alakulásnak, de a german és frank törzsek alkotó ereje aránylag rövid idő alatt létesítette azt, mit más népek csak megkísértének. — Már Chlodvig az 5-ik század végén, és így az utolsó római császár Augustulus tronról lett le szállítása után alig néhány évvel, oly uralkodásnak vetette meg alapját, mely utódai alatt nem sokára egész Galliára, Nagy Károly alatt pedig Olasz-, Német- és Spanyolországok nagy részére kiterjedett, s meg lőn alkotva az új nyugoti római császárság, mely ugyan már a verduni szerződés által felosztatott, de a Karolingok kihaltával, a szász fejedelmi ház által, a német hatalomnak és befolyásnak Olaszországra lett kiterjesztése folytán, ismét helyre állítatott.

Ezen időszakban merült fel meteorként keleten az arab uralom, küzdve nagy államok alakításáért.

A középkorban vetették meg alapját az egymásra ellenségképen rohant, de idők folytán az emberiség szerencséjére egy néppé vegyült celta, szász, dán, normann törzsek a mai nagy angol államnak.

Itt látjuk a szláv fajok küzdelmeit nagyobb szláv államok alkotása körül: a cseh, lengyel, szerb és orosz törzsek részéről.

Melyek közül ugyan csak az utolsónak sikerült a nagy államalkotás; de a szlávok e részbeni törekvésének utolsó korszaka még nincs befejezve.

Egy, közép és keleti Europa nagy részére kiterjedő nagyobb szláv állam alakulását nagy részben gátolták őseinknek a Közép-Duna völgyében lett megtelepedése; és az ozman törzsnek, a népvándorlás utolsó emanatiojának, az ön bűnei miatt összeroskadt keleti császárság romjain lett megállapodása.

Mellőzve ez alkalommal azon okok fejtegetését, melyek lehetővé tevék, hogy még a 15-ik században is sikerült egy bevándorlott ázsiai néptörzsnek Europa legszébb részén nagy államot alkotni: ezuttal nemzetem multja és jövője felett kívánom elmélkedéseim, talán ábrándjaim vitorláit szétbontani, oly ezélből, hogy a multból vett tanúságokból következtetve a jövőre megkisértsem meggyőződést szerezni a helyes irány iránt, melyet a jelen válságai közt követnie kellene.

Ilynemü tanulmányok nem feleslegesek még azok részéről sem, kik helyzetöknél fogva a közügyek megvitatásához nem férközhetnek: épen szükséges pedig azok részéről, kik a közügyek vezetéséhez hivatva vannak.

Ezen elmélkedés fonalán a következő kérdések tolnak előtérbe:

1.) Mely okok eredményezték, hogy nemzetünk bevándorló, aránylag csekély száma, rövid idők folytán, a középkori államokhoz mérve, egy, aránylag nagy államot képes volt Közép-Europában alapítani?

2.) Mi az oka még is, hogy ezen állam terjedelemben és más kivánalmakban oly megállapodást nem birt szerezni, mely egy nagy állam állandóságához szükségeltetik?

3.) S miután ez nem történt, kényszerítve volt-e a Habsburg-dynastia uralma alatt, önfentartási ösztönnél fogva, a szomszéd nyugoti tartományokkal a fejedelem személye által öszvetartott államszövetségbe lépni?

4.) Megcsalta-e ez önfentartási ösztön?

5.) S ha nem csalta meg, mert annyi viszontagságok után is él a nemzet állam-egyéniségének öntudatában, van-e világtörténelmi oka ezen jelenségnek? vagy is bevégezte-e missioját e nemzet?

6.) S ha be nem végezte, mi a teendője jelenben?

II. FEJEZET.

A magyar állam alakulása.

A IX. század utolsó felében, midőn őscink Euro-pába vándoroltak, az itteni viszonyok kedveztek a hő-sies, nyers erő hódítási sikerének.

Nagy Károly nagyszerű műve a maga idejében szükséges, de a nemzetek külön egyéniségre törekvő ösztönénél fogva, szükségképen csak rövid ideig használható lépcső volt az emberiség polgárisodása fejlődésében.

A german, latin és szláv fajokat nagy részben egyesítő birodalom nem lehetett tartós, mert egyiránt külön egyéniségre törekvő és a culturának ugyanazon fokán álló nemzetek alkották; hiányzott a római fenség a barbar népek fölött, s hiányzott a hatalomuk és szervezetnek öszpontosítása.

De a kényszerűség eme követelményét sietteté N. Károly utódainak majdnem példátlan tehetetlensége.

I. Lajos sokat imádkozott, de a kormányzásra tehetetlen volt: a fiai közt eszközlött osztály 40 évi zavarnak s belső villongásnak lőn forrásává, melyeket a normannok betörései sokszorosán fokoztak.

II. Lajos, ki a verduni egyesség után, Lothar lemondásával császár és a német tartományok urává lőn, folytonos harezban állott a normannokkal, de különösen a szláv fajokkal — nagy Morvaországgal. II. Lajos uralkodása s az utánna következett néhány év N. Károly birodalma végfeloszlásának tragicus látképe. A bekövetkezett trónkövetelési viszályok, s ezek folytán előállott felbomlás vajadásai közt, új államok születtek.

A Kopasz Károly alatt önálló állammá lett Franciaországból, annak közvetlen utódaitól Boso herceg kiszakította a Jurán inneni vagy alsó Burgundiát.

Vastag Károly tróntól lett megfosztása után pedig, Odó párisi gróf teszi fel a francia koronát, de Rudolf ennek birodalmából kiszakítja a Jurán túli tartományokat s alkotja a felső burgundi királyságot.

Olaszországban Gvido spoletói és Berengar friauli hercegek versenyeznek a császári koronáért.

A németek Arnulfot, a bajor Karlman fiát, választják királyul, — de a központi hatalom tekintélye csökkenőben, s a Nagy Károly által egyes hercegségekbe és grófságokba helytartókul rendelt családok önálló fejedelemségre törekvése s ez által az egységes birodalmi kapocs lazulása növekedőben volt.

E volt képe nyugoti és déli Európának, midőn Arnulf Moldvában és Ukrániában tanyázó őseinket a szlávok elleni harczaiban segédül hívá 892-ben.

Dé — keleti és északi Europa népei sem mutatnak ez időben nyugodtabb arcképet.

A mai Oroszországban a finn, szláv és normann vagy warég törzsekből Rurik és utódai alatt az államalkotás első küzdelmei voltak folyamban.

A keleti császárságban egy század óta trónkövetelési, vallás-szertartási belső villongások hozták közelebb és közelebb a végső felbomlás perczeit, s ez időben Böles Leo a bolgárok és arabok kül támadásai ellen szerencsétlen harcokat folytatott, úgy, hogy 889-ben őseinket Simon bolgár fejedelem ellen segédül hívni kényszerítve volt.

Europa szélein tanyázó őseink előbb a keleti majd nyugot közép-európai nemzetközi viszályok eldöntésére magok az illető európai nemzetek által hivatva lévén:

alkalmat nyertek mind önerejüket megmérni, mind az európai viszonyokat közelebbről megismerni.

És nem a véletlen, s nem is Attila birodalmának hagyományos emléke: hanem Európának akkori körülményeiből folyó világtörténelmi kényszerűség volt az oka, hogy őseink ezen földet foglalták el, melyen mi utódok ma is mint nemzet élünk.

A német törzsek, Nagy Károly hódításai folytán, folytonos viszályban voltak ugyan a szláv népekkel az Elbétől kezdve le a Száváig, és kegyetlen harcok után sok szláv törzsre rá erőszakolták a német fenhatóság elismerését, idők folytán azon törzsek nagy részét a nagy német testbe be is olvasztották; de ezen beolvasztás folyamát egy időre feltartoztatta a karolingok birodalmának feloszlása, és talán örökre megakadályozta a magyar állam alakulása. A szláv vagy a német elem szerencséjére történt-e ezen világtörténelmi fontosságú esemény? érdekes vita tárgyául szolgálhat; — én azt hiszem, mindkét elem, különösen pedig az emberiség polgárisodásbani haladása érdekében történt az. Mi voltunk kiszemelve a gondviselés által századok mulva feltartoztatni a keleti barbarság által a nyugoti polgárisodás ellen intézett csapásokat, melyek alatt a vitéz délszlávok is meghajlottak, a dunamenti szlávok pedig elvesztek volna.

De ha a német elem elég erős volt is az éjszakeleti szláv törzsek beolvasztására: kételkedni lehet, vajon képes lett volna-e a dunavölgyi szlávok leigázására? ezen harcokban mulhatatlanul összeütközésbe jött volna a délszlávokkal majd később az éjszaki orosz szláv fajokkal, s ha ezek egyesülten a német túlsulyt megdöntik, bizonyára nem sikerült volna az éjszaknyugoti

szlávok beolvasztása sem és ma más képe volna Európának hihetőleg a polgárisodás hátrányára.

De ha ezen következtetésekre súlyt nem fektetünk is, annyit a történelemből biztosan állíthatunk, hogy a 9-ik század végén a német elem ezen területet, melyen a magyar állam alakult, sem fenhatósága alá kényszeríteni, sem azon új államot alkotni, nem volt képes.

Alakulhatott volna itt szláv állam, miután az itt tanyázó népek többsége ezen fajhoz tartozott? — a mostani szláv írók e kérdésre határozott igennel felelnek, s hogy nem alakult, őseink betolakodásának tulajdonítják.

Én ezen állítást nem oszthatom.

Mert ha nem ismernénk is el a világtörténelmi kényszerítés azon hatalmát, mely szerint az emberiség haladása érdekében szükséges volt, hogy a két nagy törzs, a german és szláv, egymás közvetlen közelébe ne férkőzhessék, egymást folytonos harcokban felemésztendők, s mely szerint szükséges volt, hogy ezen két nagy törzs önálló fejlődési irányt vegyen, hogy mindkettő a vett irányhoz képest teljesíthesse küldetését: de

magok a történelmi tények bizonyítják, hogy azon korban a szlávok nem voltak képesek nagyobb államot alakítani, későbbben pedig az ozman túlsúly azt sok századokra lehetetlenné tette.

A számtalan ágakra oszlott nagy vend nép több államokat alapított ugyan Európában, de azok egy részének, mint Nagyhorvátország és Nagyszerbia tartós megalakulásának gátot vetett a 6-ik században az avarok hatalma. — A IX. század pedig éppen nem volt kedvező e nagy törzs egyesülésének, és Nagy Károlynak sikerült a szláv törzs nagy részét fenhatósága alá szorítani, nevezetesen az Elbe, a Dráva és Száva körül és Istriában lakó vendeket, a Cseh- és Morvaországban,

Pannoniában lakó szlávokat. — A szorbok által alapított s az Alsó-Duna és Adriai tenger közti vidékekre kiterjedő, több apró fejedelemségekre oszlott Szervia pedig a keleti császárság fenhatósága alatt állott, s ez időben Simon Bolgár fejedelem által háborgattatott.

E földön, melyen a magyar állam alakult, vegyes népség lakott, öt külön fejedelem alatt. Pannoniában németek, római és avar nép maradványok, kevés szláv és oláh, a nyugoti császárt ismervén urocul; éjszaknyugaton Nagymorvaország terjedt ki a Vág és Garam folyamokig Szvatopolk alatt szláv lakossággal; — a Duna, Tisza és Vág között Zalán uralkodott bolgár és szláv népeken; — Tiszántúl a Szamostól a Marosig Maróth bolgár, oláh és szláv népeken; — a Maros, Tisza és Duna közt Glád bolgár és oláh népeken; a mai Erdélyben Gyalu oláh népeken — s Alsó-Pannoniában Ratiszláv.

Ezen fejedelemségek közül egy sem birt túlsúlylyal a többi fölött. Legnagyobb területre, s népességre nézve legerősebb volt Nagymorvaország; de ez földirati fekvésénél fogva nem menekülhetett teljesen a nyugoti császárság fenhatósága alól, s önállóságáért folytonosan küzdve, nem volt képes hatalmát kelet felé terjesztetni. A Duna és Tisza közt uralkodó Zalán már vegyes népességű állam feje volt; a szomszéd államok legalább is hozzá hasonló erejűek voltak, s Biharban a vitéz Maróth fejedelem erősebben ült, mint hogy bármelyik egyes fejedelem megtámadni merészelte volna.

Ezen kis államok között való egyensúlyt fentartotta az egyenlő gyengeség, s az általános gyengeségből kiváló egyéniség hiánya. — A IX. század végén Európa ezen részeiből eltűntek a nagy férfiak: két nagy birodalom hanyatló korszaka nivellirozta az egyéneket.

Ezen apró államok egyesülése már ezen okokból sem vala lehetséges; de nem volt azért sem, mert a számszerénti többségben lévő szláv faj, a polgárisodásnak azon fokán sem állott, melyen a nyugati és keleti császárságok népei, sem azon szilaj romboló erővel nem birt, mely a hódításban ellenállhatatlan, meg lévén zilálva századok óta a hun, avar, german tulsuly által: és így sem beolvasztási, sem hódítási képességgel nem birván, ez időben Közép-Europában nagyobb államot nem volt képes alapítani.

Idő, tér, viszonyok végzetszerűleg egyengették őseink utját, hogy e földet megszállva, s alig öt évi harc után meghódítva, — rajta egy állandó nagy államot alakítsanak.

Ki határozza meg: mennyi része volt ebben az akarati szabadság bölcsességének, mennyi a körülmények kényszerűségének?

Néhány évtizeddel előbb Nagy Károly, vagy egy pár évtizeddel később az Ottók és Comnenok korában alig sikerült volna a honfoglalás.

Az őseink által alapított, s a középkori államokhoz aránylag nagy állam több századokra tényezője lón az európai egyensúly fentartásának. Meggátolta a german elem kelet felé terjeszkedését, feltartóztatta a szláv elem beolvasztását, s a nyugoti kereszténység elfogadása által a területen lakó népek közt közvetítő lón a polgárisodás terjesztésében; s az azon idők fogalmához és kívánalmaihoz mért alkotmányos rend és szabadság szervezett alakba öntése és fentartása által megőrzé a népek szabadsági öntudatát, s gátot vetett a világ-uralmi absolutismus lehetőségének; szóval világtörténelmi küldetését, önálló állam-egyénisége erejével, mind addig teljesítette, mig ezen missió be-

töltésére egy nagyobb Közép-Európai állam alakulásának kényszerűsége előtérbe nem lépett.

Miért nem a magyar állam nőtte ki magát azon nagy állammá, mely ezen missió betöltésére képes lett volna? miért kellett a magyar államnak jövője megóvása tekintetéből, egy oly fejedelmi ház uralmát fogadni el, mely alatt küliránybani önállóságát némi részben feláldozni volt kénytelen?

Kisértjük meg a történelem fonalán ezen kérdések fölött elmélkedni, azzal a megfejtés biztosságát egyáltalában nem igényelvén.

III. FEJEZET.

A magyar királyság miért nem alakulhatott tartósan nagy állammá?

A magyar állam szülemlése már magával hozta növekedése hátrányait.

A magyar nemzet hosszú vándorlásban megfogyakozva, utközben orosz, kun, kazar népekkel vegyülve, alig egy millionyi népességével megtelepedett ugyan e tágas földön; de a bentlakó, a foglalkotkat számszerint nagyban túlhaladó vegyes népségeket beolvasztani nem volt képes.

Mig nyugoton, például Britaniában a celta, szász, dán, normann fajok, hosszú küzdelmek után egyenkint elveszítve egyéniségüket, összesen egy új nemzeti egyéniség képében tűnnek föl; mig Gallia több népiségei összeolvadásából születik a franczia nemzet; mig a német elem sok milliónyi szláv nyelvűeket beolvasztva, a különböző german fajokból egy nagy nemzetté alakul: addig Kelet-Európában, a legkissebb fajárnyalat is, nyelvi egyéniségének teljes épségével lép ki a századok viharából.

S mi ezen jelenségnek oka? — véleményem szerint, hogy az együtt lakásra történelmileg kényszerült elemek, sokkal inkább el voltak választva egymástól egyéniségeik azaz nemzeti erényeik, hajlamaik, hibáik, szokásaik különbözősége által, mintsem rokonulhattak vagy egyik a többiben önkénytes beolvadási vágyat ébreszthetett, és mindegyik sokkal hátrább a polgárisodásban mintsem annak olvasztó erejével hatást gyakorolhatott volna a többi fölött. — A miveletlenség elbiza-

kodása kizárja a beolvadás, és elzárja a beolvasztás lehetőségét.

Őseink megtartván kezökben a fegyvert, a meghódított népeknek önként átadták a béke foglalkozásait; s míg ők a harcziás kalandokban vérüket ontva számban fogyatkoztak, emezek az alárendelt helyzetben szaporodtak, — s e viszonyok között fejlődött ki a fegyverviselés jogára és kötelességére alapított aristocraticus rendszer, mely a társadalmat urak és jobbágyok osztályára szakította, s egy közép polgári osztály nagyságban való kifejlődését hosszú időre lehetetlenné tette.

Ezen társadalmi szervezet az állam alakulása kezdetén megakadályozta a fajok harcát, mert a benszült népek, különösen a szlávok és oláhok, bámulatos megadással viselték az önkénytes meghódolás igáját. E harc meg lehet jelenéseiben iszonyu, de eredményében jótékony lehetett volna az állam kifejlődése és megszilárdulása tekintetéből; mint sokszor jótékony a gyermekbetegség, mely a kártékony nedveket jókor felszínre hozza, megtisztítja s hosszú életre képessé teszi az egyéni organismust. — A fajharcok kellő időben lezugasása és kiforrása készítette elő az angol nemzet nagyságát.

Nálunk e harcok elmaradtak, de fennmaradt egy ok, mely az állam teljes megszilárdulásának akadályul szolgált: a fajok sokfélesége.

Lehet, hogy a fajharcok elmaradása éppen a magyar nemzetiség érdekében volt végzetszerű, lehet, hogy azok eredménye, egy nagy és erős de nem magyar állam alakulása lett volna; — az sem lehetlen, hogy e baj a még gyenge gyermeket megölte volna míg a megedzett bár korban haladott test, a jelenben vagy ha isten úgy akarja a jövőben, a korral fejlődött öntu-

datos óvatosság mellett, kevés bágyadtság fájdalmai után ki fog hatolni ezen bajból is: — ezen lehetőségek elmélete körül szándékosan nem időzvéen, kísértük egyéb okok kifürkészését, melyek hátrányul szolgálhattak a magyar állam kifejlődésében.

Ezen okok között mindenesetre legfontosabb az ország kedvezőtlen földirati helyzete. A keleti és éjszaki határokat a kárpátok hegylánczolata, erős természetes bástyával övedzi ugyan, s az ezen határokon szomszédos oláh és szláv törzsek, az önállóság hat százada alatt soha sem voltak úgy összpontosítva, hogy a magyar államra tartosabb hatást vagy épen tulsulyt képesek lettek volna gyakorolni, a szláv-lengyel faj mozgalmi tere különben is nem délnyugot, hanem éjszakkelet felé irányulván; de a nyugoti, déli és délkeleti határ fekvés, mind geographiai mind ethnographiai mind political tekintetben folyvást kedvezőtlen volt és maradott, még Slavonia, Croatia és Dalmatia bekapcsolása után is.

Azon körülmény, hogy a honfoglalás oly rövid idő alatt s aránylag oly csekély ellentállás legyőzése után sikerült, nem volt kedvező hatással az állam megszilárdulására: mert a vándor, harezias kalandokhoz szokott nemzedék, itthon hivatása teljesítésére, mely hatalmának még akkor egyedüli alapját képezte, harezfolytatásra alkalmat nem levén, mintegy kényszerítve volt azt idegen országokban keresni föl; de míg a támadó harezokban lehet zsákmányul gazdagodva számban mindég apadva, idejét és erejét elfoglalta, elmulasztotta az ország határainak védhető kikerekítését, s az első század alatt élt két nemzedék harezi kalandjainak az lett egyik végeredménye, hogy az ország nyugoti határai a feldunai és stajer hegységektől, s az Enstől

a Lajtaig szorítottak vissza, s a német birodalom, az osztrák határgrófság betelepítése és biztosítása mellett nemcsak határt vetett a magyar berohanásoknak, de biztos támpontot is nyert a német befolyás sikerének, — mely, bár néha megszűnni látszó, de soha föl nem adott törekvés után századok mulva érvényesült.

Talán ez állitással rég elmosodott okoknak nagy sulyt látszunk tulajdonítani? — A történelem egyik láncz szeme összefügg a másikkal, és közvetve a messze lévővel és utolsóval, s ezen lánczolatban nincs hégzag, bár ha az összefüggést nem vagyunk minden esetben képesek fölfogni.

Másik eredménye ezen harcziás kalandoknak az volt, hogy a szilaj ázsiai nemzetre, már ifju korában a nyugoti befolyás hatást gyakorolván: azt később a keleti befolyás nem volt képes ellensúlyozni, mi a nemzet mivelődése s az általános polgárisodás érdekében végzettszerű nyereségnek tekinthető.

IV. FEJEZET.

Nyugoti hatás.

Alig menekült meg Németország a magyar dúló hadak beütései félelmétől, rögtön elkezdette befolyásának utját különböző eszközökkel egyengetni. — III. Ottó császár békességet köt Gejza vezérrel, s a jövő siker reményében a fejedelem fiának német uralkodó házból herezegnőt jegyeztet el; német hittérítők, lovagok, kézművesek, mindannyi missionariusai a német terjeszkedési hajlamnak, lepik el az országot, állást foglalnak a magyar trón körül, és még alig tegnap a birodalom pusztító ellenségeként rettegett magyarokat, tulajdon királyaik tanácsában paralisálják; — s míg a hon-szervező István hosszas uralkodása alatt folyvást megtartják befolyásukat, annak halála után Péterbennémeturalkodót segítenek a magyar trónra; majd ennek eszélytelen, nemzetellenes zsarnoksága folytán kifejlett vizzályokat alkalmul használva, Henrik császár Pozsonyig visszatalja az ország határát, — s csak a pápa közbenjárása folytán sikerült I. Endrének, az 1053-ki békekötésben, a német császárnak Magyarországra fölött követelt fenhatósági jogát megsemmisíteni.

Az I. Béla és Salamon közti trónviszályt ismét felhasználta a német hatalmi vágy, s a IV. Henrik császár kiskorusága alatt kormányzó triumviratus Salamont a királyi székbe emelni s Magyarországot a német hűbéri fenhatóság jármába hajtani iparkodott. Így V. Henrik is a Kálmán és Álmos közti vizzályt ürügyül véve és cseh szövetséggel egyesülve, — bár sikeretlennül, de fegyver nyomatékával akart a német befolyásnak érvényt szerezni.

Nemzetünknek majd nem egy századon keresztül ismételt, de inkább pusztítás mint foglalás vágyából eredett támadó harczait, 135 éven keresztül Gejza fejedelemtől II. Istvánig, következetesen főuralomra törekvő német visszatorlás váltotta fel, bár nem rögtöni sikerrel, de a siker soha föl nem adott reményével.

A keleti császárság utolsóinak mondható fénylobbanása Comnen János és kivált Comnen Manuel erélyes uralkodók országlása alatt, a német befolyást egy időre megszibbasztani s a görög befolyás hatását tulsúlyba hozni látszik ugyan, de ezen időszak alatt sem szűnt meg a német érdek a folytonos trónkövetelési viszályok esélyeit maga részére kizsákmányolni.

Első ízben II. István eszélytelensége kezdett ugyan támadó háborút Leopold babenbergi herezeg ellen a Lajtántuli tartomány visszafoglalásáért, de azt Leopold cseh segítséggel Magyarország földén győztesen végezte be: később azonban a II. Béla és Borics közti trónviszály elintézésében Leopold herezeg fegyveres részt vesz, s a Frank házból való utolsó német császár II. Lothár intézi el mint békebíró a trón követelő Borics és II. Béla király közti viszályt. A Hohenstaufen házból származott császárok folytatják az elődeik politikáját Magyarország irányában. III. Konrád ismét udvarába fogadja a háborgó Boricsot, és Magyarországon keresztül pusztítva utat erőszakol magának a szentföldre. — I. vagy Barbarossa Fridrik pedig, használva Comnen Manuelnek II. Gejza elleni fondorkodásait, a a német fejedelmek közt szövetséget kísért meg elődeinek Magyarország feletti képzelt igényei érvényesítésére.

III. Béla erélyes és böles uralkodása egy időre feltartóztatta a német befolyást, sőt leányának Fridrik

császár fiával lett eljegyeztetése, és a francia Margit Henrik angol király özvegyével lett összekelése által némileg szivélyessé, s a polgárisodásra nézve jótékonytá tette a nyugottali viszonyokat.

Imre király és öcsese Endre, ugy ennek, mint királynak fiával Bélával és az ország nagyjaival folytatott viszályaik közt a német császárok beavatkozása elmaradt, mert VI. Henrik és II. Fridrik a pápák növekedő hatalma sikertelen visszaszorításával voltak elfoglalva: de a szomszéd osztrák herceg Leopold mint kebiró szerepel mind a két esetben.

Midőn azonban az ország II. Endre 30 éves gyenge és pazar uralkodása alatt bensőleg megzilálva, s az új teleptülő szilaj kun népnek az ország fenálló rendszerébe beillesztését, annál inkább beolvasztását be nem végezhetve, önerejével a tatár invasióknak ellent nem állhatott: az erélyes, második honszervezőnek nevezhető IV. Béla kénytelen előbb Fridrik osztrák herceg, majd II. Fridrik császár segélyeikhez folyamodni, és ezen viszony hosszú és végzetes sorát nyitja meg a német befolyás esélyeinek.

A Bábenbergi-házból származott osztrák hercegek utolsó sarja, a történelemben harczosnak nevezett II. Fridrik, őseinek kivált atyjának dicső Leopoldnak emlékéhez hűtlenül, önmagát azzal szennyezte be, hogy a tatárok elől menekülő magyar királyt a vendégszeretet örve alatt letartóztatta, skincseitől megfosztva, három megye okmányilag lett kierőszakolása után bocsátotta szabadon. — E rablást később IV. Béla megboszulta ugyan, s a Lajta melletti ütközetben, hol Fridrik Frangapan Bertalan keze által megöletett, győzelmet nyerve a 3 megyét visszafoglalta: de a Babenbergi-ház kihalása folytán az osztrák tartományok birtoklása fölött

támadt viszályokba lett sodortatás következtében, bár a pápa közbenjárására Béla egy időre Stajerország birtokába jutott, s bár a II. Fridrik császárnak, a tatár pusztítástól megszabadítás feltétele alatt tett hűbéri eskü köteléke alól a pápa által feloldoztatott, végzetszerű fejlődésnek vetette meg alapját, azáltal, hogy a magyar nemzet, Ottokár cseh királylyal ki nem békülhetve, a viszályok változó esélyei közt, melyek Stajerország birtokától is megfosztották, végre frigyessült habsburgi Rudolfal és már másod izben, ugy mint először Arnulf alatt, segítette megtörni a nyugoti szlávok kifejlődhető hatalmát, s megalapítani a Habsburg-dynastia jövődjét.

Ki határozza meg, mennyi suly jut a jövődjő ily módoni alakításában az akkor szereplő egyének akarati szabadságának, és mennyi a világtörténelmi kényszerűségnek, mely a kicsinynek látszó magvat elhinté, az élők által nem is sejtve, milyen óriás fává fog az az időök folyamában erősülni, még kevésbé sejtve, hogy a küzdők, — szlávok és magyarok — dédunokáit, ezen óriássá növekedett fának árnyai egyiránt fogják fedezni.

A szláv túlsulyt kétszer tartoztattuk fel a német elem javára. — A dél és éjszaki szlávok 700 év mulva torlották vissza nyugoti rokonaik sérelmét, ismét a német elem javára.

Két és fél, viszontagságokkal terhes, időnként di-csőséges fénypontokban tündöklő század folyt le a nemzet életében, mig a Marchfeldi esata által elvetett magot a viszonyok alakulása megérlelte.

Az Árpádok négy századán veres fonalként végig vonuló s az állam megszilárdulását akadályozó körülmények következetes makacssággal fentartották magokat az emelkedésnek és hanyatlásnak ezen mozgalmas századaiban is, sőt új bajok sorakoztak a régiekhez.

A trónviszály átka, s azon megfejthetlen szerencsétlenség, hogy valamint az Árpádházi husz király közül a jelesebbeknek vagy épen nem volt egyenes nemzedéki utódja, vagy a fiú messze maradt apjától, úgy a egyes házbeli tizenkét király közül is egyik nagy uralkodónk sem hagyott maga után nemzedéki örököszt, sőt alig van rá eset 625 év alatt, hogy az unoka következő voltna apja és nagyapja után a trónra; ezen, szerencsétlenségnek nevezhető körülmény folyvást végig vonul a hat század történelmén, s ezzel a trónöröklési viszály, az azzal karöltve járó pártszenvedély, olygarchicus túlsúly, papi, pápai és külállami befolyások káros nehézkedése. S ezen befolyások közt folyvást észlelhető a német nehézkedés szívóssága; mely ugyan, míg a nemzet délkelet felől, a szomszéd népek szakadozottsága vagy tehetetlensége miatt, önállóságában s hatalmában megszorítva nem lett, s míg a német császári trónon különböző családokból származott, sokféleképen korlátolt s így következetes politikához nem ragaszkodó fejedelmek ültek, míg ezen fejedelmek nem a közvetlen szomszédságban birtokoltak, s míg az osztrák herezegek tartományaik kicsinysége, s a csehek önállósága által zsibbasztva, hatalmi állást nem foglalhattak: addig ezen befolyás nem volt veszélyes a magyar állam önállóságára nézve. De miután a Habsburgház lőn a szomszéd tartományok és német császári trón birtokosává, ennek rendkívüli szerencséje, ivadéki folytonossága, szívós erélyü, s következetes kitartásu családi politikája egyfelől, másfelől Europa keleti felében az ozman hatalom nyers ereje által feldúlt egyensúly a közmívelődés érdekében való helyreállításának világtörténelmi szükségessége, megérlelték a gyümölcsöt s annak önként le kellett hullania.

A habsburgházi első császár I. Rudolf, a jövőendő előérzetében felfogta és háza érdekében tovább szötte a német császárok magyarországi politikájának fonalát. IV. Béla által a tatárpusztítás elhárítása reményében és feltétele alatt, II. Fridriknek tett ígéret alapján, Magyarországot még III. Endre életében, mint megürült német birodalmi hívbért Albert fiának adományozá; mely adományozásnak ugyan a pápa közbenjárása, Rudolf közben jött halála s III. Endre erélyes ellentállása következtében sikere nem lett: de az Árpádház kihalása folytán keletkezett trónviszályok közt, a habsburgok keze folyvást mozgott a magyar ügyekben.

Albert császár maga a koronát, megkisértett követési közbenjárás folytán, el nem nyerhetvén, fegyverrel nem erőszakolta ugyan, de Erzsébetet III. Endre mostoha leányát kolostorba vitte, hogy a Venczelle leendő összekelésben akadályozván, annak a királysághoz jogigényét gyengítse.

Magyarországnak ez időben szerencséjére szolgált, hogy a Habsburgház politikai érdeke a esch és bajor trónkövetelők támogatását ellenzette, és valamint Albert Otto ellen László vajdát felbujtatván, úgy Rudolf herceg Venczel ellen, Fridrik pedig Csák Máté ellen Robert Károlyt segítvén, némileg eszközül szolgáltak, hogy az Anjouház uralmának megszilárdítása s ez által a magyar nemzet egyik dicsőségteljes történelmi korszaka lehetővé tétessék.

Robert Károly emelkedett látkörű politikájával és diplomatiái ügyességével nem engedett részt a német befolyásnak, s majd Fridriket segítette bajor Lajos ellen, majd János esch királyt Fridrik ellen, majd Albert és Otto osztrák hercegekkel általános véd és daczszövetségre lépett, majd a eschekekkel kötött frigyot amazok

ellen: úgy mint a körülmények szerint hatalmi állásának érdeke kívánta.

A luxenburgi ház átmeneti hatalma a Habsburg-ház emelkedésének szolgált emeltyűül, valamint az Anjou-ház metcorként fel- és letűnő diésősége által teremtett előnyöknek is az lőn örökösévé.

Lajos politikájának célja épen az volt, a mi a Habsburgházénak: családí hatalom alapítása, szélesbítése; diplomatiái frigy és házasságkötések, beavatkozások, örökösölési szerződések, jogfentartások szolgálván ezen politika eszköztűl. Az uralkodó ház érdeke, ha talán ellentétbe nem hozatott is, de elválasztatott s némileg fölibe emeltetett az ország érdekének, s míg Lajos koronákat szerzett, s mulékony tartamú és lazán vagy épen öszve nem függő birodalom fölött uralkodott az éjszaki tengertől Adriaig, elmulasztotta, bár talán hatalmában lett volna, a magyar államból nagy államot alkotni, s ez által az ország jövendő önállóságának alapját, annak természetes határait biztosítani; vállalkozó de sokfelé terjeszkedő, fényes de pazar országlása, még a nemzet zömét föl nem emelé, megengedé fölemelkedni az olygarehia hydra-fejét, s míg diadalmas fegyvereit éjszakon, nyugaton, délen szerte hordozá, elmulasztotta azokat a keleten viharként felzúdult ozman hatalom visszaszorítása, s talán még akkor lehetséges vég elnyomása végett öszpontosítani. A nagy uralkodó ezen nagy hibái mind az Osztrákház jövendő nagyságának végzetszerű forrásai.

Lajosnak különös kegyencei voltak az osztrák hercegek: Rudolfal, az atyja által kötött frigyét, míg az élt, folyvást fentartotta; annak halála után pedig fiával Alberttel azt megújította, sőt leányát Hedviget Vilmos osztrák hercegnek el is jegyezte; de különösen

részeltette pártfogásában akkor, midőn IV. Károly császarral a pápa közbenjárása folytán a harcztot bevégezvén, 1364-ben Brünben, a három uralkodóház között ama nevezetes örökösödési szerződés kötését eszközölte, mely szerint a luxemburgi ház kihalása esetében Cseh és Morvaországokban a Habsburg ház, ennek ne talán előbb kihalása esetében az osztrák tartományoknak előbb az Anjouház, ennek és az osztrák háznak magszakadása esetében az öszves magyar és osztrák tartományokban a luxemburgi ház örökösödése szerződésileg megállapított. 70 év múlva az Anjouházba oltott Luxemburg-család kihalt, s a kettőnek örököse — bár még csak ideiglenesen, — érvényesítette a brüni szerződést.

Zsigmond öröklötte a Luxemburgok és folytatta az Anjouk családi politikáját, öröklötte azoknak hibáit: erényeik és nagyságuk megközelítése nélkül. Felsőzadot haladó, viszályos, eszélytelen, ingatag, pazar, buzgólkodó de erkölcstelen, tevékeny de kapkodó, zsarnokoskodó és még is erőtlen országlása csak sietteté a végzet teljesülését, melyet a később fölébredt nemzeti visszahatás többé nem volt képes feltartoztatni.

A nemzet a Lajosi fénykor dicsőségének mámorától még némileg elkábulva, úgy látszik még alig kezdte sejteni, hogy királyának több országokra kiterjedő uralma, saját önállósága elveszthetésének csiráját rejtetheti, és azon hitben, hogy a király hatalma a korona dicsőségét neveli, örült midőn Zsigmond előbb Venczel által császári helytartóvá neveztetett, később pedig római királylyá majd császárrá választatott, és még azt sem látszott észrevenni, midőn Venczel a Zsigmond részére kiadott okmányban Magyarországot német hűbéri

tartománynak nevezte. — Zsigmond a családi politika fonalát folyvást tovább szőve, a nélkül, hogy Magyarországot megkérdezte volna, Venczel császárral két ízben is kötött örökösödési szerződést, megszakadása esetében az országot neki igérvén. Ilyen szerződést kötött Jodok morva herczeggel is; de midőn ezekkel meghasonlva, ellenök Albert osztrák herczeggel lépett szövetségre, szükségesnek találta az ezzel kötött örökösödési szerződést egy Pozsonyba összehívott gyűlés által, melyben 110 főúr, Pozsony és Sopron város követei voltak jelen, megerősíttetni. — 10 évvel később 1412-ben három hónapig ült együtt Budán a fejedelmi congressus, s míg az ország a királya által kifejtett pazarfény költségeit a 13 szepesi város és három korona-uraldom elzálogosításával fizette meg, itt Zsigmond leánya Erzsébet Albert osztrák herczegnek eljegyeztetvén, az örökösödési szerződés megújított, és 25 év múlva 1437-ben a Habsburgház a magyar királyi széket, annyi örökösödési szerződések után, a nemzet szabad választása folytán, bár még nagyon rövid időre elfoglalta.

Zsigmond zavaros és az országra hátrányos uralkodása megváltoztatta a nemzet nézetét, a király hatalmának több országokra kiterjedése irányában, és óhajtott volna tulajdon királyát biztosítani az országnak; miért is Albert megválasztásakor feltételül kötötte ki, hogy egészen magyar király leend, s a császári koronát csak a nemzet beleegyezése után fogja elfogadni. Albert ki is kérte és a kérelem irányában mindenkor túllovagias nemzet, különösen a baseli zsinaton együtt volt főpapság közbenjárása után, meg is adta a megegyezést.

Az osztrákházi első magyar királynak uralkodása sokkal rövidebb volt, mint sem az bármely irányban is

nyomot hagyhatott volna maga után: a viszonyok nem változtak, s a már egyszer érvényesített törekvés folyvást fentartotta magát.

III. Fridrik császár 53 évig tartó — 1440—1493 — uralkodásának eselszövényei végig vonulnak a magyar nemzet történelmi életének legváltozatosabb, de a dicsőség pillanataiban leggazdagabb, I. Ulászló, Hunyady János, V. László Mátyás király kormányaik korszakán; uralkodása benyulik a nemzeti szétmállás korszakának kezdetébe, megéri II. Ulászló alatt a fekete sereg szétveretését és maradványainak Bécs alatti felkoncizoltatását; és ő ezen hosszú, unalmas és viszályokkal teljes, több felől szorongatott, többször megalázott uralkodás folytán, soha egy pillanatra szem elől nem téveszté, a német nehézkedés irányát hazánk felé, — mely nehézkedés már ekkor egy család uralma terjesztésében nyert kifejezést.

Fridrik, a mindig pénzzavarban élő fősvény, — Erzsébettől Albert özvegyétől pénzért zálogba veszi a koronát, vele Sopront és több városokat; gyámsága alá veszi Lászlót, s ezen gyámság jogán kormánya alá Ausztriát; és e koronát nemesak az Anjou Hedvig mostoha unokája Jagelló Ulászló részére ki nem adja, hanem miután ezen ifju király, — ki, az osztrák ház magyaruralma folytonosságát ha félbe nem szakította is, mert a csecsemő László az ő választatása előtt már megkoronáztatott, de megzavarta, és hivatva látszott lenni egy több nemzedékre kiterjedhető dynastiát alapítani, — a végzet szeszélyes menete folytán, a csatatéren hős halált halt; és így miután az osztrák érdek a sors által ez uttal is kiegyenlítve lett azt még is vonakodott a nemzetnek visszaadni, és többszöri követségi kérelmek, alkudozások, szerződések sőt fegyveres fellépések meg-

hiusultával, — miután előbb némely pártosok által királyul választatván 1459-ben Németujvárott magát vele megkoronáztatta, — végre Mátyás király által 1462-ben szereztetett vissza terhes feltételek mellett; mely feltételek közt a ház hagyományos politikájához képest, a magyar koronának örökösödés útján leendő biztosítása volt különösen kiemelve. annyira, hogy e végre Mátyás még tulajdon vére magszakadásának és a magyar királyi czim megosztásának lealázó feltételeit is elfogadni s egy ideig tűrni, sőt ezen feltételeknek az országgyűlés általi elfogadását kieszközölni kénytelenített.

Mátyás uralkodása rendkívüli nehézségek által volt környezve, melyeken csak az ő rendkívüli személyisége volt képes, ha nem is behatólag győzedelmeskedni, de legalább az egyensúlyt fentartani. — Fájdalom, a siker biztosítéka egyedül személyében összpontosult, s azzal együtt a kivívt eredmény is elenyészett.

Lángesze korának, különösen nemzetének műveltségi fokát messze túlszárnyalván, nyugot és kelet egyiránt növekedő ellenséges behatásai, az éjszaki szláv eselszövények s ingerlések, bent a visszaszorított de el nem nyomott olygarchia pártoskodása, a pápák nem mindég jóakaró beavatkozása ellen oly hatalmi eszközöket használt, melyek behatásainak nagymérvű következményeit kortársai fel nem fogták, sőt mert nem a kor véleményének kifolyásából merítették, inkább azokat sérteni látszának, azok ellen ellenszenvvel viseltettek, — értem a rendes adó és állandó katonaság alkalmazását.

Ezen hatalmi eszközöket Mátyás egyénisége nagyszerűségével, erélyességgel párosult ravasz tapintatossággal, a lovagias fenségnek felemelő de le nem bocsátkozó népszerűséggel való egyeztetésével, diplomatiái

ügyességgel, és magasabb látkörű, bár nem egészen átgondolt következetességű politikával egyesítvén, — nem csak Fridrik ravasz és kicsinykedő, harezra és békére egyiránt képtelen, de mindig következetes politikájának eselszövényeit volt képes két hosszú hadviselés által megtörni, s Magyarországra irányzott uralmi igényeit visszaszorítani, hanem sikerült koronája dicsőségének tekintélyét a korabeli született fejedelmek által is elismertetni, kik már azon időben is a születési legitimitás varázs leplébe burkolodván, őt csak szerencsésen felemelkedett kalandornak negélyeztek tekinteni. De Mátyás ennyi dicsőségének, épen ugy mint I. Lajosé-
nak, nem lett, — szerintem már nem is lehetett — az ország jövő önállósága biztosítását illetőleg, határozott eredménye. Az I. Lajos idejében még kicsiny osztrák hercegek német császárokká növekedtek, s a helyett, hogy a magyar király pátrtfogását keresték, ellene német birodalmi erővel harezoltak s koronáját nyiltan igényelték; a Lajos idejében még Drinapolyig portyázó ozman törzs, már a magyar fenhatóság alá tartozó keleti tartományokat háborgatta, sőt az ország határait fenyegette; két felé az ország természetes határait biztosítani — nyugoton Schwarzwaldig, keleten a Balkánig, — már Mátyás rendkívüli egyénisége által teremtett hatalomnak sem sikerülhetett. Világtörténelmi harez kezdete volt már ez, a keleti ifjú barbar erő s a nyugoti, fejlődésnek indult civilizatio közt. Mátyás teljesítette mire küldetése volt, fentartotta uralmának korszaka alatt az egyensúlyt, s ez által lehetővé tette a polgárisodás jövő diadalát, de nem volt képes megakadályozni, hogy e hosszú századokon keresztül vonuló véres harez, hazánk földjéről eltávolittassék, még kevésbé azt, hogy ezen tusá-

nak első áldozatul ne essék hazánk önállósága, — pedig e szomorú jövőendő oly közel volt.

Mátyás nagyratörő jelleme nemcsak képes volt fentartartani nyugot és kelet nehézkedései között az egyensúlyt, nemcsak képes volt visszaverni az éjszaki szláv-invasiót Jagelló Kázmér lengyel király ellen, s meghasítani egyes tapintatosság által a komolylyá valósodott — Vitéz s Ujlaky féle — fellázadást: hanem képes volt egy hosszas és nagyobb mérvű támadó, illetőleg foglaló háborút is folytatni a cseh korona birtokáért.

A pápa izgatása, segédkezése s Mátyás catholicus buzgalma és a keletkező eretnekség elfojtásának szándéka voltak-e indító okai ezen igazságtalannak látszó támadásnak?

Magasabb politikai felfogás, az önfentartás ösztöne, s a jövő látnoki beismerése, sugalmazták-e Mátyás éber lelkének a törekvést, a nemzet hatalmát nyugotfelé szélesebb térre terjesztteni, hogy azt a keleti támadás árjának behatása ellen megvédhesse?

Az osztrák ház már akkor bontakozni kezdő hatalmának kellő határok közé szorítása javallta-e szükségét annak, hogy a nyugot szláv tartományok magyar fenhatóság alá jussanak, — nehogy a német befolyás által elborítva, annak a magyar állam elleni nehézkedési súlyát növeljék?

A szláv elem nyugotoni tömörülésének, s netalán az éjszaki szláv elemmel egyesülés folytán, — mire az időben nagy kilátás volt, a szláv túlsúly felül kerülésének meggátálása volt-e a benső indok, mely a magyar népfíát Mátyást, a cseh népfia Podiebrad ellen fegyverfogásra készíteté?

Vagy csupán személyes dicsvágy s Podiebrad elleni neheztelés és leszámolási viszketeg voltak okai

az ennyi lehető okok mellett még is indokolatlannak látszó háborúnak, mely míg a keleti védelemtől az erőt elvonta, s a nemzet súlyos megadóztatása mellett $2\frac{1}{2}$ millio aranyba került, még is semmi tényleges hasznot nem hozott; ki tudná ma biztosan megállapítani? Esetleg-e, vagy végzetszerűleg, nemzetünknek a nyugoti szláv elem elleni ezen hareza is, mint Arnulf és I. Rudolf idejében, ismét a német elem érdekében történt. A magyar és cseh nemzeti királyok, utolsó meteorok a két nemzet egén, Mátyás és Podiebrad, dicsőségüknek csak emlékét hagyták hátra nemzeteik számára, ivadékaik nem érhatték el a trón magaslatát, s utánok mindkét trónt az utolsó Jagellók foglalták el, hogy gyávaságuk által a felbomlás processusát elősegítvén, rövid idő múlva, tért nyissanak a Habsburg remények valósulásnak.

A Mátyás halála után oly rögtön beállott hanyatlás, bár meglepőnek lássék is, a helyzetnek, az események összefüggésének s régen fogamzott és fokozatosan fejlődött okoknak természetes következménye volt. A nyugoti polgárisodás ösztönszerűleg tért keresett magának, melyen a kelet fanaticus hódítási rohamait fel fogván, azokat saját területétől távol tarthassa; s innen magyarázható, hogy a német birodalom nemcsak közönnnyel nézte az ozman betöréseket hazánk földére, de sőt ismételve adott birodalmi segílyt Fridriknek Mátyás ellen, míg azt a török ellen megtagadta; és politikája számitásaihoz tartozott Magyarországot annyira aláásatni engedni kelet felől, míg az elég gyenge leendett a nyugoti nehézkedésnek áldozatul esni, hogy ily módon ennek segílyforrásaival rendelkezhetvén, elháríthassa ön fejről a végzetet. — A német és török császárok, mindegyik önérdékből, — bár természet szerint ellenségek, — egymás kezére játszottak és mint-

egy szövetséget képeztek hazánk ellen egész addig, míg ez állam egyéniségét fentartani képes volt. Ezen szövetséget Mátyás ellensúlyozta, de következményeit el nem háríthatta. Személyiségének diasköre, a nemzetnek erőt nem kölcsönözött, hanem vele együtt letűnt, mert utódai és nemzete politikájának mérveit felfogni, annyival inkább folytatni képesek nem voltak: s míg itt helyét az olygarchák önérdek hajhászása, a megunt fegyelem alól kibontakozott frivol féktelenség, s ezek szüleménye a királyi gyávaság bitorul elfoglalják, nyugoton és keleten mintegy egymást felváltva a következetes politikának erőteljes kinyomatai lépnek előtérbe: amott I. Miksa, itt annak letűnte után Soliman. I. Miksa a kicsinykedő, fősvény Fridrik fia, apjának szívóssági erényét öröklötte, de hibáit nem; személyiségében egyesítette nagyanyjának a lengyel Cimbúrgának óriási testi erejét, s anyjának a portugal Eleonorának délforróságu élvvágját és szenvedélyeit, s ő, bár nagy fejedelemnek és nagy embernek nem mondhatjuk, középkori lovagias fenségében, óriásként tündöklék ki a Habsburg elődök és utódok hosszú ivadék-sorozatából.

Miksa, nejének burgundi Máriának hozománya által megalapítván családjának nagyhatalmi állását, a magyar koronához igéneit más hangon követelte mint elődei, s bár királylyá választatását, az olygarchia féltékenysége s a felébredni kezdő nemzeti függettsenségi visszahatás, meggátolták: azokat uralkodásának egész folyama alatt érvényben tartotta, és a magyar királyi czimet diplomaticai okmányaiban folyvást használta.

Zápolya István, a Hunyady ház nagy erényei szerzeményének örökségét áhitozván, a nélkül hogy annak nagyságát öröklötte volna, s az őt porból fel-emelő Mátyás politikáját sem felfogni, sem folytatni ké-

pes nem levén, annak elhunytja után rögtön odahagyja az osztrák helytartói fontos állomást, és Miksa könnyű szerrel visszafoglalja Béceset, vele Ausztriát, s győzelmes fegyvereivel Buda alól csak azért tér vissza, mert a még folyvást élő fősvény Fridrik tőle a szükséges költséget és a német birodalmi rendek, mintegy ösztönszerűleg félve az osztrák ház hatalmi túlsúlyától, a segítséget megtagadták: s ezek daczára is sikerült neki, az 1491-ki békekötés alkalmával, Ulászló férfi ivadékának kihalása esetére, a magyar korona örökségét biztosítani, és sikerült, különösen a magyar főpapok és olygarchák soraiból, egy határozott osztrák pártot alakítani. A király szabad választási oly féltékenyen őrzött s palladiumként tisztelt jognak ily módtoni elárusítása felébresztette a nemzeti ellenhatást, s az 1492-ki országgyűlés azon sajtáságos történelmi eseményéről nevezetes, hogy a magyar király, a magyar rendek előtt, szláv trónbeszédben védte az osztrák ház örökösödési jogát, de a felriadt nemzet hevesen tört ki a nemzeti önérzetet sértő szerződés ellen, melyet, a még nyilvánosan fellépni nem merészlő, de naponként szaporodó osztrák párt tagjai egyenkint irtak alá. A szerződés megerősítését megtagadta az 1493. s 1505-iki első országgyűlés is; az 1505-ik évi második országgyűlésen pedig a nemzet függetlenségi visszahatása oly élesen nyilatkozott, hogy a rendek jövőre a magyar trónról minden idegennek kizárását határozták el. Sajnos, hogy a nemzeti akarat, oly kis mérvű tulajdonokkal bíró családban nyert kifejezést, mint a minő a Zápolya család volt. Miksa fegyverrel akart ellenszegülni e határozatnak, s attól csak az Ulászlóval kötött újabb örökösödési és kölesönös házassági szerződés folytán állott el. Az 1507. és 1508-ki országgyűlések ismételve tiltakoztak a fejedelmek által kötött titkos szerződések ellen, de azoknak következményeit sem ezek, sem Zsig-

mond lengyel király közbenjárása, sem a Zápolya-párt fondorkodása meg nem akadályozhatták. A gyáva és tehetetlen Ulászló e részben a kérlelhetetlenségig következetes volt. Az örökösödési és házassági szerződés 1515-ben Bécsben ismételve megújított, melynek az öreg Perényi nádor magát Pozsony utczáin zselyeszkében körülhordoztatva, nyilvánosan ellentmondott ugyan, de azt később maga is, mint magán egyén, a nádori méltóság beszenyezését nem merészelve s azt ön személyétől különválasztván, aláírta.

Miksa nem érte meg a szerződés érvényesítését; de már halála évében, 1519-ben, megkötötték a kettős házasság Jagelló Lajos és Habsburg Mária — Habsburg Ferdinand és Jagelló Anna között. Hét év múlva kihalt a Jagelló törzs, s a Habsburg ház igénye, melyben a német nehézkedés sulya rég idő olta öszpontosult, Magyarországot illetőleg teljesedést nyert.

Ez volt helyzete nyugotfelé a magyar államnak: — folytonos védelem annak túlnyomósága ellen, mely ellen csak addig volt képes magát fentartani, míg a keleti nyomás egy nagyobb állam alakulásának szükségét előtérbe nem tolt.

Nyugot nehézkedésének következményei talán elháríthatók leendettek, ha a magyar állam határai dél és keletfelé a természetes vonalokig, a tengerig és Balkánig annak idejében kitűzve, s azon területen a magyar befolyás megszilárdítva lettek volna: de mind ez el lón mulasztva, részint egyes uralkodóink hibái miatt, — részint azon természetes okból, mert a nemzet, maga is ujoncz a nyugoti polgárisodásban, nem rendelkezett a polgárisodásnak annyi fölényével, mennyi a kelet felé hatás sikerét tartósan megalapítani és biztosítani képes lett volna.

V. FEJEZET.

Keleti hatás.

A honfoglalás idejében, bár a közeledő felbomlás csiráit bensőleg rejtegetve, külsőleg még fentállott a keleti császári birodalom, melynek Pannonia felé fekvő, laza hűbéri kötelékekkel fűzött, tetteleg majdnem független tartományait erőteljes bolgár és szláv népek lakták, ezek meghódítása nagyobb erőfeszítést kívánt és kevesebb zsákmányt ígért, hogysesem a zsákmány vágyó harczosok tettvágját nyugottól elvonni, s a hon alapítás messze előrelátó érdekében, kelet s dél felé irányozni törekvést keltett volna.

Bár az Európávali első érintkezés kelet közvetítése folytán történt, Bölc Leo segédül híván őscinket 889-ben a fellázadt Simon bolgár hűbéres fejedelem ellen; de a keleti császárság befolyása hazánkra, bár három századon keresztül fel-felmerült, szerencséjére polgárisodási jövőnknek, döntő és tartós nyomokat nem volt képes hátrahagyni; de más részt politikai jövőnknek hátrányára a magyar befolyás sem volt képes délkeleten hatályos kiterjedést alapítani. A vezérek korában Zoard és Kadoesa a Dunán átkeltek ugyan hódítási tervvel egész a Feketetengerig, de ha Anonymus igazat mond, a foglaló sereg Görögországban maradt és többé vissza nem tért. — Konstantin császár 942-ben aranynyal vásárolja meg a békét, a későbbi esatározások pedig 958-ban, 961-ben és 970-ben vereséggel végződtek a görög földön. — Konstantin törekedett a görög befolyást nemzetünkre megkisértetni, s a béke követség vezéreit Gyulát és Bulesut úgy látszik hajlan-

dókká tette a keresztyén vallás elfogadására; talán Hierotheus is az ő rendelete folytán ment Erdélybe a keleti ker. vallás terjesztése érdekében: de a keleti vallás terjesztése csakhamar túlszárnyaltatott a nyugoti térítés fölénye által, s már Istvánnak sikerült a keleti egyházat Erdélyben is háttérbe szorítani.

Meddig tolták ki honfoglaló őseink délirányban az ország határait, e helyen vizsgálni nem szándékom, ha elfogadjuk is azon állítást, hogy Zalán megveretése után Lél, Bulesu, Botond egész az Adriaig hatoltak, Horvátországot elfoglalták, valamint Braszlavo fejedelem birtokait a Pannonia Saviat, — Zágrábot, Valkot Pozsegát; másrésről el kell ismernünk, hogy ezen részek meghódítása nagy részben mulékony megszállás lehetett, mely sem a foglaló nemzet ottani megtelepedését, sem tartós birtokba vételt, sem állandó határ-alapítást nem eredményezett.

Már Taksony alatt 950 körül beljebb szorult a déli határ, valamint a keleti határ sem terjedta Balkánig mint némelyek szerint Zoltán megállapította; — Paulimir szerb fejedelem egyesség útján kiköti, hogy a magyarok a Szaván túl ne kalandozzanak. S ha elhiszszük is, hogy Muncimir horvát fejedelem elismeré a magyar fensőséget, annyi történelmileg bizonyos, hogy I-ső Béla leányát Ilonát, Sz. László testvérét Zvoimir független horvát fejedelem vette nőül.

Hogy Bulgaria a Belgrád melletti csata után és Szervia Császlavus fejedelem legyőzése után, elismerték e a magyar fenhatóságot, és ha igen, meddig tartott az? nem lehet történelmileg biztosan megállapítani, — annyi bizonyos, hogy ezen uralom sem tartós, sem biztosított nem volt.

A történelmi ködből kibontakozva biztosan tudjuk,

hogy 1072-ben Ducas Mihály boszniai helytartóját Niketast a királyi hercegek Belgrádnál megverik és a várat beveszik; továbbá hogy Zvoimir halála után özvegyének kértére I. László a horvát ügyekbe elegyedvén, azon országot 1091-ben elfoglalja, és Álmost Gejza kisebb fiát, annak trónjára ülteti. Kálmán király pedig Péter, — horvát olygarchát legyőzvé, Horvátországot a magyar birodalomhoz kapcsolja, — és 1102 Traunát, Jadrát — Spalatót bevévén Zará-Wechiában magát Dalmátország koronájával megkoronáztatja.

Ezen két nagy fejedelemnek sikerült az ország déli határait a természetes védelmi vonalokig kitolni, de ezen valamint a keleti határokat képező tartományok birtoklása folyvást villongás tárgya lévén, biztosan és nyugodtan berendezhető nem volt; és sem az ott lakó népek beolvasztása, sem a földnek a magyar koronába teljes beosztása nem sikerült az ozman törzs átalakító berohanásai előtt sem.

Alig hunyta be szeméit Kálmán, már Dalmatia, vagy inkább a tengermelléki városok fellázzadtak, és Velence az Adrián uralmát biztosítandó, először lép cselszövényeivel a magyar állam ellen sikra. — 1115 Ordelafo Faliéri doge a dalmatiai városokat elfoglalja — melyeket ugyan 1117-ben II. István vissza foglal, de Jadrát megtartja Velence.

II. István háborút folytat a keleti császárral is, s bár annak birodalmában messze behatolt, de eredmény nélkül tért vissza.

II. Béla Uros szerb fejedelem leányával hozományul kapja Rámát vagy Bosniát; de ezen sógorság, s a középkori szerencsétlen fogalom a majestásról s állam oszthatóságáról, melynek Béla is hódolva — fiai

közt a birodalmat megosztotta, s az innen származott trón- viszályok, a keleti császársággal több mint félszázadig tartó bonyodalmakba keverték a magyar államot mely idő alatt Velence is folyvást igyekezett a Dalmát városokra fentartott igényét érvényesíteni.

A szerb fejedelem Csudomil, Ilonának Béla király nőjének testvére, a magyar trónra lépett unoka öcsét II. Gejzát a keleti császár ellen segédül hívta. — A keleti trónon Comnen Manuel erélyes és eselszövényes kitűnő fejedelem ült, ki képes volt felfogni a következmények fontosságát, mely a keleti befolyásnak a magyar állam ellenébeni biztosításából keleti Európa jövő alakulására nézve keletkezhető volt; s a cél kivitelére birta az akarat teljességét és a kitartás erélyét és megkísérettette az eszközöket alkalmazásba venni; de az ő kora e nagy cél kivitelére késő kor volt. — A magyar állam harmadfél százados fennállása óta sokkal inkább meg volt nyerve a nyugati politika és polgárisodás hatásának, mintsem, a feltartóztatlanul sülyedésnek indult, s egy időre a fejedelem személyisége által fentartott, de belül rothadt kelet, — ily nagy eredmény létesítésére képes lett volna. Comnen Manuel a trónkövetelő királyi hercegek igényei támogatásának ürügye alatt, igyekezett az országot fegyverrel meghódítani: támogatta Borisot II. Gejza ellen; — III. István és II. László ellen a házasság által görög érdekebe vont **IV** Istvánt; megmérgezte a független és szilárd jellemet tanusítani kezdő III. Istvánt, és Bélát annak testvérét nagy mérvű terveinek eszközéül használandó, a magyar állammal egyesítendő császári birodalom örökösévé tüzte ki, udvarában görög nyelvben és szokásokban nevelteté; s bár később született fia érdekében a trónörökléstől és leányá kezétől megfosztá, de még is családjába házasi-

tá, és a birodalom java előmozdítására esküvel kötelező. — A trónviszályok alatt a magyar királyok ellen folytatott háboruban Szerémet és Dalmatiát elfoglalta; és azokat csak az ő halála után foglalta vissza III. Béla szilárd jellemű s rendező tehetséggel felruházott jeles királyunk, ki a görög udvari nevelésnek előnyeit, de nem fonákságait is elsajátította. III. Béla visszafoglalta a velenceiektől 1117 óta folyvást birtokolt Jadrát is, és a déli tartományokat a Velenczével 1189-ben és 1193-ban folytatott háborúk, s a karantani Albert által Horvátországban támasztott zendülés diadalmas bevégezésével megtartotta.

Imre királyt rövid erélytelen uralkodása alatt folyvást foglalkodtatták a délkeleti ügyek. István szerb fejedelem fellázadt a követelt magyar fenhatóság ellen, ezt leverve, helyébe Vulkánt segíté a szerb fejedelemségre. — A Szerbiára tört Joannitz bolgár fejedelem ellen sikerrel harcolt, de ezen hadjárata alatt Velence a francia keresztsek segítségével Jadrát ostrommal bevette, honnét azonban a pápa közbenvetésére, ki a magyar állam erejét a szentföld visszafoglalására akarta igénybe venni, kivonult.

Az Árpádok utolsó századát a barbar népek betörései, s az itt települtek beolvasztásának nehézségei, a mindinkább sulyosodó nyugati befolyás, a Habsburgok keletkező igénye, az olygarchiának II. Endre pazar és silány uralkodása idejében fogamzott, a nemzeti veszélyben kifejlett, s a trónviszályok folytán tetőpontra jutott tulsulya, — sokkal inkább elhomályosították, mintsem ez időszakban a délkeleti ügyek rendezése sikerülhetett volna.

Velence leshelődő politikája felhasználta a tatár invasio folytán beállott zavart, 1244-ben Jadrát elfoglalta.

A pártos és szenvedélyes, — de tette vágyó és erélyes V. István még atyja életében 1268-ban Wid-dint beveszi s Bulgaria nagy részét a magyar fenhatóság elfogadására szorítja, és a Szerbiában kitört zavarokat fegyverrel elintézi. — De a kéjekbe került IV. László uralkodásának végén Uros szerb fejedelem országát nem csak függetleníté, sőt a macsói bánságot is elfoglalja; és a zavarban halászni mindég egyes Velenze a tengerparti városok egyrészét veszi birtokba.

Az utolsó Árpád III. Endrének rövid országglása, — míg a befolyást igénylő papi és olasz párt által, méreg által láb alól el nem tétetett, — csak erőlködés volt a trónon megmaradhatni, és nem uralkodás, — nyugaton a Németujvári grófok, éjszakon Csák Máté, Erdélyben László vajda, délen a Brebiri grófok, nem tagadták ugyan meg nyiltan és elvben a majestas elismerését, sem az ország területi egységét felbontani nem igyekeztek, — de úgy látszik olynemű vazallságra törekedtek, mely a királyi hatalom által alig korlátolva, a bitorolt területen mintegy független legyen, milyet az időben a frank és német olygarchák szerencsés s ez utóbbiak tartós eredménnyel kíséreltek meg.

A 14. században, melyet Anjou dynastia uralma tölt be, a nemzet életében eddig ismeretlen új befolyás, — az olasz lép előtérbe, mely nyári felhőként sebesen átvonulva, a nemzet politikai életére döntő hatást nem gyakorolt ugyan, de az olasz hadjáratokban elpazarlott temérdek kincs és magyar élet árán szerzett a nemzet, vagy jobban mondva a főnemesség, némi felszines miveltséget, érzéket a szép iránt, fogékonyságot az élet kellemesebb alakbani élvezésére; de ezen előnyök mellettitt hagyta ezen befolyás a czimer- és czimvágyat, az erkölcsi ledérséget, a vallási rajongást és türelmet-

lenséget, — a zsidó gyűlöletet. — E befolyásnak főtényezője volt a pápai hatalom, különösen annak kitűnő és erélyes személyesítője V. Kelemen.

Az olasz pápai befolyás felhasználta a magyar állam déli tartományait s azok hatalmas olygarcháit, kiknek segítségével sikerült neki a német és nyugoti szláv befolyást háttérbe szorítani, s a magyar trónra, a sok igénylő Árpád leányági ivadék közül, egy nápolyi herceget ültetni.

Ezen időszak kezdetén a hatalmi tulsúly az állam délkeleti részei előnyére kezdett irányulni; s maga a király is Róbert Károly több évekig Temesvárott tartotta székhelyét, — de részint az ottani olygarchák hazafiusága, mely irtózott az állam ősi intézvényeinek felforgatásától és hatalmi súlypontjának áthelyezésétől, részint ugyanazoknak a magok körében lehetőleg független helyzetben maradási vágya, s ez okból a királyi tekintély távolabb tartására törekvése, részint és főleg a déli részek zilált szervezetlen helyzete, nem engedték meg, hogy a hatalmi súlypont délkelet birtokában maradjon; de más részről a délkelet segélyével trónra jutott Anjouknak sem sikerült azon részeket a magyar állam consolidált keretébe beosztani.

Károly több ízben volt kénytelen fegyverrel intézni a délkeleti ügyeket. — Velence 1310-ben megszállta Dalmatiát, — 1313-ban Brebir Mladin árulása folytán elfoglalta Zárát, 1322 és 1323-ban ezen Mladin és fia György ellen harezol, de Velence fentartja fenhatóságát némely tengerparti városban. — 1318-ban Milutin szerb ellen harezol, s őt a magyar fenhatóság újra elismerésére szorítja. — 1330-ban minden ok nélkül haddal támadja meg a fenhatósági adót folyvást fizető Bazarád Mihály oláh fejedelmet; de az igazság

talan harcban megveretve, az magát függetleníti — és csak később 1342-ben fia Sándor hódol meg újra önkényt Lajos királynak. I-ső Lajos öt ízben folytat háborút Velence ellen Dalmatiáért. 1346-ban Velence Jadrát beveszi s békekötés folytán is megtartja: Dusan szerb fejedelemmel szövetségbe ismét fegyverrel lép föl Dalmatiáért, de Lajos személyes vezérlete alatt Spalatot beveszi, Istria és Friaul egyrészét elfoglalja, az 1357-ki háboru után Velence lemond a dalmát városokról Lajos viszont Istriáról és Friaulról, és Dalmatia ügyét egy magyar küldöttség által rendeztetli. — A nápolyi igények biztosítása végett Velence hatalmának megtörése szükségesnek mutatkozván, Lajos nagy coalitiót rendez ellene, szövetségbe vonván Paduát, az osztrák herceget, Genuát, és a bosnyák fejedelmet Tvartkót Velence ellen maga részére biztosítani óhajtván, királyi czimmel ruházta fel, s 1378—81 tartó háborúban szárazon és tengeren megalázta, de mint uralmának egyéb vívmányait, ugy ezen nevezetes háboru eredményét is meghiusította a szertekapkodás; mert míg előbb a választandó dogek megerősítési jogát és így fenhatóságot követelt a magyar korona részére, később, a franczia Anjou Lajosnak a nápolyi trónra formált igénye foglalván el figyelmét és erejét, Velencevel a békét hirtelen megkötötte, a magyar kereskedelem nagy hátrányára lemondván a dalmát sóvali kereskedés jogáról, és beleegyezvén a tengereni kereskedés megszorításába.

Hittérítői buzgalmaiban harcolt Lajos a bosniai patarenus felekezet kiirtása végett, de vezére Konth Miklós nádor Strebernik ostroma alól visszaveretett. — Szerencsésebb volt Szerbiában, mert Uros szerb fejedelemtől a macsói bánáságot vissza foglalta, és a magyar fenhatóságot ismételve megerősítette.

Mig a magyar királyok, a nyugati befolyást a lehetőségig ellensúlyozva, az állam hatalmát délkelet felé megszilárdítani, kevés sikerrel bár, de folyton törekedtek : azalatt folyton közeledett a végzet eszköze, az ázsiai nép-excrementum utolsó de most is erőteljes söpredéke, — az ozman törzs, feltűnve mint egy folt felhőske a messze láthatáron, mely elől a gondtalan szemlélő menedéket nem keres, nem is sejtve, hogy rövid időn pusztító viharrá erősödve rombolólag fog keresztül vonulni a vidéken.

Kárhoztathatjuk e tehát Lajos királyt, hogy azon felhő vészes rejtelmeit föl nem ismerte, — s midőn 1365-ben a töröknek hódolt s vele szövetségzett Sisman bolgár fejedelmet Viddinnél teljesen leverte, a győzelem eredményét fel nem használva s a helyszínén Apor Dénest hátra hagyva, maga az Ausztriában kitört zavarok intézésére sietett?

Nehéz ugyan, az utókortól nagyinak nevezett, s annyi egymást követő nemzedék által a dicsőesség fénykörében tisztelt király emlékét szigorú birálat tárgyává tenni : de gondolatom szerint a historiai igazságnak hódolunk, midőn a kárhoztató vélemény kifejezését merészeljük.

Lajos egész politikájának eszménye, nem egy erős hatalmas és biztosított magyar állam alkotása, hanem családja számára fényes dynastiai hatalom alapítása volt. — Ezen czél kivívására használta fel a magyar állam segélyforrásait, vér és pénz erejét, a nélkül hogy az e részben szerzett előnyök visszahatását a magyar állam javára a felhasznált erő pazarlás arányában eszközölni akarata és képessége lett volna.

Ő családja számára koronát keresett és szerzett Hahusban s Lengyelországban és Nápolyban ; örökösödési

szerződést kötött a Luxenburg és Habsburg családokkal, ezáltal igényt szerzett az osztrák tartományokra, Cseh-, Morvaországra, sőt a császárságra; vazalljaita a bolgár, bosnyák, szerb, oláh, moldvai fejedelmeket, megalázta Velenczét, megfélemezte a függetlenségre törekvő tengerparti városokat, és a délszláv olygarchakat, — s mindezek daczára ismételheti-e a történet komoly muzsája a költő szavait, hogy hazánknak a nagy király alatt három tengerpart virányi vetének határfalat? valóban, bár mennyire fájjon is a lelkesültség lelohasztása: nem ismételheti. — A Balti tenger soha nem volt a magyar állam határa, a független és erőteljes de féktelenségében folyvást önmagát emésztő Lengyelország határa volt az Lajos idejében, mely az ő uralmát alkotmányos feltételek alatt fogadta el, és helytartóul ott hagyott anyját, a Lengyel Erzsébetet is a kormányzás harmadik évében már zendüléssel fenyegette, mert a Lajos által elrendelt törvénytelen telekadó beszédét szorgalmazta; s bár Lajos a lengyel sérelmi országgyűlést Kassán tartotta, kénytelen volt a lengyel kívánatoknak engedni, és lengyel uralmának fentartása a magyar államtól csak áldozatot követelt de hasznot nem hajtott.

A Fekete-tenger sem képezte határát a magyar államnak Lajos idejében; mert a magyar határ és a fekete tenger közt kétes érzelmű vazall fejedelmek országoltak, kik a függetlenséget csekély évi adóval megvásároltnak tartván, a magyar állam érdeknek felibe helyezték saját érdekeiket, — és egyik legfőbb hibája Lajosnak, hogy ezen tartományokat sem véglegesen meg nem hódította, mert fegyverét családi érdekek másfelé vették igénybe, sem megnyerni nem tudta. — Hittérítői buzgalma általában több kárt mint

hasznót okozott, — az állam délkeleti érdekeit illetőleg pedig teljesen elhibázott volt. — Ó Keistut, Litván és Atlamos tatár vezéreket, úgy a bentlakó kunok még pogány vallást követő töredékét a keresztyén vallásra térítette, a zsidók áttérítésében is fáradozott, s az áttérni vonakodókat száműzte; de ha ezen térítései a mivelődés érdekében hasznosak voltak is, azon türelmetlensége, melylyel a keresztyén dissentiens felekezeteket üldözte az államra nézve veszélyes volt. Ezért hagyták néptelenül bogdán Drágos vezérlete alatt az oláhok Mármarost, ezért lázzadt fel László oláhországi vajda, ezért voltak elégedetlenek a bosnyák Patarenusok, a szerb óhitűek; és ezen türelmetlenségi buzgalom homályosította el szemeit, midőn a segítségért esdeklő Palcologus János keleti császár figyelmeztetése folytán sem ismerte fel a török terjeszkedés nagy horderejét, s a magyar állam érdekével szemben oly kicsinyszerű feltételhez kötötte a segély nyújtást, hogy a keleti császár az orthodox egyházból lépjen át a katolikus egyházba.

Lajos ezen buzgalma egy pápánál talán erény lett volna, a magyar királyban hiba volt; de fájdalom ezen időben csak a pápák birtak a politikai emelkedettség ihletével, ők ismerték fel a török hódítás horderejét s a politikai egyensúly jelentőségét, a királyokat családi, az olygarchákat pártérdekek vezérelték, a nép csak tömeg volt.

Lehet, hogy Lajos térítési buzgalmát politikai indokok is vezérelték, a catholicismust az összesimulás emeltyűjének tekintvén; és nem tagadhatni, hogy ha a keleti egyháznak a nyugotiba olvasztása neki sikerül, Europa keleti talán éjszaki részeinek is történelmi fejlődése másként alakul; de ezen nagyszerű eredmény elérhetése végett, szükséges lett volna, hogy Lajos

egész, tagadhatatlanul nagyszerű egyéniségét s a magyar állam minden segélyforrásait ezen mérlegbe vette, szóval politikájának sulypontjává a délkeleti hatalom megalapítását tette volna; s különösen hogy a még akkor talán legyőzhető török foglалás és pusztítás-tól a dunai tartományokat megőrizte volna. Ő ezt tenni elmúlasztotta, s mulasztása végzettszerű volt a magyar állam jövőjére.

Az Adriai tenger határát képezte ugyan a magyar államnak Lajos elatt, de már a tengeri uralmat Velenceze gyakorolta, és Dalmatia, daczára az 1358-ban az esztergomi érsek és Széchy Miklós országbiró elnöségök alatt működő választmány rendezésének, oly laza kötelékkal volt az anyaországhoz csatolva, hogy a tengerparti városok Velenczének és a magyar államnak is adózván, a két ur közt több mint municipalis függetlenséget élveztek. Az 1378-ki nagy háborúnak pedig, mint felyebb említénk, kivánt következményeit a hirtelen kötött békekötés meghiusította. Ily módon dél irányban sem lón az ország helyzete biztosítva.

Valóban Lajos országlásának hibáit tragicus fejlődéssel boszulta meg közel jövőben a végzet, vagy nyíltan szólva, hibáinak szükségkép bekövetkező következményei hamar teljesültek; de személyes kiváló tulajdonai miatt mind e mellett is hálás volt iránta az utókor, mert emlékétt a dicsőség fénykörével övedzve adja át a nyomról nyomra következő nemzedékeknek.

Az eszmény, minek az állam nagysága biztosítását is alá rendelte, családi hatalmának megalapítása, szemei behunyásával öszveomlott, s a nagy király özvegye és leánya zokogás közt lőnek tanúi, egy, az elhunyt kegyelméből felemelkedett olasz herczeg magyar király-

lyá koronáztatásának. Ez lón gyümölcse a nápolyi igényekre pazarolt vérnek és kincseknek.

Még Lajos halála évében fellázadt az általa királyi czimmal díszített Tvartkó bosnya fejedelem, ki tiz évig tartó háborúval kinczta a déli részeket.

Egypár év mulva bekövetkezett a Horváthi és Palisnai féle ocsmány lázadás, melynek tragicus episodjai közé tartozik a királynék fogsága, és az anya-királyné iszonyú meggyilkoltatása.

Hamar bekövetkezett a lengyel koronának Hedvig kezével a Jagellókra lett átruháztatása. Sovány eredmény a magyar vérnek évtizedeken keresztül, a lengyel korona megszerzése érdekében lett pazarlásáért.

Bekövetkezett az oláh és moldvai fejedelmek fellázadása s Bulgariának Bajazed általi elfoglalása, és bekövetkezett tizennégy év mulva 1396-ban a nıkápolyi iszonyú vereség. Mind Lajos kormányzata hibáinak következményei.

A királyok fővenyre építenek, midőn családi érdekeiket az államétól elválasztják; s a népek megérdemlik-sorsukat, midőn magokat ily politika eszközeivé felhasználtatni engedik.

A nıkápolyi csata megrázkodtatta Közép-Europa addigi államrendszerét, és megváltoztatta a magyar állam helyzetét. A mohácsi vészig nyuló 130 év alatt, már nem csak magáért vivta az élet-halál-harcot, hanem paizsul szolgált a nyugoti polgárisodás és így az összes Europa, mondhatnánk emberiség jövőjének megvédése érdekében; felfogta a legközelebbi s azért legsujtóbb csapásokat, azokat sok ideig példátlan dicsőséggel feltartóztatta, — csoda-e, ha végre kábultan, de nem megtörve, öszverogyott? Az általa védett nyugot pedig beteg embernek tartotta, mohó vágygyal les-

vén halála esetére, hagyománya szétragadozásának be-
következő pillanatát.

És ezen nemzet, mert a polgárisodás követelmé-
nyeit el nem utasította, él ma is, s az őt elkábító nagy-
hatalom jutott a beteg ember sorsára, kinek hagyomá-
nyára az azóta jóllétben gyarapult, általunk megvédett
nyugot ma épen oly mohó vágygyal várakozik, mint
hajdan a mienkre, ismételt tanúsággul, hogy az ember
hatalmának forrását nem a nyers erőben, hanem a szel-
lemben, vagyis abban a mi nem anyagi, rejtette el az
isteni gondviselés, mert az az ő kifolyásának szikrája.

Ilyen lévén, vagyis a történelem fonalán ilyené
alakulván a magyar államnak délkeleti irányban geo-
graphiai és ethnographiai helyzete: bebizonyítottnak vé-
lem azon tétel igazságát, hogy a magyar állam azért
nem nőhet ki magát olyan állammá, mely közép Eu-
ropában a polgárisodás megőrzésére, s a kelet és nyu-
got közti egyensúly-fentartására önmagában elegendő
lett volna: mert geographiai helyzete, s ennek folytán
történelmi alakulása kedvezőtlen volt.

Talán mellőzhetem ez alkalommal a harmadik ok
részletezését, mely nemzeti hibáinkban keresendő:
milyenek a pártoskodás, s ennek kifolyásai, a gyanu-
sító, rágalmazó, viszálykodó, türelmetlen, fegyelmet
nem tűró, a jó irányában is, mert ellenvéleményütől jön,
negatív ellenzési szellem, a munkátlanság s urhatná-
sági vágy, mely a polgári foglalkozásokat osztályozva,
azoknak egy nagy részét a magyarhoz nem méltókká
keresztelte; a dölyfösségbe átcsapó büszkeség, mely
a más fajok assimilatioját akadályozta, a szerencsés
viszonyok közti elbizakodottság, szerencsétlenségbeni
csüggetegség: mert ezen hibákat nemzeti erényeink
nagy részben ellensúlyozzák; ilyenek a természetes, jó-

zan higadt ész, vitézség, nemeslelkűség, dicsvágy, hazaszeretet, bőkezűség, szabadság és vendégszeretet, vállalási türelmesség.

Ezen hibák és erényeknek, az állam életre befolyását részletezni ez úttal meg nem kísértvén: áttérek azon tétel tanulmányozására, miért volt szükséges a magyar államnak nyugottal szövetkezni, — s ezért az állam küliránybani egyéniségét, ha nem is jogilag, de tetteleg áldozatul hozni.

VI. FEJEZET.

Az ozman hatás következménye.

Mik voltak az okok, hogy az ozman hatalom nem Belgrád, Buda vagy Érsekújvár, hanem Bécs alatt törtetett meg? s volt-e időpont, melyben a megtörés sikerülhetett volna? -- e kérdéseket általánosságban megfejtí az állam eddigi történelme, melyből kimutatható, hogy a magyar állam nyugotról folyvást zsibbasztva, délkelet felé meg nem erősödhetve, nem birt elég erővel arra, hogy az ifjusági erőtől duzzadó, az izlam hatásánál fogva fanaticus, a szerencse különös szeszélye folytán két századon keresztül csaknem folyvást kitünő, erélyes és hareziás szultánoktól vezérlett ozman hatalomnak ellentállhatott volna, azon hatalomnak, mely keletkezése és létezhete feltételeit még mind épségben birta, t. i. a szilaj és nyers, de a vallás és feltétlen absolutismus által még is fegyelmezett erőt a folytonos harcokra és tért a folytonos pusztításra s a politikájának sarkkövét képező pusztítás általi terjeszkedésre. Mihelyt e képtelen és sok időre fen nem tartható politika határköbe ütközött, szükségkép be kellett állni a hanyatlásnak, mert a létezhete feltétele megszűnt. — Ezen határkövet képezhette volna talán Belgrád vagy Budavár, ha Lajos után közvetlen egy Mátyás jutott volna a magyar trónra, de szerencsétlenségére a nemzetnek, az ingatag, pazar, kapkodó, rajongó és mégis erkölestelen Luxemburg Zsigmond, s vele a viszály, üres kinestár, olygarchicus féktelenség, női aljasság, a nyugot diplomatiái viszályiba való haszon nélküli bonyolódás, vallási türelmetlenség, üldözés és há-

borúk és ezek folytán a süllyedés székeltek egy fél századig a magyar trónon és zsibbasztották az állam erejét.

A Dráván túli részek ezúttal nem voltak oly szerencsések, mint az Árpád ház kihalta után, hogy az olasz befolyás folytán, a magyar államnak királyt adhattak volna. A nápolyi dynastia nem fészkelhette meg magát a magyar trónon, győzött a német szláv befolyás; de ezen viszályok, a boszniai zavarok, velencei háborúk, nyitva hagyták az ország délkeleti részét, a Velence által is titkon segített s Hervoja hitszegése által erősödött török betörésnek.

Az 1419-ki győzelem csak egy 5 évig tartó fegyverszünetet eredményezett. A szerb szövetség, mely Lazarevich és Brankovich Györggyel kötöttet, ha feltételei mind két fél által hiven teljesítettnek, talán képes lett volna más alakot adni a történelem kifejlődésének, de ezúttal nem nyomozván melyik fél hibája folytán, eredményre nem vezettek, s az 1428-ki háborúban Murad szultán diadalmaskodik, Brankovich meghódol, leányát a nagyur háremének áldozza és Szerbia a helyett, hogy a magyar állam védfalát képezné, ezentúl minden segélyforrásaival ellene használtatott fel a török által. — 1432-ben meghódolt a töröknek Vlád oláh fejedelem is, és bevezette azt Erdélybe, hol a három nemzet, mintegy előérzetében a küzdelmes jövőnek s érzetében az őt védeni nem képes anyaország hanyatlásának, azon nemzeti szövetséget kötötte, melyet a viszonyok teljes átalakulása után, ma is Erdély alkotmánya alapjául erőlködnek némelyek fentartani. — Alakulhatott volna-e akkor négyes nemzeti szövetség, midőn az oláh fejedelem vezette be az addig ismeretlen ellenséget? — és van-e szükség ma az egyéni egyenjogúság korszakában egy hazában nemzeti szövetséget

beczikkelyezni? — valóban az állameszmének és egyenjoguságnak értelmezése, ma az ilyenmü alkotmányt anachronismusnak kénytelen tartani, míg a 15. században mint hatályos védelmi eszköz, jogosult és czél-szerű volt.

Az 1435-ik évi országgyűlés által felállított honvédelmi rendszer, a mellett, hogy az alkotmány igazságtalanságát a paraszt osztály irányában a portalis militia felállításával tetőzte, és ha lehető lett volna a lealacsonyítás alsóbb fokozata, arra kényszerítette, hogy a jogtalan a honvédelemben tartozzék ugyan részt venni, de nem mint osztály és nem a maga neve alatt, ha nem mint a telek járuléka, — ezen rendszer mondom nem hozta színvonalba az erő kifejtést a beállott szükséggel, és az ellenség e részbeni előhaladásával, mert a török már régen fegyelmezett állandó katonasággal harczolt, a janicsárokkal.

Csoda-e, ha közbejövén a hussita és velencei háborúk, majd az erdélyi pórlázzadás, a nagy hős s eszázad törpéi közül óriásként magasló, ma is rejtélyes Hunyady János 1437-i ki szerbiai nagy győzelme Murad szultánon, nem volt képes a török terjeszkedésnek kimutatni a határkövet?

Hosszú ideig volt ő és hős fiai paizs és vért a magyar nemzet élete fölött, de csoda-e ha a rothadásnak indult anyagban a chemiai fejlődést meg nem semmisíthették? elég, hogy késleltették; lehetlent ember nem alkothat, sem az anyagi, sem a moralis világban.

A Zsigmond halála utáni husz év, 1438—1458 nevezetes világtörténelmi időszak, kezdete a középkor eszméibőli kibontakozásnak, magával hozva az átalakulás vajadásainak előfájdalmait, kétséget a fenálló biztosságában, habozást a régi fentartásában, bizalmatlan-

ságot a kétes új iránt, előbb az eszméknek, majdan az államoknak átalakulását siettették az ozman hatalmi törekvés újabb vívmányai, Murad és Mahomet diadalai, Konstantinápoly eleste s az utolsó ókori birodalom végenyészete. A nemzetek sejteni kezdték, hogy új államalakulás küszöbén állanak, de még nem tájékozták magokat az események hordereje iránt. Nem különösen hazánk, s kivált az annak sorsát kezeiben tartó olygarchia és kiváltságos osztály. Itt a királyválasztási pártviszályok, az olygarchia féktelensége, s az aristocratia szükkeblősége kiáltóbb színben tűnnek föl, mint bármikor az aránylag biztos multban. De nemcsak az emberek, az események is hátrányosan alakultak a nemzet életére nézve. Az annyi kísérlet után végre magyar trónra jutott habsburgházi első király Albert rövid országglás után meghal, maga után az atyja hibáit öröklött özvegyét várandó helyzetben hagyva. Ha Albert tovább él, s a magyar trónon ivadék sorozat követi, valószínűleg más alakulást nyert volna hazánk történelme; ez esetben is bekövetkezett volna azon állam csoportulás, melyet az ozman hatalom terjedése teremtetett, de a csoportulás hihetőleg Magyarország körül összpontosult volna, s ez képezendette magvát és súlypontját azon birodalomnak, melyet ma osztrák birodalomnak nevezünk, s melynek hatalmi súlypontja, a negyedfél százados történelmi időszak alatt folyvást változtatva, majd a német majd a szláv elemre, majd egyedül az uralkodó ház családi hatalmára alapítva, maig sem helyzetetett természetes alapkövére.

Albert, bár a magyar rendek beleegyezése folytán, német császár is, mint ipa Zsigmond, hatalmának alapjául még Magyarországot tekintette; e volt a központ, melyből más országait és a császárságot kormányozta,

s ha él, családi érdekei összeforrván a nemzet érdekével, hihetőleg érzelmeire nézve is magyarrá lett volna, s mint ilyen hasonlókka nevelve örököseit, a család növekedésben lévő hatalmának eszközeit az ország fentartására fordította volna. — De az előbb és később oly szapora nemzetség, a magyar földön nem birt sarjadéki fogékonysággal.

Igy hiúsult meg a szláv elemmeli szövetkezhetés eszménye is Ulászló kora halálával; és meghiúsult másodsor a Habsburgház magyarrá alakulása IV. Lászlónak a szláv nemzeti visszahatás általi megmérgeztetése miatt.

E sivár korszakot, bár utóhatásait meg nem előzhette, fényesen tölti be Hunyady János emelkedett államerényeivel, és a nemzet genius forrásából merített hadvezéri dicsőségével. De fájdalom ő korában egyedül volt nagy, mellette minden törpe. Törpe az olygarchia, mely ármányaival és cselszövényeivel őt folyton körülhálózta, és nagyszerű eszménye, a török hatalom megtörése kivívásában akadályozta, — törpe az aristocrazia, mely az 1447. országgyűlésen a honvédelem tárgyában hozott azon végzéscivel, melyek szerint a nemesség felkelését csak nagyobb megtámadtatás esetében engedte összehivatni, s ekkor is az ország határain túl használtatni nem engedte, szükkebelűségének gyászos emlékét örökítette meg, — törpék voltak a magyar állam fenhatósága alatti és védelmére szorult népek vagy jobban mondva fejedelmeik, a szerb, oláh és moldvaországi fejedelmek, kik árulásaikkal több ízben előnyére szolgáltak azon természetes ellenségnek, melynek első csapásait nekik kellett felfogniok, s melyek alól csak a magyar állammal s ez által a nyugottali határozott szövetkezés menthette volna fel. — Törpe volt a pápai s

által a papi hatalom, mely a nemzeteket csak szóval izgatni volt alkalmas, még az esküvel pecsételt békeszerződés felbontására is, de a hívők szövetkezésének megalakítására többé sem a tekintély sem az ige varázsának nem volt birtokában, — törpék voltak az európai fejedelmek, kik, mert a veszély tőlük távol volt, annak nagyságát be nem látták: — ezen időszak mindhárom királya pedig rövidebb ideig foglalta el a trónt, mintsem jellemök, erélyök és képességek felől biztos ítéletet mondhatnánk, noha V. László ingatag, hitszegő és önállástalan jellemét nem mentheti ki ifjúsága. Ennyi rothadt elem közt, úgy látszik, csak az alkotmány sánczain kívül álló jogtalan nép maradt meg még romlatlan erőben, mert az a bünbocsánat igéjében bízva, seregestől tódult felvenni a keresztet, s hozni életét áldozatul a haza megmentésére, míg a király seregével és a nemesség zászlóaljai távolról nézték a Nándorfehérvári nagy csatát, mely bár a török iszonyu megveretésével lőn megnyerve, de a viszonyok fentebb rajzolt alakulása mellett, nem emelkedhetett döntő csata színvonalára; az ozman hatalom még birta az ifjúság rugékony erejét. a középkori Magyarország szervezete közeledett az elkopáshoz, az új kor állameszméi még nem törtek részt a sötétbe, s bár azokat Mátyás sas szeméi már sejtették, hatalmas karjai, bár a rendkívüli viszonyok közt is elég erősek voltak az állam megingott gépezetét nemcsak fentartani, de mint néha a leáldozó nap ragyogóbb mint a délmagaslati, elég erősek voltak azt muló dicsőkörrrel is övedzeni, de nem bírták, nem bírhatták az óriás erejével a hanyatló kort magához felemelni.

Ha a Hunyady-dynastia Mátyáshoz hasonló ivadékokban megörökölhetett volna a magyar trónon, va-

lőszinü, hogy a magyar állam, daczára a nyugoti és keleti nyomásnak, mind két irányban terjedve, mint nagy állam foglalt volna helyet az urópai új állam rendszerben; de a végzet itt is ellenünk határozott, eszközül használva azon elfajult olygarchiát, mely a középkori századokban mint a védelmi rendszer akkor főtenyezője szükséges államintézmény volt, de ezen korban már a viszonyok hatalma által tulszárnyalva, mint magát túlélt és avult intézmény, sejteni kezdette, hogy feleslegessé vált. Talán ezen sejtelem — talán épen a Mátyás általi nyomásnak érzete felkölté benne az élet ösztönét, felvillanyozá lankadó életerejét, mint a moschus a haldokló betegét, s utolsó lobbanásával több kárt tett, mint egész történelmi életével hasznot. — Az olygarchiának, hogy életét tatarozhassa, báb király kellett, előtte az állandó katonaság, az adófizetés, a fegyelem, a királyi akarat, s a népjog gyűlölt és rettegett intézmények voltak; és választott báb királyt, előidézte a paraszt lázadást és a mohácsi veszedelmet.

Vajjon mindezen veszedelmet, s annak folytán az állam egyéniségének kockáztatását, az akkor élt olygarchia tagjainak, mint egyéneknek terhökre rohatjuk e föl? — Valóban nem. Ki határozza meg, mennyi része volt az egyéni szabadakarat befolyásának, és mennyi a viszonyok és uralkodó eszmék kényszerüségének az események alakításában? az olygarchia tagjai közt sok jó hazafi volt, sokan siettek éltöket áldozni a hazáért; csak a mohácsi ütközetben 28 zászlós ur és 500 fő nemes veszett el; de ők az átmeneti korszak zavart fogalmainak hatása alatt állottak, mint, egy, — századok óta önálló ország főrendü tagjai, nem hittek a lehetőségben, hogy ezen ország független önállását elveszitheti, s az elődök hagyományos szabadalmaikat

ereklyeként örözték, s azokat az ország palladiumaként tekintvén, fentartani igyekeztek a királyi tekintély ellenében is, — nem látták át, hogy a megosztott hatalom nagy veszély idején nem képes megmenteni a hazát; sőt azt hitték, hogy mind az, mit a királyi tekintélytől az olygarchia számára elvonhatnak a nemzeti szabadság és erő tőkáját neveli; nem fogták fel a veszély nagyságának horderejét sem, nem ismerték fel a honvédelmi rendszer korhadtságát s elégtelenségét a veszély fokával szemben, és ennek folytán nem is erőlködtek új segélyforrások s jobb rendszer alkalmazásának kutatásában, sőt attól idegenkedtek, mert a Mátyás által használt eszközöket szabadalmaikra nézve veszélycseknek hitték, a nemesi szabadalmakat pedig ugyan azonosították a haza szabadságával, s azt hitték, hogy hogy még azok épségben vannak a haza sincs veszélyben. — Ők ezen eszmekörből nem szabadulhattak meg, — a kor uralkodó eszméi erősebbek mint az egyének. — Hátráltatta a kibontakozás lehetőségét, és növelte az átalkodottságot az 1514-ki pórlázadás is; e lázadást a nemesség, mint szabadalmi és születési jogai elleni mérenyületet iszonyu visszahatással torolta meg, s a megtorlásban nemesak igazságtalanságot de politikai hibát is követett el, melynek következményei több mint három századra kinyultak, s utófájdalmi még ma is nyomasztólag hatnak a nemzetre.

Mindezek mellett nem lehet a 15-ik század utolsó felének olygarcháit igazolni; bűnösök ők a nemzeti veszély előidézésében.

E veszély közben hol találhatott a nemzet menekvést? nyugoton kellett-e azt keresni, vagy meghódolva kelet hatalmának annak előretolt harcosául szegődni a nyugati polgárisadás ellen? — e kérdéseket fogom

röviden tanulmányozni, azon meggyőződésben, hogy hogy a történelem kényszerűsége folytán a harmadik eset, — t. i. nyugot és kelet nyomása közt önállóságot biztosítani nem tartozott a lehetőségek sorozatába.

Megkísértették a lehetőséget valósítani a 16-ik század olygarchái s mondhatni azon kör férfiai közül a jobbak s velök a nemzet nagy része érezték, hogy az ország sorsa válponton áll; belátták, hogy a nyugati nyomás, s annak kifejezése az osztrák ház igénye, többet rejt magában, mint a megelőzött trón követelési igények. Két század lefolyása alatt többször volt rá eset, hogy a magyar koronát tekintélyes kül erővel támogattott, s más tartományokat is — birtokoló igénylők nyerték el. — Sőt a dynastiák változásainál, Mátyás esetét kivéve, ez rendes állapot volt, s úgy látszik, hogy a nemzet már ezen időszakban érezte szükségét annak, hogy királya személye által más országokkal szövetséget keressen. — Zsigmond is, Albert is császárok voltak s urai a cseh koronának, mégis a nemzet azon esetekben nem remegett függetlensége elveszthetése miatt, érezte erejét, s tudta hogy ezen erő fog sulyt és fényt kölcsönözni a megválasztott királynak. — Most erejében megrendülve, ebbeli hitében is megrendült; az óriási zavarok közt tévovázva keresett menedéket, s ezt a bátrabbak és vérmesebb idegzetűek egy nemzeti király választásában keresték, reményelve hogy a nemzeti király érdeke a nemzet érdekével össze lévén forrva, az egyesült erők diadalmaskodni fognak a lehetetlenségen is. Azt hitték, hogy „*cuncta virtute expugnabilia*“ — ők önmagukból indultak ki, — ők látták, de önmagukat kényszeríték vagy ámiták nem látni, hogy a nemzet ereje el van zsibbasztva, látták, de nem akarták hinni, hogy a közromlottság közepette, a meglévő erők egye-

sítése sem kivihető, ők láthatták, hogy a nemzet már magának az osztrák követelésnek sem képes ellentállni, annyival kevésbé a hatalom zenithjére jutott ozman erőnek és mégis, mint nemzetünk annyiszor, nem az ész, hanem a különben nemes és magasztos érzelem sugallatát követték. Az érzelmekhez szólott az országban szerte járva láng szavakban Werbőczy, és szavai a nemzetet felvillanyozták ép úgy, mint ékesszólása örökösének szavai a késő utódokat. Sajnos, hogy a nemzet nemes érzelmei, oly kicsinyszerű egyénben nyertek kifejezést mint Zápolya János. — Ezen kevés ősöket számlált olygarcha birta a parvenunek és kortársainak minden hibáit, de a nagyság erényei közül csak a dicsvágy volt tulajdona. Nem csoda sőt okszerű fejleménye a történelemnek, hogy ő — Mária özvegy királyné ügyes tapintata, s a családi politikához szivósan ragaszkodó jelleme, kitartása sőt merészsége, s háttérben Károly császár hatalma és diplomatiája ellenében nem volt képes fentartani, annyival kevésbé előnyére billenteni az egyensúly mérlegét. — Királysága nyakára hozza a nemzetnek a német fegyvert, okot szolgáltat az ellenkirálynak igényét fegyverrel biztosítani; s Tokajnáli megveretése kényszerítvén a töröknél segítséget keresni, ürügyet szolgáltat a nagy hódítónak, Magyarországot hadmiveletei színhelyévé választani s fenhatósága alá szorítani, — kegyelmesen elfogadván Mohácsnál a nemzeti királytól a vazalli kéz csókot.

Mi történik, ha János király fel nem lép, hanem ő is, mint az előző korban az olygarchák, ha pártos lesz lesz is de trónkövetelő nem, s a nemzettel egyetértve járul Ferdinand megválasztásához? Nem valószínű hogy Szoliman századának legnagyobb embere s az ozman erő legméltóságosabb kifejezése, — a hagyományos po-

liticával szakítva a nyugati hódítás tervét ez esetben is önként feladta volna; de hihető hogy az invasio később következett volna be; és hihető, hogy az egyesült nemzet, határozottabb feltételekhez kötötte volna a korona átadását, hihető, hogy nem történt volna meg az 1528-ki országgyűlési lealázó jelenet, midőn a nemzet kijelenté hogy többé magát védeni nem képes, és a nyugoti védelmet elfogadja mint a királyi hatalom eredményét és nem mint nemzetközi szerződés kifolyását; hihető, hogy az állam fogalmának akkori felfogása szerint is, — a kölcsönös védelem szüksége sürgető lévén, — a nemzet talált volna módot a megválasztott király más tartományaival a közvédelem ügyét nemzetközileg rendezni, — míg így a védelmet kegyelemként is elfogadván, s a viszontkötelezettség eseteit és mértékét meg nem határozván, az ily módon alakult viszony, egy a mindkét részrőlői őszinteség hiányában mind két részre soknemű fictionált jogokat és követeléseket s oly helyzetet teremtett, melyben a való az írott és szerződött jogtól különbözött s nagy részben okozója lón a három százados együttlét kényelmetlenségének s eredménytelenségének, s melynek kibonyolítása még napjainknak is égető kérdése.

Mi történt volna a másik esetben, ha t. i. a nemzet egész tömege egy nemzeti király körül központosul, még ha ezen király az ingatag Zápolya lett volna is, valószínűleg nehéz védelmi harc az osztrák igények ellenében; volt e vagy lehetett e kilátás ezen harcban győzelemre? ha elfogultság nélkül vizsgáljuk Európa akkori helyzetét, — merészség kockáztatása nélkül, nemmel felelhetünk. A Habsburgház hatalma a tetőpontra tündöklött, kiterjedt nyugot és dél Európa akkor legnépesebb leggazdagabb országaira, és segélyforrásait már az új föld kincseivel is öregbité. A ház feje

V-ik Károly császár, — kétségkívül ezen ház elődei és utódai közt legnagyobb férfit, — már nem a középkor lovagja mint nagyatyja I. Miksa, hanem az új kordiplomatiáját teremtő, Machiavelli országlási tanait nem csak felfogó de azokat sok tapintattal alkalmazó uralkodó volt, hideg, nyugodt ész s előre látó és körültekintő állambölcsesség birtokosa, fontolva mérlegelő de a kiszámítás szerint szilárd és biztos végrehajtó, kinek agyában világuralmi eszmék lappangtak. A mohácsi vész idejében Károly az ifjuság erőteljességében s a paviai győzelem dicsőségének mámorában tündöklött, ha mámor férhetett volna a hideg észhez. Ferencz francia király-ralja, s majd az egész olasz föld hatalmában. Ha ő hatalmának egész súlyát kénytelen lett volna az egyesült magyar nemzet ellen mérlegbe vetni, alig van kétség, hogy azt siker koronázta volna. Hogy pedig Károly császár, bár a reformatio által okozott új élet, melyet ő vagy fel nem ismert vagy félre ismert, s ennek folytán a németországi zavarok, a francia nemzet, vagy is tán inkább a Valois ház hatalmi féltékenysége által erősen igénybe volt véve, — Magyarország irányában a ház hagyományos politikáját a legkedvezőbb alkalom nyilatával feladta, s azt hatalma minden erejével érvényre emelni ne igyekezett volna, — feltenni nem lehet. Károly belátta azt, hogy Magyarország birtoka, fontos tényező úgy a német mint az olasz birtokok megtartása érdekében, s azért e koronának testvére részére leendő megszerzése a család hatalmi állásának szempontjából reá nézve fel nem adható kötelesség lett volna. De ha a nemzetnek sikerül is francia és lengyel szövetséget alakítani, ez esetben is, csak úgy lett volna győzelemre kilátás, ha a török mozdulatlan marad vagy a Károly elleni koalícióhoz csatlakozik; az első eset

Szolimanról fel nem tehető; a második megtörtént, de Szoliman Allah dicsősségeért harczolt nem nyugoti érdekekért. A harcz tehát az akkori helyzetben kétes végzetű volt nemzetünkre nézve, — a legyőzetés pedig egyenlő a halállal. Az osztrák ház hatalma által legyőzött ország képességét és jogát elvesztette volna az élethez, s a német birodalomba beosztott provinciában régen nem élne nemzet a hazán.

Mi történt volna a harmadik esetben, — ha az egész nemzet kétségbe esésében leborulva, a győzelmes nagyur palástja szegélyébe kapaszkodva, magát kegyelemre megadta s a török birodalomba kebeleztetni engedte volna? kelet és nyugot, a keresztyénség és mohamedanizmus a polgárisodás és barbarizmus élet-halál tusája így sem maradhatott volna el, talán a kiontott vér nem folyvást szegény haza földjét áztatta volna, talán Bécsen keresztül gázolva a német birodalom azon tércin, melyek a keresztyén felekezetek harczai színhelyéül voltak a végzet által fenntartva, — döntetett volna el a nagy világ kérdés; de a magyar nemzet végképen elmetszette volna létezésének feltételét, mely elválaszthatatlanul a keresztyénséghez és polgárisodásbani haladáshoz van köttetve, és a hivatásával ellenkező küzdelmek közt mulhatlanul elenyészett volna, vagy a nyugot győzelme esetére, mint a török birodalomhoz legközelebb alakuló nagyobb állam fegyverrel szerzett tartománya menekülhetett volna. Magyarországnak a török birodalomba olvadása megakadályozta volna ugyan az austriai birodalom alakulását, de ez esetben a kényszerűség egy német egységes nagy államot alkotott volna, mely lehet hogy a haladásnak és szabadságnak előmozdítója, de a magyar nemzetiségnek temetője lett volna.

Ne mondjuk, hogy ezen feltevések és lehetőségek

fejtegetése hiu elmélkedés, azolta is , és ma is, a változott de alapjokban fentálló viszonyok közt életkérdések ezek nemzetünkre nézve, mint a legközelebb mult mutatja s a jövő mutathatja. — A magyarnak, nyugot fogyvere hódítási esetének magát kitenni, vagy ettől menekülendő keletnek vagy éjszagnak meghódolni vagy exclusiv függetlenséget erőszakolni, ma is élet-halál kérdés, és jövőben is az fog lenni. Egy, de biztos létezhetségi feltételünk van, esatlakozni kölcsönös őszinte szerződések által nyugothoz, egymásra szükségünk van és egyesült erővel teljesithetjük hivatásunkat.

Nem egészen Báthory István nádor s a többi akkor is udvari és német pártnak nevezett olygarchák egyéni szabadakarátának kifolyása volt tehát azon nagy horderejü esemény, hogy Ferdinand és általa az osztrák ház, bár hiányos de határozott két oldalu szerződés mellett a magyar trónra ültettetett: a körülmények kényszerüségének s a polgárisodásbani haladás követelményének is, és főleg ezeknek, volt abban részők.

Régen fogamzott, lassan de folyvást érlelődött, kinos vajúadások közt született esemény volt az; viszontagság teljes, nagy részben szomorú létet idézett elő, de mégis megmentette a nemzetet a jövedőnek, — s a jövendőt a nemzetnek.

Vajon való-e ezen állítás? kísértsük meg tanulmányozni.

VII. FEJEZET.

Az osztrák uralom hatása és következményei.

Az állam délkeleti és nyugoti részei voltak első tényezők Ferdinand megválasztásában, amazok közel lévén a veszélyhez — oltalmat, ezek közel lévén a hatalomhoz, előnyöket kerestek. Az éjszak keleti rész a nemzeti király körül központosult. Volt-e az akkor még szunyadó nemzetiségi érzelemnek e részben némi ösztönszerű befolyása, ezuttal vizsgálni nem akarom, azt azonban a megoszlott ország ezen részei képviselőiről is elismeréssel kell megemlíteni, hogy a királyválasztógyűlésen 1526 dec. 16-án a körülményekhez képest biztosítani igyekeztek az ország alkotmányos jogait. A másik rész 1527-ki budai gyűlésének végzései már nem hordozzák magokon az aristocraticus szűkkebbliség azon bélyegét, mely a hanyatlási kornak előbbi jellemét alkotta. A nemesség már kész volt áldozathozatalra, de későn.

A tokaji és szinai vereségek után késő és kárhuzatos lett volna a nemzetnek egyesülése míg a mohácsi vész után rögtön, áldást hozó lehetett volna.

Érzették és bámulatos tapintattal felfogták ezt azon kornak, és a következőnek férfiai, s közülök a legjobbak és legállhatatosabbak is, szükséges ellensúlyozónak és az alkotmány és nemzetiség védbástyájának tekintették a külön álló Erdélyt a hozzá tartozó részekkel.

A német befolyás azt vélte, hogy vágynai és reményei hazánkat illetőleg az osztrák ház uralomra jutása által czélt értek, s első percztől kezdve úgy akarta azt tekinteni mint meghódított tartományt; nem ellenzette

ugyan nyíltan, hogy a fejedelem elismerje a nemzet alkotmányos jogait, sőt azt sem, hogy azoknak megtartását esküvel kötelezze: de ezen formaságokat csak mint a hódítás könnyítése eszközeit tekintette, s azt reményl-
te, hogy azok gyakorlatban el fogják veszteni fontos-
ságukat s majd lassanként érvényöket.

A kor nemzedéke azonban ezen inventió hordere-
jét rögtön felfogta, s az ellen-védszereket, — t. i. a pas-
siv ellentállás, ellenzéki alkotmányos conservatio poli-
tikáját helyes tapintattal alkalmazásba vette.

Ezen politikát tüntetik fel már a veszprémi, kene-
sei, partialis gyűlések; 1535-ki nagy-szombati ország-
gyűlés pedig megnyitja a sérelmi országgyűlések há-
romszázados sorozatát.

Ezen politikának sikerét, más részről a - német tö-
rekvés megghiusulását elősegéllette s más félszázadig
fentartotta a török foglalás és a keleti részek külön ál-
lása. Ily módon munkált a gondviselés keserü eszkö-
zökkel megmaradásunk érdekében.

A német elem önfentartása érdekében első sorban
a törökkel lévén kénytelen küzdeni, nem volt képes
annyi erőt kifejteni, hogy a magyar nemzet fentartási
és ellenzéki képességét megtörnie sikerülhetett volna,
de ezen törekvés egyfelől, s másfelől az ellenzéki állha-
tatosság folyvást fenmaradt, minek következménye lön
az országnak s vele a birodalomnak stagnatiója, s azon
vizás helyzet, hogy az irott jog nem nyert valósulást
az életben, s nem fejlődhetett ki azon nyugodt biztos
állapot, mely a haladást s az egy uralom alatt élő nem-
zetek közeledését és nemzetközi szövetkezését lehetővé
tette volna.

Ezen tengely körül forog a magyar történelem
több mint 3 századon keresztül; a nemzeti visszahatás

a legsúlyosabb körülmények közt is folyvást életerős, de conservatív jellemét, a fejedelmi ház iránti köteléket illetőleg is folyvást fentartja: a mi véleményem szerint nem a véletlen műve, hanem két alapokra vezethető vissza: 1-ször mert a nemzet még ily körülmények közt is érezte az annexio szükségét, és 2. mert a királyok, bár leginkább a német befolyás hatása alatt állottak, nem hagyták magokat annak feltétlen eszközeiül felhasználtatni, és kevés kivétellel, a döntő percekben mint magyar királyok cselekedtek, — mert érezték, hogy Magyarország hatalmoknak alapját, s a birodalomnak sulypontját képezi, és talán belátták némelek közülök azt is, hogy jövőendőben még inkább képezendi.

I. Ferdinand 38 éves kormánylata, — bár még az élet — halál közti küzdelem és egy új, szokatlan és kényelmetlen elhelyezkedés chaoticus időszaka, már megalapította a jövő politikáját.

Ő igazságos és türelmes, sokat foglalkozó, nagyon is sokat kormányzó fejedelem volt, — de szerte kapkodó s a magyar nemzet iránt, a viszonyok sajátságos alakulásánál fogva bizalmatlan, e mellett folytonosan pénzszükséggel küzködvén, szerte terjeszkedő politikájának kellő érvényt nem szerezhetett.

A magyar nemzet iránti bizalmatlanságát megfejtí a helyzet. Ő Magyarországbán csak a jövő hatalomnak zálogát nyerte, a valóságban pedig csak oly birtokjogot, melyet kevesen ismertek jogosultnak, melyért nehéz harcokat kellett vívni, mely, hogy idővel hasznot hajtson beruházást igényelt volna, de mivel ez hiányzott, természetsszerűleg ki kellett fejlődni azon érzelemnek, melyet a csalódás, tehetetlenség érzete, s a ki nem elégíthető birvágy kelteni szoktak.

Nevelte a király bizalmatlanságát a magyar állam férfiak állhatatlansága, sokszori vélemény és pártváltoztatása, — és szították nagy befolyásu tanácsadói : a mindenben minden Hoffman, Fels, Salamanca, sat. Ezen egyének, s a fentebbi okok vezérelték oda Ferdinandot, hogy bár a nemzet ismételve kérte, sem udvarát, ha csak rövid időre is az országba át nem tette, bár még állandó residenttiát nem tartván, felváltva Bécsben, Linzben, Insbruckban, Prágában lakott, sem a vezérletet személyesen, annyi kérések, általános felkelés-ígéret dacára is, — át nem vette: ezen okokból magyarázható, hogy a védelem súlyát a nemzet segélyforrásai alapjára fektetni, s a vezérletet magyarokra bizni folyvást vonakodott, hanem a kétes, sokszor meghiusult, s mint 1542-ben is Joachim brandenburgi herceg vezérlete alatt kudarcot vallott birodalmi segélyben keresett támaszt és menedéket.

Más részről a nemzet látván, hogy azon egyetlen remény is, melyet a Habsburgház hatalmához fűzött, — a török elleni védelem, — meghiusult; s látván hogy királyát a nemzet érdekeinek egészen meg nem nyerheti, sőt látván annak folyvást fokozódó bizalmatlanságát: a török foglalás félelmes terjeszkedése mellett, ösztönszerűleg a libellatio politikájában keresett menedéket. Innen magyarázható a Frangepan, Perényi, Bebek, Nádasdy ingadozása, s e viszonyokban leli kulcsát Utjesenics Frater György nagyszerű rejtélyessége, s Erdély közeledésének és újra elválásának eseménye: — s ha méltányoljuk is a keveseknek, azok közt kitünőleg a Zrinyieknek ingatlan állhatatosságát, nem kárhoztathatjuk el, sőt a nemzeti lét fenmaradásának érdekéből elismeréssel kell lennünk a kor férfiai jellemtenek látszó habozásai iránt is.

A viszonyok nem változtak I. Miksa alatt sem. Miksa emelkedett lelkületű, igazságos, s a vallási ügyekben nemcsak türelmes, de a párisi vérnász és spanyol inquisitio virágzó korszakában a vallásszabadság védelmezője is volt; jeles tulajdonai nagy reményt költöttek a nemzetben; de az ő tágabb látkörű politikája nem lelt kielégítést a megoszlott magyar kitalyság határi közt. Uralkodása kezdetén nagyszerű tervei voltak Magyarországnak a török iga alóli felszabadítására nézve; de ezen terv valósítását nem az ország segélyforrásaival akarta megkísérteni, hanem a német birodalom segítségével, s elfogadta az 1566. augsburgi birodalmi gyűlés azon feltételét, hogy ha Magyarország birodalmi erővel a török foglalás alól felszabadittatik, az a birodalomba bekebelezetvén, a birodalom népeivel a terhekben osztozni tartozzék. Ő azt hitte, hogy a birodalomba kebelezett Magyarország könnyebben biztosítható lesz háza számára mint az önálló s noha még ekkor osztrák állam-eszme nem létezett, mert az örökös tartományok is Miksa és testvérei közt meg voltak osztva, és noha e törekvés merőben családi politika szempontjából indult ki, még is magán hordozza az assimilatio és germanisatio politikájának jellegét, melyet később II. József, ki lelki tulajdonait az utódok közül leginkább örökölte, oly nemes de elhibázott hévvel ragadott meg. Miksa az 1567-ki országgyűlésre német propositiókat küldött le, az 1569-ki országgyűlésen német őrsereg kíséretében jelent meg, az ország kapitányságait német kezekre bizta, s a várakba német katonaságot helyezett be. Élére állt az 1566-ki hadjáratban Győrött összevont nagy seregnek: ő lévén utolsó a Habsburgok közül ki sereget vezérlett, míg nem e te-

kintetben is a Lothringeni ház első sarja II. József követte nyomdokait.

Miksa politikájának semmi tekintetben sem aratta sikerét. Germanisáló törekvéseit megghiúsította a János Zsigmond alatt már az önállóság némi consistentiáját nyert, Báthory István alatt pedig már erősödni kezdő Erdély ellenhatása, a Boeskey György által szított, bár kitörése nem jutott összeesküvés, s akadályául szolgáltak az alföldi és horvátországi paraszt lázadások, a nemzet ellenhatási képessége, a befolyásos férfiak mérlegelő politikája, és főkép a birodalmi segítség sikertelensége: mert a török nem csak ki nem veretett az országból, de a nagy nehezen kinyert fegyveres béke is, Zrinyi Miklós hős ellentállásának, Szoliman halálának, s utódja az első sülyedő szultán Szelim gyávaságának következménye.

Nem sikerült Miksának a kihalt Jagellók utolsó örökségének a lengyel trónnak családja részére való megszerzése sem. Báthory István a hős és bölcs erdélyi fejedelem leszorította az osztrák ház igényeit azon trónról, melynek mikénti alakulása nagy részben feltételezte kelet és éjszak Európa ujabbkori elhelyezkedésének irányát. Itt a végzet már a Romanovok és általok a szláv elem érdekében egyengette a jövő útját a Habsburgok és német elem hátrányára.

Miksa még polgári körből felvergődött tudós doctorok tanácsával kormányzott, mint Seld, Zazius, Sinkmoser, Unverzagt; de ezen doctorok, ép úgy mint a korunkbeliek, nem voltak barátságos indulattal Magyarország iránt, s annak állami jogosultságát elismerni nem akarták. Egyébiránt ő hozta be 1572-ben Austráiba a nemesi matriculat, s e korban fejlődött ki az első osztrák nemes lánczozat, mely a harmincz éves háboru

folytán elenyészett, egy ujnák, a maig fenálló aristocratia törzsökének adván helyet.

Az I. Ferdinand és Miksa aránylag jó, de nem Magyarország érdekében vezetett kormánylataik alatt kifejlett kölcsönös bizalmatlanság magva, Rudolf alatt te rebély fává izmosult, s a nemzeti visszahatás több mint egy századra terjedő harcainak alapját vetette meg; ezen hosszú sterilis időszak esélyei jellemét is, egyfelől absolutisticus irány, másfelől libelláló ellenzék, Erdély és török hatalom befolyásainak hullámszerű képezték.

Rudolf atyjának és nagy atyjának jó tulajdonai ből egy vonást sem öröklött; nagy anyjának Arragoniai Joannának téboly fásultsága, s anyjának Károly császár kedvenc leánya, a már életében szentté candidált Máriának rajongása képezték szellemi örökségének alapját; s a spanyol mysticus irányu nevelés, s az ottani élmények benyomásai, ezen alapra oly szellemi építményt emeltek, mely hosszú uralkodására sötét árnyékot, s az alatta szenvedő népekre nehéz átkot borított. Ő Spanyolországban tanuja volt II. Filipe sötét zsarnok kormányzatának, az escorial építésének, Don Carlos tragoediájának a németalföldi forradalom kiütésének; és ezen benyomások hatása alatt zárta el magát régészeti, művészeti kincsei, s alchymiai s bűvészeti műszerei közé a prágai várkastély magányába. Ő tudós és műértő dilettans, de a kormányzat gondjaitól irtozó fejedelem volt. A kor pedig, melynek méhében az alakulás válságai küzdöttek, biztos erős kezet igényelt, mely az eseményeknek irányt, az alakulásnak jellemet adni képes lett volna. Báthory Zsigmond kedély beteg ingatagsága, a magyar rendek eddig példátlan áldozatkészsége, mely szerint a portalis adót 28 fra felemelték s felének fizetését a nemesség nagylelkűen saját vállalai-

ra vette, a Dunai tartományok, a birodalom s olasz államok segélykészsége, a török elleni coalitióra oly anyagot szolgáltattak, melyet ha egy ügyes rendező kéz karol fel, hihetőleg a magyar állam egyesülését s a török kiűzését mutathatta volna fel eredményül. De ezen kéz hiányzott; s kedvező eredmény helyett a 25 éves többnyire hátrányosan változékony török háboru esélyei, az egymást felváltó sérelmi országgyűlések panaszai, a német és vallon zsoldosok még a töröknél is iszonyúbb pusztításai, Horvátországban Ungnad, Erdélyben Basta átkosan pusztító kormányzataik, Mihály vajda oláh kormányának zsarolásai, a német kamra és hadi tanács szintoly lassu ügyetlen mint igazságtalan és gyümölcstelen, sőt kártékony beavatkozásai, Illésházy J66, Homonnay, Mágocsy s több hazafiak üldözése s fosztogatása, majd a jezsuiták által szitott ellenreformatio, a kassai templom erőszakos elfoglalása, az országgyűlés beleegyezése nélkül királyi önkény által teremtett törvény, képezték a 28 év történetét 1576—1604-ig — míg a nemzeti visszahatás szikrája meggyújtá az üszköt, melynek fel-fellobbanó lángja 107 évek multával oltathatott csak el.

Rudolf kormánylata alatt alapította meg magát az osztrák tartományokban addig ismeretlen katonai befolyás hatalma. Itt veszik kezdetöket a jezsuita befolyás és vallás felekezeti viszályok szomorú, még maig is be nem fejezett válságai.

Bocskay felkelésének látszólagos legközelebbi okot a vallási sérelmek szolgáltatnak; az 1704. 22. törvényczikk, melyet Rudolf önhatalmulag szúrt a törvénykönyvbe, volt az ürügy, melynek eltörlése kieszközlése végett gyűjtötte össze Homonnay Bálint Gálszécsen az éjszak keleti megyék nemességét; a vallás szabadság

védelmének zászlója alatt sorakoztak a hajduk Bocskay körül: de bár a vallási sérelmek gyújtották ki a lángot a bensőleg emésztő tűz 80 év óta lappangott a bizalmatlanság hamúja alatt: ki kellett annak törni előbb vagy utóbb, mert a nemzeti lét életösztöne követelte, a nyugot és kelet közti súlyegyen fentartásának politikája biztosította annak sikerét.

Ezen felkelés, valamint a következők is, nem hasonlítottak a nemzet életében az ideig előfordult viszályokhoz, ezekben nem a magyar állam külön pártjai küzdöttek egymással első sorban, nem király választási vagy trónkövetelési sem nem olygarchicus pártoskodási viszályok képezték a meg hasonlítás alapját: ezen felkelések a változott viszonyokhoz képest változott alakban folytatásai voltak azon harcoknak, melyeket Hunyady János és Mátyás III. Fridrik s II. Ulászló I. Miksa ellen harcoltak, — védelem a nyugoti befolyás nehézkedése ellen, mely már a magyar királyságra emelt házban, s annak önkényes uralomra és vallási üldözésre hajló törekvéseiben nyert kifejezést.

Alkotmányos szempontból tekintve, Bocskay felkelése conservatív jellemű volt, czélja nem felforgatás, hanem fentartás volt, s jellemzi azt rákosi nyilatkozata, midőn a török által küldött koronát Széchy Györgynek azon nyilatkozattal adta át, hogy ő azt csak barátság és nem királyság jelvényeül fogadhatja el, mert míg a koronás király él, alkotmány szerint mást megkoronázni nem lehet.

Ezen felkelés korszaka nemcsak azért nevezetes, mert a bécsi békekötés és 1608. és 1609-ki törvények által egyidőre ismét biztosítva lón az alkotmányos és vallási szabagság: hanem főleg azért, mert két fontos előzményt teremtett, melyekre válságos időkben úgy

az uralkodó ház mint az egy uralom alatt öszpontosult nemzetek hivatkozhattak és jövődében is hivatkozhatni fognak. Az egyik az uralkodó háznak a *salus reipublicae* törvényén alapuló azon joga, hogy a népek beleegyezésével, a nem alkalmas fejedelmet tagjai közül másik által felválthassa; a másik a *personalis unió* kötelékével fűzött nemzetek törvényszerű szövetkezése.

Ezen időben a vallási szabadság kölcsönös biztosítása szövetségbe hozta a népeket: sajnos hogy a bekövetkezett *reactio* nem engedte kifejlődni és megerősödni ezen szövetséget: még sajnosabb, hogy a következő nemzedékek alkalmasabb viszonyok közt fel nem elevenítették, sőt a kölcsönös túlhajtások és félreértések miatt korunk sem képes felfogni ilyenmü szövetkezés előnyeinek horderejét.

II. Mátyás és mindentevő ministere Khlesl cardinal engedékeny és erélytelennek látszó politikáját, még osztrák szempontból tekintve sem lehet feltétlenül elítélni, mint utóda II. Ferdinand és utána maig is a *reactio* emberei elítélik. Mátyás a Rudolf hibái miatt lázadás szélén álló, nagyobb részben protestans birodalmát, a *Capitulations* s *Majestätsbriefek* kieszközlése és az 1608-ki magyar törvények szentesítése által *pacificalta*, a nélkül, hogy a fejedelem alkotmányos és törvényes jogait feláldozta volna; s ha ő tovább él, vagy utóda a visszahatás zászlóját oly törhetlen szívóssággal meg nem ragadja, hihetőleg ugyan ma Németország s az osztrák birodalom nagy részben protestans volna, — de az élethalál hosszú harezai, s az általok előidézett nyomor és pusztulás Németországot nem tették volna politikai halottá, s ki tudja, ha ez be nem következik, képes lett volna-e nemzetünk a túlsúly nyugotra hajlásával, a mérlegelés politikája mellett életét fentartani?

Hogy a hosszú idő oltá gyülekezett s Rudolf kormánylata alatt feltornyosult vészfelhők nyomása alól hazánk alkotmányos önállása megmenekült, három tényező szerencsés találkozásának köszönhető, — főténytető minden esetre a nemzeti visszahatás öntudatos de kellőleg mérsékelt bátorsága volt, és így az elismerés oroszlányrésze Bocskayt és pártját illeti; de méltányló elismeréssel kell kiemelnünk Mátyás király alkotmányos hajlamát is, ki a nemzeti jogos kívánatok irányában birt az engedékenység bátorságával, — a siker egyik főténytetőjéül kell elismernünk Illésházy Istvánnak, Thurzó Györgynek s a vele rokon érzelmű hazafiaknak közreműködését, kik koczkáztatva a népszerűséget, s az abból folyó előnyöket, az alattvalói hűséget a nemzet alkotmányos jogai iránti hűséggel egyesítve, közbenjáró működésökkel a fejedelem és nemzet érdekeit egyesíteni vagy legalább kibékíteni törekedtek. Ezen férfiak felfogták a veszély horderejét, mely a nemzetet egyiránt fenyegeté mind a nyugoti absolutismus mind a kül-, főleg török segélylyel szövötközött felkelés feltétlen győzelmeik eseteiben.

Szerencséje a nemzetnek, hogy ilyen férfiak a mohácsi vész óta mai napig minden kor számára születtek; s ha többnyire sorsuk az volt is, hogy kortársaik által félreismertessenek, a történelem higgadt tanulmányozója kénytelen érdemeiket méltánylással említeni meg.

Az osztrákház idős ágának kihaltával, forduló pont állott be általában egész Europa, de különösen az osztrák tartományok politikai életében. — A 30éves világharcz, Europa államainak hatalmi elhelyezkedését, s egyensúlyának mérlegét hosszú időre meghatározta, az osztrák tartományok, fejlődésnek indult alkotmányos és vallási szabadságát pedig még hosszabb időre

megsemmisítette, s újabb feltámadásának lehetőségét egészen korunkig, elnapolta. — Hazánk ezen válságos korszakból is, a körülményekhez képest épen hozta ki, s adta át a jövő nemzedékeknek alkotmányos szabadságát: de e válság, melybe az örökös tartományok sodortattak, még bonyolultabbá tette az öszbirodalomhozi viszonyát, még nehezebbé az absolutismus elleni küzdését; mert az a kormány, mely egyfelé korlátlanul uralkodott, természetes ösztönnél fogva erőlködött egyenlősíteni hatása körét, s a magyar alkotmányt, mint ezen egyenlősítés akadályát, a körülményekhez képest nyíltan vagy alattomban iparkodott aláásni, a personalis unió kötelékével csatolt nemzetek pedig támszt a védelemben nem nyujthattak, — ilyet inkább tőlünk vártak.

A 17-ik század nagy rázkodását véleményem szerint nem lehet kizárólag sem a csehek vallási és alkotmányos szabadságra törekvésük talán túlhajtott és hibásan alkalmazott kitöréseinek, a prágai defenestratio-nak, — sem II. Ferdinand reactionarius szívósságának tulajdonítani: ezen tényezők ha közvetlen előidézték és elmérgesítették is azon rázkodást, annak alapokai mélyebben lappangtak az europai akkori államrendszer idegzetében, s a hatás és ellenhatásnak a politikai s erkölcsi életben is természetes és szükségesszerű következménye volt az.

A vallási újítás következményei, a dogmaticus érdekeken messze túlterjedtek; azok ürügye alatt mélyen gyökerezett világi érdekek sértettek meg, hosszú megszokás által szentesített tekintélyek nyomatéka devalváltatott, s ezen devalvált tekintélyek hulladékai új hatalmi tényezők alapítására használtattak fel, melyek vagy az eddigi irányt fenyegették felbomlással, mint a császári hatalom tekintélyének megállapodhatását Né-

metországban, — vagy az államegység fejlődési processusának látszottak akadályul szolgálni, p. o. Franciaországban: hol a reformatio hatása ilyenemű érdekek szirtjébe ütközött, ott az ellenhatás elkerülhetlen volt, — ellenben hol a hatás azonosult az állam érdekével, mint éjszakon és a szigetországban, ott az ellenhatás gyengébb s a hatás előnyei jótékonyak voltak az állam életre.

Franciaország iszonyúan bár, de aránylag hamar befejezte az ellenhatás stadiumát; s ideje volt a német ellenhatás korszakában, annak válságait saját előnyére használni fel.

Németországban a Habsburgház legjelesebb uralkodói I. Miksa és V. Károly nem bírtak elég szellemi felsőséggel a reformatiohoz csatlakozva, s azt mint eszközt felhasználva, a nagy államban egységet alkotni; s épen azért, mert a kor intentioihoz nem alkalmazkodtak, nem bírtak elegendő erővel azt keletkezésében megsemmisíteni.

Itt a reformatio hatása küzdött, élt, s az életpostulatumával következetesen crejét nevelni, s hatalmát terjeszteni iparkodott, de a törekvés döntő győzelemre nem juthatván szükségkép el kellett jőni az időnek, midőn a háttérbe szorított érdekek előtérbe léptek, s a két félnek megkellett küzdeni az életért.

Az ellenhatás II. Ferdinandban s vele és általa a jezsuita tanban és szellemben nyert kifejezést.

E szellem a szívóosság, a kitartás, a kifáradhatatlanság, s az elfogadott tanhoz föltétlen ragaszkodás szelleme; — ezen szellem, egyetlen czélt ismer, s e czél iránti hitet sem vitatás, sem kutatás, de még elmélkedés tárgyául sem tűzi ki, az positiv és változhatatlan; s a szellem osztályosainak azért, kizárólag és egyedül

azért kell az észnek, szívnek, karnak, szóval az élet minden erőinek munkáit feláldozni, s ha kell, magát az életet is tétova nélkül áldozatul hozni.

Valljuk meg, hogy ezen szellem képességgel bir nagyokat mivelni: s valljuk meg, hogy a reformatio szellemével, a szabad elmélkedés, vitatás, kutatás, meggyőződés, kétkedés és folytonos haladás szellemével csak ez lehetett képes diadalmasan megbirkózni.

Ezen szellem erőteljes kifejezése volt II. Ferdinand, ki jelszavának „inkább egy lakatlan puszta, mint eretnek által lakott ország fölött uralkodni“ majd nem a szó teljes értelmében valósulást adott. Ő a sors balfordulatai közt is csüggedetlen, a szerencse napjaiban szigorú volt; ezélya helyességéről fanaticus meggyőző dést, a sikerről dogmaticus reményt táplált kebelében, azt hívén, hogy ha istennek tetsző dolgot cselekszik az meg fogja őtet segiteni, s a szerencse bámulatos kedvezményei, őt ezen hitben és reményben még inkább megerősítették.

Ferdinand még Mátyás életében mintegy önként hívta ki az ellenkező elemeket küzdelemre, és hihető, hogyha a csehek időelőtti kitörésük által fel nem veszik is a kesztyűt, ő az ellenhatás forradalmát felülről indítja meg, úgy mint az napjainkban is történt.

Egy fellázadt, vagy a lázadás szélén álló birodalom kormányát a legnehezebb körülmények közt vette át, s ezen nehézségeket nem csak nagyrészben legyőzte, de a császári fegyvert, még egyszer s talán utószor félelmissé is tette Európában. A végeredmény azonban nem az lett, de a történelem logikája szerint nem is lehetett az, mit Ferdinand és küzdelmének osztályosai a liga fejlődései és Wallenstein elérni óhajtottak. Ferdinand legközelebbi célja az örökös tartományok catholizálása, s

feleltök az absolut hatalom megalapítása ugyan teljesen sikerült: de ezen czél nem valósított Németsországban, ott a gibellin politika, talán örökre, hajótörést szenvedett; Franciaország nem csak osztályrészt követelt az Európa fölötti irányadó hatalom gyakorlatában a német császártól s különösen a Habsburg-háztól, de a tulsuly mérlegét saját előnyére lendítenie is sikerült, bár ha a gyümöles majd két század mulva érett meg. A katholicismus nem törölte el a protestans szellemet, valamint ez nem rontotta meg a hittani conservatio tekintélyét; fenmaradt, mindkét fél előnyére, a szabadság és tekintély ellensúlyozó küzdelme, mely végeredményben a vallás és polgári szabadság utját fogja egyengetni.

Volt-e szüksége az emberiségnek, s legközelebb a harezban résztvett nemzeteknek, hogy 30 évig vérökkel kövérítsék a földet, s egy nemzedéket megfoszszanak a földi rövid lét örömei élvezetétől? — véleményem szerint tétova nélkül igen-nel felelhetünk: az emberiség lassan és küzdve okul, de haladása feltartóztatatlan, és azok is, kik a haladás küllőibe hátráltató erőködéssel kapaszkodnak, önkénytelen eszközei annak, mert ellenhatásuk a hatás, talán szunyadó vagy lankadó erőfeszítését költi fel.

Nemzetünk életére nézve ezen harezok jótékony hatással voltak: s ha azon tényezők egyike, melyek a mult korszakban az alkotmányt megmentették, a fejedelem hajlama nem volt is számításba vehető, azt pótolta annak külügyi bonyodalma, mely crejét igénybe vévén, Magyarország irányában elnézésre, elodázásra, s fentartásra kényszerítette.

Annál erőteljesebb volt a másik tényező: a conservativ és mérlegelő ellenzék szelleme. Ezen szellem kifejezője e korszakban Bethlen Gábor volt. — Vé-

leményem szerint Bethlen Gábort nem helyesen ítélik meg azok, kik politikájának indokait a személyes dícsvágy vagy családi dynastia-alapítás szándokaiban keresik; sem azok, kik őt cselszövő, fondorkodó, szava nem tartó, önhaszonleső, ok nélkül lázzongó jelleműnek festik.

Az ő politikája, a nemzet alkotmányos szabadsága megőrzésének érdekében, a kor esélyeihez mért, legcélszerűbb politika volt, és mert ügyesen, eszélyesen, merészen és még is mérsékeltlen kezelte, egyszersmind sikerdús politika is volt.

Első betörése a nemzet sérelmei, a két utóbbi a politikai eszélyesség által voltak indokolva. Minden esetben sebesen működött, a győzelem pillanatában hirtelen békét kötött, a cselekvés zárjait minden irányban nyitva tartotta, s az esélyeket diplomaticai ügyességgel kizsákmányolta. Minden irányban ohajtott frigytárs, és félelmes ellen volt. A kis Erdély alatta és általa belül nyugodt és gyarapodó, külirányban az események bogát bonyolító hatalom volt, az anyaország irányában a szabadság védfala.

Bethlen szövetkezett a törökkel, szövetkezett a nyugoti hatalmakkal, a cseh és osztrák zendülőekkel, ellenszövetséget keresett a császárnál; de magát egyiknek sem adta teljesen át. Ő sem Europa, sem egyes nemzetek, sem a vallás szabadságáért nem rajongott, a török kiűzetése vagy hatalmának megtörése, a császárság megalacsonyítása, vagy a Habsburgház hatalmának megszorítása nem képezték politikájának feladatát: az ő végeztelje, a magyar állam és magyar nemzet fentartása volt; e cél biztosítása végett küzdött az esélyekhez képest ellenkezőknek látszó irányokban, de a céltsóha szem elöl nem tévesztve. Politikája csak folytatása volt

a nemzet által a Habsburgház uralmának kezdete óta elfogadott politikának, de több eszélylyel és több sikerrel. Ha a mellékrügök közt a személyes dicsvágy vagy talán családi jövő alapításának vágya is szerepeltek, az nemcsak megbocsátható, de méltánylandó is; jellemének ellentmondásait pedig, a sikerrel megküzdött czél szentsége kiegyenlíti.

Nem hagyhatjuk ki, a nemzeti önállás védelmének tényezői közül az uralkodóhoz hű ezen korbeli magyar államférfiakat sem: kik bár Bethlentől eltérő úton, sőt fegyverrel kezökben ellene, a nemzeti önfentartás politikájához a nehéz viszonyok közt is hivek maradtak, kik nem nyújtottak segédkezet a nyugoti szövetség erőszakos felbontásához, nem egyeztek bele az 1619-ki országgyűlésen Ferdinand letételébe, s elleneztek a török szövetséget épúgy, mint Ferdinand szándékolt túlhajtásait; ilyenek voltak Forgách Zsigmond, Thurzó Szaniszló, Eszterházy Miklós, e korszak nádorai, egyik sem történelmi nagy jellem, de mindegyik magyar hazafi, s közülök kitűnve Eszterházy, vagyon után sovárgó lelkülete daczára is, mint eszélyes, ügyes és magasabb látkörű államférfi, történelmünk jelentőségei közé számítható; valamint, és még inkább, Pázmány Péter a szivós jellemű lángkeblű jezsuita, a magyar tudós író és szónok, a nagy államférfi és diplomata, ki bár az ellenreformációban az ész fegyvereivel leghűbb eszköze volt uralkodójának, és térítői működése bámulatatos sikert aratott, de sem befolyását, sem tanácsát az alkotmány felforgatására nem érvényesítette azon uralkodónál, ki a Majestätsbricfet széttépte, az 1621. jun. 21-ki prágai vérpadot felállíttatta, ki az 1629-ki Restitutionsedictet kiadta.

A gondviselés úgy akarta, hogy Bethlen kora ha-

lála, s a reá következett erdélyi viszályok sem lettek előmozdítóivá a nemzet vesztének, mit azon korban egyik táborban nemcsak reméltek, de valószínűnek is tartottak, s mitől a másikban, Csehországra gondolva annyira remegtek. A németországi harcok fordulata, Gusztáv Adolf fegyverének sikere, a nemzet életére nézve előnyösen döntötte el a kérdést Rakamaznál, s a körülmények szerencsés találkozása történelmünk jó emlékű hőségévé avatta a vén Rákóczy Györgyöt is, kinek emléke más viszonyok közt alig élte volna túl halálát.

III. Ferdinand öröklötte ugyan atyjának harcait és vallásos buzgalmát, de nem öröklötte lelkületének törhetlen szívósságát, ő beteges testű, békés hajlamu, szelid érületű és igazság szerető fejedelem volt. — Az 1637,- 46-, 49-, 55-ki zajos sérelmi országgyűléseket türelemmel vezérelte; Eszterházy hazafias tanácsai elől nem zárkozott el, s 20 éves uralma alatt Magyarország aránylag nyugodt volt; az osztrák politica beolvasztási törekvése, ha fel nem adatott is, de szünetelt; és ezt nem csak a svéd és francia fegyverek sikerének, de az uralkodó jóakarátának is lehet tulajdonítani. I. Rákóczy György 1644-ki hadjárata lényeges szolgálatot tett ugyan az alkotmány és vallási türelem ügyének de akis ember a nagy viszonyok közt nem találta fel magát, s az akkori viszonyokhoz mérve a linezi békekötés eredménye kielégítő. Hiányzott egy Bethlen lángesze, ki a svéd és francia szövetséget, Torstenson győzelmeit a haza előnyére behatóbban felhasználni képes lett volna.

A linezi békekötés hatással volt az európai nagy harc bevégzése s a westfaliainak nevezett világtörténelmi fontosságú békekötésnek sietterésére. Egy Bethlen Gábor hihetőleg részt vesz vala az európai nagy tanácsban, s Magyarországnak Habsburg uralom alatti

önállóságát nemzetközi szerződések biztosítéka alá helyezi. I Rákóczy György nem állott e magaslaton, és műve törpe maradt, s bár mint ilyet is méltányolva jegyzi fel a nemzet történelme, de mert törpe maradt, láncszemül szolgál a Leopoldi időkhöz, mivel a mulasztások következményei kimaradhatatlanok.

A westfaleni béke örökre bezárta a német császári hatalom abszoluttá fejlődhetését; hosszú időkre megalapította Németország apró uralmakra feloszlását; az európai tulsuly mérlegét Franciaországra ruházta; a porosz birodalom alapját megvetette. Az ausztriai örökös tartományokban az ellenreformációt, mint bevégzett tényt elfogadván, ez által ott a rendi ellenzékelt megtörte, s az absolutismust állandósította. Ezen időtől kezdve, mint egy bezáratott azon tartományok történelme, s az uralkodó ház történelme absorbeálja azt.

Hazánkra nézve az európai nagy rendezkedés nem okozott lényeges változást. Alkotmányos önállása jogilag sértetlen menekült, de a jogi állást nagy részben csak a folyton szaporodó sérelmek orvoslásának kifáradhatatlan sürgetése tartotta fen; politikánk iránya, a nyugot és kelet közti egyensúlyozás általi menekülés, valamint a béke daczára folyvást tartó portyázó török harcok, s ezen viszás helyzetből származott anyagi és szellemi tespedés nem változtak; de közelgettek a napok, melyek a mohácsi vész után megfogyott nemzeti erőt végkioltással fenyegették.

A birodalomnak úgy mint Magyarországnak bonyolult helyzete már a Ferdinandok korában éreztette a két, személyi unio által némileg összetartott állam közti kötelék fonákságát. A védelmi rendszer a viszonyokhoz képest hiányos volt, s még is roppant anyagi áldozatot igényelt: a magyar végvárak fentartása 1,200,000

forintba került évenként, mely fentartási költséget a király tartozott előállítani, s a rendek ismételve kijelentették, hogy a végvárat a király kormányozza. E köteleiséget III. Ferdinand nyíltan el is vállalta, s a rendek talán nem is sejtették a hadügy ily módóni átengedésének horderejét. Az örökös tartományok a magyar végvárok költségeire évenként 300 ezer forintot adóztak; de viszont az uralkodó Magyarország jövedelmeiből, különösen az 1634-ben felállított határszéli vámok bevételeiből, minden számadás kötelezettsége nélkül, annyit fordított a német vallásos háború szükségére, a mennyit a viszonyokhoz képest fordíthatott. Azonkor államferfiai nem látták szükségesnek a helyzetet tisztázni, s a mint elfogadták, kölcsönös szerződés közbenjötté nélkül, az örökös tartományok segélyét, ugy elmulasztották számon venni és rendelkezni az ország segélyforrásai felett. De az önállóság realisérdekeit mellőzván, annál buzgóbban törekedtek annak formalis kívánalmait és szabadalmait épen tartani: így az 1655-ki országgyűlésen a királyválasztásról lemondás iránti indítványt nagy indignációval utasították vissza. Ily módon mindinkább erősödött önállóságunk fejlődésének azon bal iránya, mely az alaki jogszerűség fentartásának küzdelmei közt, annak hatalmi erejét kezeink közül kisiklani engedé s az alkotmány állami nagyságából lassanként municipalis szabadalmak kisszerűségére törpült le.

De az alaki jogszerűség megmentése is nehéz küzdelmek, szenvedések árán, s a nemzeti erő végmegfehezítése mellett is alig sikerült a következő félszázadban. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy az alkotmányos önállóság védelmének ügye a vallásfelekezeti szabadság védelmének ügyével párosult, hogy a vallásos buzga-

lom élénk melegségben tartotta az alkotmányos buzgalmat, s nem engedte az önfentartás ösztönét ellankadni, mert ha az hiányzik, hihető hogy emez könnyebben lazult volna: az ember ugy lévén alkotva, hogy nagy erőfeszítésére nem egyedül az ész javasló szózata, hanem és főképen a kedély felindulása ösztönzi.

Ezen korszak veszélyeit az önállóság eddigi egyik védbástyája, a független Erdély bomlásnak indulása idézte elő s okozta nagy részben.

Ha e nemzet a sorsnak különös kegyencze volna ez esetben a két Rákóczy György korrendét felcserélte volna. Ha a fiu György a 30 éves háboru fényszakában, tettvágyát, erélyét, személyes vitézségét, elbizakodott nagyra törését az események szinpadára hozva, a győzelmes svéd hatalommal egyesítette volna, hihetőleg más eredményt mutat fel, mint az agg, fősvény, fontolgató apa előidézett; de a megváltozott viszonyok közt mindazon szép tulajdonai diadvágyával együtt a két haza romlásának esélyeit tolták előtérbe, míg az apa jelleme s mérséklete ez időben hihetőleg a conservativ érdekek előnyére szolgáltak volna. II. Rákóczy György hős halálával hibáit személyére nézve expialta, de emlékéét a történelem fekete kereszttel jelöli meg, s ugy eszélytelen lengyel hadjáratát, mint azutáni törekvéseit a hatalom visszanyeréseért, s az erdélyi hagyományos politikátóli eltérését, ingatag tétova jellemét a leg-határozottabban elítéli. Utána nem találták meg a politika vezérfonalát sem Rhédey, sem Baresay, sem Kemény, ki idő előtt akart szakítani kelettel, midőn az még ártani elég hatalmas, nyugot pedig védeni nem volt elég erős. Apafi vissza is tért az erdélyi egyedül lehetséges politikához, a török és német közt egyensulyozva maradni, de azt megvédeni sem személyes tulaj-

donokkal nem birt, sem a megváltozott viszonyok közt elég erővel nem rendelkezett. Eljöttnek lenni látszott az idő, melyben a II. Ferdinand alatt készült, de akkor és azóta a külháborúk miatt félretett, spanyol tervet Magyarország irányában munkába venni lehetett.

Véleményem szerint libáznak kik azt hiszik, hogy az absolut kormányzat Magyarországra alkalmazásának tervét egyedül Leopoldnak vagy tanácsosainak lehet tulajdonítani, az ösztön erre folyvást, a terv régen meg volt, és természetszerű következmény, hogy a valósítás megkíséreltetett, mert a viszonyok erre kínálkoztak.

Az idő régi magvak kikelésének kedvezett, s a gyümölcs megérett, bárha nem is azon alakban, mint a kik a mag kikelését látták, azt óhajtották vagy reménylették.

Leopold személyes tulajdonait illetőleg, szelid, valóságos buzgalmu, jó szívű ember volt; de a császári méltóság szentségének hite annyira szívéhez nőtt, hogy annak megsértését bármi eszközökkel megtorolni a legnagyobb erénynek tartotta, lettek légyen az eszközök bármi kegyetlenek és szentségtelenek; innen származtak szive és uralkodási tettei közt nyilvánuló ellentétek. Személyes vitézséget nem tanusított, harezias hajlama nem volt, s még is 22 évet harezolt keresztül a francziával 21 a törökkel, s három nagy forradalmat a magyarral. Akarati ereje nem volt kifejlett, kormányzati tevékenysége korlátolt, tanácsosainak szabad kezét hagyott, a mint jellemzi maga Lobkovicz, egy ideig mindenható ministere, a franczia követnek mondván: e császár nem olyan mint a franczia király, ki mindent maga intéz, a császár egy szobor, melyet tetszés szerint lehet felállítani: és mégis a mindenhatóknak látszó miniszterek mint Lobkovicz és Sinzendorf az ő akaratából félretolatnak, s az 1670-ki Zrinyi-féle összeesküvés fel-

fedezése alkalmával azon év majus 22-ről írott leveléből olvassuk „ich will mich der occasio bedienen, und in Hungaria die Sachen anders einrichten. S mindezen ellentétek a majestas szentség iránti meggyőződéséből magyarázhatók.

Hosszu uralma alatt sok tanácsos környezte, kik az újabb adatok nyomán közelebbről és hivebben fényképezve, nem mind oly szörnyetegek, mint az események sötétségéből árnyékaik emléke mutatja. A vén feledékeny Portia, s a francia hajlamu Auersperg, Leopold uralkodásának első éveit nem jegyeztették a gyászosok közzé; ez időszakban Montecuculi, a különben tudós miveltségű, rendezett fejű, fontolgotó, késlelkedő hadvezér de cselszövő államférfi birt nagy befolyással, s támaszul szolgált azon jezsuita politikának, mely a törökkel szövetségre törekedett azért, hogy benne Magyarországtól, különösen a protestantismustól a támaszt elvonja; innen a nehéz elhatározás az 1663-ki török háboru megkezdésére, s innen a párkányi esata után a vasvári béke, nyilvánosan hátrányos feltételeivel, s a 20 éves béke alatti magatartás a török viszonyok irányában.

A vasvári béke megkötése után szabad kezert nyert az osztrák kormány Magyarországbán és minden irányban munkába vette tervei kivitelét; országgyűlés nem tartatott, a magyarok befolyása, ugy a békekötés, mint minden fontosabb állami intézkedésekből kiszoritatott, a várak német zsoldosokkal rakattak meg, és a magyar elégületlenek járszalagon vezettettek a kitérés felé, mely kívánatosnak látszott a teendő intézkedések igazolásául. A Csehországban félszázad előtt aratott siker utánzásra csáberóvel ösztönzötte a hatalom kezelőit annyival inkább, mert az váratlan gazdag gyümölcsöket

hozott az absolutismus előnyére. Az örökös tartományokban a hajdan ellenzékképes nemesség helyét, egy az absolutismus zsákmányai kövér hulladékain felhízott, új feleseperedett nemesség váltotta fel, mely szülemlése szennyét holmokban viselve, kész eszközül szolgált azon rendszernek, melynek létezését köszönhette. A példa ragályos volt hazánkra nézve is; itt is be volt végezve a főnemesség körében az ellenreformatio, és lehetőknek látszott annak a nép törzsére leendő kiterjesztése: a köz-erkölesség zománca megtörve, és fent és alant az árulkodás ocsmány büne, s ennek áráni meggazdagodási vágy elharapódzva; annyira hogy egy Kéry, Zichy István, Nagy Ferencz nem különálló példányok azon korszakból; általában nagyítás nélkül el lehet mondani, hogy a 17-ik század második felében szükmarku volt a sors hazánkat illetőleg nagy emberek előállításában. Az esélyek rendkívülsége sok kiváló egyéniséget, de egyetlen nagy embert sem hozott szinpadra; mintha a megelőzőt korszak hosszú időre előlegezte volna a nagy adományt, hogy a nemzetet valódi nagy férfiak iránt kegyeletre tanítsa. Nem félhetünk e, hogy a mi egyszer megtörtént ismétlődni fog? Nem fogja e követni nagy férfiakban gazdag korunkat egy meddő időszak? a kilátások aggasztók, ifju barátim igyekezzetek elenyésztetni ezen aggodalmat!

Az osztrák kormány terve sikerült, a zaklatott nemzet kitörésre hajlandó lett.

Az 1670-ki összeesküvés valódi célját tervei és horderojének részleteit ma is homály fedi, talán valaha felderítendik Wesselényi elkobzott iratai; de a meglévő biztos adatok után ítélve, következtethetjük, hogy az, kivált Zrinyi Miklós és Wesselényi haláluk után, sem céljára sem eszközeire nézve nem volt kellő-

leg rendezve, még kevésbé ügyesen vezetve; erdélyi és török segélyre volt alapítva, mint minden eddigi magyar felkelés, de a viszonyok különbözősége nem lett megfontolva; Erdély ügye már ekkor válság pontján állott s a Köprili Achmet bekebelezési terve az osztrák ellenhatású, de hason irányu szándékkal már ekkor a szinpad mögötti tusának tárgya volt; s Apafy, még nyíltan a török véduralom pártolója, titokban Leopolddal alkudozik. A török pedig a magyarok megalázását illetőleg kezére játszott az osztráknak, azon balvéleményben, hogy így Erdély iránti terveit könnyebben valósíthatja.

Zrinyi Péter és Rákóczy Ferencz önző és dicsvágyó célokat tűztek ki az ügy győzelmé díjjául; Nádasdy Ferencz folyvást habozott nagy vagyona megőrzése, s győzelem esetében dicsvágya kielégítésének hullámai közt.

A céljára nézve ingatag, eszközeire és segélyforrásaira nézve tévesztőleg számított összeesküvés önmagában rejtette a végzetes eredményt, de a megtorlás és bosszú politikája is túlhágván az államérdek határait, szükségkép gyümölestelen s új bonyodalmak szítója lőn.

A bekövetkezett sötét időnek, a vérbiróságok, protestans papok üldözése, rabszijra fűzése, az alkotmány felfüggesztése, Gr. Volkra jezsuita örjögő templomrablása, a lőcei és pozsonyi törvényszékek, a vagyonkibozások, az adó felemelés, accise behozatala s katonai erővel behajtása, s a zsoldos katonaság iszonyú zsarolása, leginkább Lobkowicz herezeg, akkor mindenható minister névéhez vagynak kötve. Nem irunk történetet, annak csupán tanúságait tanulmányozván, így részletességbe bocsátkoznunk szabad nem volna, de meg-

engedhetőnek hisszük, ha ezen kor férfiai jellemzésénél egy kissé időzünk.

Lobkowicz Wenzel Euseb Sagani herceg, régi nemes cseh család ivadóka. Apja Zdenko Adalbert, II. Ferdinand alatt az uralkodó ház és catholicismus érdekeiben tett szolgálatokért hercegi czimet, cseh főcancellárságot nyert és nagy vagyont szerzett, anyja Berstein Polyxena hős védője volt az ablakból kiugrasztott Slawatanak és Martiniznek. Wenzel sebesen haladt az udvari és katonai méltóságok lépcsőzetén, 1640-ben 32 éves korában biztos volt a cseh rendi gyűlésen, mig III. Ferdinandtól a Smircziky féle Raudniczi és a Wallenstein-től elkobzott sagani uradalmakat nyerte; 1660-ban haditanács elnöke, 1665. fő udvarmester, 1669-ben a titkos tanács elnöke, és roppant vagyon birtokosa, mely a Frankfurti Relatiók szerint, bukásakor 12millióra becsültetett.

Ő nagyon csinos külsejű, szerfelett pompa kedvelő, élvvagyó, kellemes társalkodásu, jó kedélyű, bőkezű és felette élvezes ember volt.

Külügyi politikájában francia szövetség felé hajlott, valamint hajlamai is francia miveltség felé vonzották; azt szokta mondani, „ha XIV. Lajos nagy hadvezéreivel harczolni képesek nem vagyunk, legalább képesítenünk kell magunkat velök békében élni“; ezért ohajtotta az udvarnál a francia szokásokat és nyelvet divatba hozni; és nyoma van, hogy 1671-ben Franciaországgal titkosan alkudozott. Nem volt ellensége a kétértelmű kalandoknak, s a pénztözsérek rendes látogatói voltak hivatalszobájának. A beható és tartós munkát nem szerette, de azt ügyes és szerencsés átsikamlással és eselszövényes szellemével pótolta. Élzeivel nem kimélt senkit, különösen kedvenc

tárgyául szolgáltak a jezsuita atyák, kiknek félszegségeit minden lehető eszközzel, gúnyképekkel, iratokkal ostromolta s őket mint proselita-esinálókat, udvari esel-szövéket, házasság kerítőket és örökség után ólálkodókat a hol lehetett leálezázza; még végrendeletében is üldözte őket: egy pontjában egész ájtatos alázatossággal megemlékezcván a jezsuita atyák iránt folyton tanusított mély tiszteletéről, örök hálája emlékcül hágy nekik — 82,000 — itt a lap bevégződvcn, fordítani kellett, — léczszeget egy uj épülethez. Legkedvesebb barátja volt Pater Sinelli, egy magyar születésü kapucinus gvardián, később bécsi püspök és titkos tanácsos.

Ilyen lévén Lobkowiez, természetesen őt az udvarnál nagy befolyással bíró spanyol jezsuita párt, Montecuculivel élén, nemesak nem kedvelte, de sőt a lehetőleg üldözte, s végre Leopold második neje, tyroli Claudia esászárné befolyásával, kit Lobkowiez élezei szintén nem kiméltek, 1674. oct. 17-kén oly feltünő módon buktattatott meg, mely akkor egész Európában sensatiót okozott.

Miként hagyta magát Lobkowiez a Magyarországbán elkövetett jogbitorlás és kegyetlen üldözés eszközcül felhasználatni, mint azon időben minden hibái daczára is felvilágosodott sőt szabadelvü egyéü, az ide vágó adatok még folyvást homályban tartása miatt, háttározottan megfejtteni nem lehet. Engedékenység volt-e részéről a spanyol jezsuita párt részére, azért, hogy a hatalmat e feltétel alatt biztosabban élvezhesse, absolutisticus meggyöződés vezérlette-e, vagy államszükség követelményének tartotta-e Magyarországot a többi provinciákkal nivellirozni, s erre a szerencés eseh előzmény esábította-e? talán majd a szerencésesebb utókor, a szabad sajtó és szabad vizsgálódás jövő szakában fel-

derítendi: jelen futó és muló sorok egyedüli czélja azon ohajtás, bár történetíróink nagyobb figyelmet fordítának az osztrák államférfiak jellemeik tannmányozására, mert azok működése sokképen befolyt államéletünk utolsó korszakára.

Ha Lobkowiez jelleme és államférfiui munkálatainak credménye közt némi ellentétet találunk is, és őt feltétlenül elítélni nem merészeli: teljesen tisztában lehetünk azon kor három államférfia u. m. Sinzendorf, Hoher és Abele iránt.

Gróf Sinzendorf György Lajos, régi osztrák nemes család ivadéka a convertiták sorából, 22 évig volt nagy befolyású kamaracelnök. Mint vagyontalan ember lépett államszolgálatba s itt oly vagyont szerzett, hogy egy gyöngyékszerért neje részére 60 ezer tallért volt képes áldozni. Az akkori osztrák államfogalmak szerint ő minden számadási kötelezettség nélkül kezelte az állam vagyont, s ezen kivételes szabadalom felhasználása mellett munkálódott a kamara és saját vagyona öregbítésén minden lehető eszközökkel. A bajor jó értékű garasokat ezerszámra összevásároltatta, és roszt 15-sökbe átverette; arany- és ezüstdrót, valamint selyemkepeza gyárakat állított fel, s e téren nagy visszaéléseket követett el; 1672-ben Hollandiával a magyar bort illetőleg hátrányos kereskedelmi szerződést kötött, új vámrendszert hozott be, a zsidókkal folytonosan szoros viszonyban állott, s midőn azok 1670-ben Bécsből kitiltattak, Sinzendorf pártfogolta őket, s pár év után kieszközölte, hogy azok néhány vásárra beeresztettek; Magyarországon az adót felemelte, az accist behozta, valamint 1670-ben az első dohány-monopoliomot Ausztriában, s midőn 1680-ban a hivatalból itéletileg elbocsáttatott, kisült, hogy a kinestárt közel 20

tonna arany értékig csalta meg: mindezek daczára sikerült neki 1681-ben egy császári általános felmentő rendelvényt nyerni. — Ilyen volt az államgazdászat két század előtt, s ma sohajtva vigasztalhatjuk magunkat, miszerént semmi sincs uj a nap alatt!

Sinzendorf utódja Ión Abele Kristof, ki hivatalát azzal kezdte, hogy egyszerre minden kamaratanácsost elbocsátott, sőt az alárendelt hivatalnokok nagy részét is, mert egy meglevő jegyzék szerint, ezen alsóbb rendű urak több mint egy millio forintig csalták meg a kincstárt.

Abele szintén meggazdagodott, 50 ezer forint évi jövedelemre emelte vagyonát, melyet nem kis részben a magyar áldozatoktól ragadmányok gyarapítottak. Ő fanaticus és kemény szívű ember volt, s a magyar üldözés legkészebb eszköze.

De még őt is felülmulta Hoher János Pál osztrák főcancellár, egy freiburgi professor fia, előbb egyszerű ügyvéd, s mint ilyen a kormány figyelmét magára vonván, államszolgálatba hivatott, s ott majd husz évig folytatta vészes tevékenységét. A spanyol párt leghivebb eszköze, s Lobkowicz megbuktatásában a császárné segédtársa volt.

Hoher tudományosan képzett, ékesszólló és nagy törvénytudós volt, egyedüli mulatsága a munka — *vir laboriosissimus et purus putus Jesuita*, mint Puffendorf mondja, — mindenek fölött birt a zsarnokság és önkény ösztönével, és tanácsait a fejedelem irányában mindig e szellem vezérlette, teljesen régi byzanczi modoru udvari publicista, olyféle jogtudós, kiktől Hugo Grotius őrizkedésre int eme szavaiban: „*qui juris privati finibus se includunt et vix ullum habent usum, qui nostri sit argumenti, scholasticam subtilitatem cum le-*

gum et canonum cognitione conjunxerunt, tanto perniciosiores, sin a controversiis etiam populorum atque regum non abstineant.“ — Kétségtelen adatokkal bizonyítva van, hogy neki, a parvenu ügyvédnek, volt legtöbb, legkárhozatosabb befolyása a magyar ügyekre, s átkunk emlékét méltán terhelheti.

Mi most élők még inkább ismerhetjük az ilyenféle ügyvédeket. Meghalt 1683-ban, de szelleme és politikai végrendelete még sokáig élt az osztrák kormány körében, s a nemzetnek még meg kellett ismerkedni Strattmannal, Kinskyvel és Carafával.

Hogy a Hocherféle politikának fel kellett költeni a nemzeti ellenhatást, annyival inkább természetesnek találjuk, mert az udvari párt magyar államférfiai ez időben vagy befolyással nem bírtak, vagy messze túlmartak a megelőzött kor férfiai mögött, erkölcsi bátorságot s hazafiúi hűséget illetőleg; kivételt a főpapok képeztek, s egy Pálffy Tamás, Széchenyi Pál kiérdemelték az utókortól, hogy Deák Ferencz szavait sokszorosán ismételje: „áldassék emlékük!“ még Szelepcsényi sem tartatott biztos eszköznek az osztrák kormányférfiak által, s a helytartóságban helyét Ampringen Gáspárral töltötték be, ki a szerzetes korlátoltságát a katonai zordonságával egyesítette, s nem lehet meghatározni fanatismusa volt-e kegyetlenebb vagy önhaszonlesése kárhozatosabb.

A nemzeti visszahatás Tököly Imrében nyert személyesítést. Hogy a kitörés kezdetekor, még alig husz éves, bár kitünő tulajdonokkal felruházott ifjú, nem bírt és nem bírhatott egy Bethlen Gábor eszélyes politikai belátásával, s gyakorlott hadvezéri képességével, nem csudálhatjuk. Ő kedvező körülmények közt lépett a mozgalom élére, midőn XIV. Lajos világhírű hadvezér-

rei Condé, Turenne, Luxemburg nevezetes előnyöket vívtak ki a nehézkes Montecuculi ellen, s a magyar mozgalom támogatásban vagy inkább ígéretekben részesült a francia kormány részéről, és Tököli erre is és a török segélyre is számíthatott; de szerencsétlenségére nem ismerte föl amannak ingatagságát s nem látta be ennek korhadtságát, nem, még a nimvegeni békekötés után sem, és az 1681-ki országgyűléshez intézett emlékirata tanusítja, hogy Magyarország megmentését egyedül kelettől várta. Ez által nagy politikai botlást követett el, feladta Bethlen Gábor, Martinuzzi, szóval az előző kor politikáját, az egyedül lehetséges magyar politikát, kelet és nyugot ellensúlyozása által menekülni s a Perényiféle szerencsétlen terveket követte, és a helyett, hogy 1682-ben, midőn még lehető volt, békét kötött volna, talán dicsvágytól is ösztönöztetve, a török karjaiba vetette magát teljesen és visszavonhatlanul. Az eredmény a történelem kérlelhetetlen logicája szerint kedvező nem lehetett. Azon államban, mely századok oltá a nyugoti polgárisodáshoz kötötte lételét, a keleti absolutismus, melynek politikája a rombolás és romok feletti uralkodás elvén alapult, ha hosszú ideig fenállhatott is, de meg nem öröködhetett, ideiglenes tanyzás volt az, és a hős Köpriliek szelleme, a mulhatlanul elhamvadandó szikrába csak azért gyűjtött ellobbanó lángot, hogy a hamvadás processusa sietessék. Még egyszer megjelent Magyarország fejedelme kelet nagy ura hódolatára, mint hajdan Zápolya, még egyszer elfutott kelet fegyverének villogásai elől az ős Habsburgház hatalmas ivadéka ősi székhelyéből, de csak azért, hogy nyugot szövetkezett ereje kellő korlátok közé szorítsa kelet barbarismusát. Ausztria csudálatos szerencséje magasan fellobogott, s a szabadító hős

Sobiesky, ha a meglevő adatok szerint sejtette is, de be nem láthatta, hogy győzelmeinek elsősülött örököse azon hatalom leendő, mely néhány évtized múlva hazáját vas karjai közé ölelendi, ő még nem hihette, hogy kelet sugarainak elhomályosultával helyét a hideg éjszaki fény fogja nyugot fölött elfoglalni, pedig az ő fegyvere erre hatalmas lökést adott.

A török hatalom megtörésével kikerülhetlenül be kellett következni Erdély önállósága megsemmisítésének is. Erdély másfél századon át teljesítette feladatát, segítette megmenteni a magyar alkotmányt s fenntartani a magyar nemzetiséget, e feladatot csak a két nagy erő ellensúlyozása által teljesíthette. Megtörvén az egyik, szükségkép azon részhez kellett simulnia, hol a jövőben, bár változott viszonyok közt, küldetésének megfelelni hivatva van. Kelet zsákmányául maradván, mint az alárendelt oláh provincia, elveszett volna a polgárisodásbani haladásra nézve, és hosszú időre kiesett volna annak tényezői köréből.

Szerencséje és győzelmei mámorában Ausztria ismét a boszszú politikájának tévutjára tántorodott Magyarország irányában, s ez által mig itt sem érhetette el kitűzött célját, — keleten elszalasztotta a talán soha vissza nem térő alkalmat, befolyását s vele a nyugoti polgárisodás bár lassan, de biztosan hódító hatalmát megalapítani.

Az eperjesi vértörvényszék iszonyu előzményei nélkül is elérhetett volna az osztrák kormány annyit, mennyit az 1687-ki országgyűlésen kivivott: az ellentálási záradék eltörlését és az örökösödési jog megalapítását, mert a jogvesztés felállított és ott nyíltan kifejezett elmélete, akkor is csak kalandos octroyálási kísérletekre adott alkalmat, de biztos, és törvényszerű állapotot elő

nem idézhetett, éa a hős Eugen nagyszerű győzelme daczára is, a Kolonics-féle financz politika, önkényes adófelemelési s neoaquisticus zsarolási rendszerével az állam hatalmát nem öregbítette, de sőt előidézte ismételve az ellenhatás megtörtnek vélt fellobbanását s a mint a birodalmat külfelől vész fenyegeté a spanyol örökösödési háború kitörése által, kitört bent is az elfojtott láng, mint a hatás és visszahatás természetes eredménye.

Az osztrák kormány ez időben megkísérlette a keleti szlávok megnyerését, és Piccolomini a szerbek közt némi támogatásra talált is, de békés hódítást tenni kün oly hatalomnak mely ben a szerződött jogot megsérti, erkölesi lehetetlenség volt; s az akkori keleti politikának egyedüli kétes jövendőjü gyümölese, a Csernovics-féle telepítés volt, melyben az akkori államférfiak nem anynyira kelet kulesát mint inkább nyugot zárát kívánták feltalálni. A terv némileg sikerült, de mi végeredményenel, a jövendő fogja megmutatni.

Magyarország önfentartási és védelmi helyzete a karloviczí béke után nagy részben megváltozott; a török erő megtörtvén, nyugot és kelet riválitásából önként fakadó segélyforrás kiapadt, s Erdély különállása folytán kifejlődött független nemzeti erő, annak beolvasztása után csak leszállott arányban lett értékesíthető: sily helyzetben a nemzeti visszahatás, mely II. Rákóczy Ferenczben nyert kifejezést, más alapokra volt kénytelen fektetni a siker lehetővé tételét. Ily alapok lettek volna a török iga alól már majd egészen felszabadult öszves nemzet közreműködése, a megsértett vallásszabadság érdekében felszított felekezeti szellem, és a birodalommal az europai felsőségértvívó franczia segélye. De az első alap, az öszves nemzet közreműködése, nem

volt megszerezhető a felkelés támogatására, mert a nemzet egy nagy része nem bízott a siker lehetőségében, a más rész ösztönszerűleg idegenkedett a nemzet sorsát bizonytalan hányattatás szélvészének tenni ki, azon meggyőződésben, hogy az ország a felkelés pillanatnyi sikerének esetében sem leend képes önállóságát a nyugoti nyomás folyton megújulandó erőfeszítése ellen megvédeni; egy részt kötve tartott az alattvalói törvényszerű hűség; egy nagy rész annyi viszontagságok után békét és nyugalmat óhajtott, remélve, hogy a kormány félszeg önkénykedését enyhíteni az idő változékony forgása. A másik alap, a felekezeti szellem, bár erős tényező volt, épen mert felekezeti volt, ellenhatást költvén, de a felkelés vezetője személyes meggyőződésével is ellentétben lévén általa kellő mérvben fel nem használtatván, nem nyújtott elegendő biztosítékot a sikerhez. A harmadik alap a francia segély, merőben az európai esélyek hullámvásásától függött, s minthogy a szövetekezést benső solidáris érdek nem kötötte össze, természetszerűleg ingatag volt.

Ily szempontból tekintve, s kellő higgadtsággal mérlegelve az eseményeket, megelégedést kell kifejeznünk a szathmári béke eredményei irányában, s méltánylattal emlékeznünk az azt előidézett férfiak emléké-ről, mint a béke ügyében fáradhatlan buzgalommal közbenjáró Széchényi Pál kalocsai érsekről, Gr. Pállfy Jánosról és Károly Sándorról s főkép és kitünőleg, I. József királyunkról, ki nagy veszteségünkre lón osztályosa a jó fejedelmek sorsának, a kora halálnak.

De ha ezeket méltányoljuk, szükségkép el kell-e itélnünk Rákóczyt és társait, kik a békeművét ellenzet-ték? Az események a hatás és ellenhatás vajadásai közt születnek, s az egyensúly megalapításában mindkettő

tényezőleg foly be. Ha Rákóczy az ellentállást meg sem kísérti, vagy a fegyvert egy felső parancs szóra eldobja, hihetőleg nem szathmári béke s ennek folytán az alkotmány fentartása, hanem a Hocher által ígért cseh nadrág lett volna a nemzet osztályrésze, s ma aligha lennének tanui a honatyák küzdelmeinek, és mi habozás nélkül a legmélyebb kegyelettel veszszük tollunkra Rákóczy nevét: de a történelem tanulmányozása közben, abból okulni ohajtván, nem hunyhatjuk be szemcinket azon botlások felett sem, melyeket politikai hibáknak tartunk.

Rákóczy alig lehetett kellőleg tájékozva Európa államai akkori szövetkezésének horderejéről, vagy ha volt, az esetben környezete túlhajtásának s a körülete történő események hatása varázsának engedett inkább, mint az eszélyes politika kívánalmának.

Európa államai ez időben a hatalmi egyensúly megalapításának harezait vívták. II. Ferdinánd merev catholicismusa s általában Ausztriának tévesztett politikája Franciaországot túlsúlyra vergődni engedé, XIV. Lajos nagy államférfiai s még nagyobb hadvezérei segítségével Európában döntő befolyásra törekedett, s azt, ha a legitimitás túlhajtott értelmezése folytán Anglia nemzeti öntudatát a száműzött Stuartok pártfoglalása által meg nem kísérti, hihetőleg ki is vívta volna: de az angol győzelmes forradalom örököse a hideg, eszélyes III. Vilmos, századának legnagyobb diplomatája, s a világtörténelem egyik legkitünőbb politikai capacitása, meghiusította az absolut irányu legitimitas törekvéseit, s az emberiséget és szabadságot a visszahanyatlás veszélyétől megmentette. Vilmos a legellentétesb irányú elemeket szövetkezésre bírta, t. i. a jezsuiták által vezérelt Ausztriát s a protestans Hollandot és Angliát, egy

bizonyítvánnyal többet szolgáltatván a világnak arra nézve, hogy az államokat minden egyebek fölött a politikai érdekek vezérlik, és szükséges is, hogy vezéreljék. Vilmos győzelmesen végezte be a háborút, s a riswicki béke megsibbasztotta a francia nagyra törést, de meg nem törte. Az uralkodók bünci, s mozdulatlan merev politikájuk által tönkre jutott Spanyolországban bevégzte diástelen pályafutását V. Károly utolsó ivadéka: a francia ügyes diplomatia győzelmet aratott a nehézes osztrák fölött, s a Bourbonház elfoglalta a Habsburg-örökséget.

Europa azt hitte, hogy annyi ország összpontosítása egy család uralma alatt, a súlyegyen fentartásában akadályul fog szolgálni, s érdekeihez képest két nagy táborra szakadt. A szövetség egyik részét képezték: Anglia, mely még folyvást a Stuart követelés, s ez által az alkotmányosság, szabadság, állami és vallási függetlensége megmentése végett küzdött; — Hollandia, mely a francia-spanyol győzelem esetében állami létét látta kockáztatva; — Poroszország, mely a nagy választó fejedelem által álammá alakítva hatalmi polczra emelkedhetés reményétől ösztönöztetett; Ausztria vagy is inkább dynastiája, mely családi hatalmának megerősítését remélte a harez által elérhetni; végre a többszöri szokásos óvások után nagy nehezen felkészülődött német birodalom.

Az ellen oldalon álltak: Francia, Spanyolország, olasz tartományai, a bajor és kölni választó fejedelmek, és Rákóczy a magyar felkelőkkel. E részen egyedül Rákóczy küzdött a szabadság érdekében, a többieket családi, személyes, és hatalmi indokok vezérelték. Rákóczy mint eszköz, mint diversionalis szárnysegély tekintetett, siker esetében is kevés kilátással osztalékra,

ellenkező esetben az elhagyatás, sőt megtagadás veszélyének kitéve.

1703-ban előnyben voltak a francia szövetség fegyverei, s különösen ha az öszveköttetés egyfelől a bajor és francia seregek, másfelől a magyar felkelőkkel sikerülhetett volna, Bécs és az ottani hatalom nagy veszélynek lett volna kitéve. E szorongattatás közt váltalta el a közbenjáró szerepét Széchényi Pál, de Rákóczy nem birt Bethlen Gábor határozottságával, a győzelem közt békélni.

Marlborough hochstädti nagy győzelme után megváltozott a helyzet, az osztrák szövetség fegyvere előnybe jutott, s a harc változó esélyei mellett is látható volt, hogy a francia erő túlsulyra nem vergődhetik. Rákóczy ezt vagy nem tudta, vagy mivel az angol és hollandi követek levelei, Leopold utolsó ígéretei, sőt I. József jóindulatú ajánlatai által sem biratott engedékenységre, a helyzet komoly voltát be nem látta, vagy a mi a fennlévő adatok nyomán leghihetőbb, környezete, különösen Beresényi túlhajtásainak nem volt elég erős ellenszegülni. Véleményünk szerint az ő legfőbb, tán egyedüli hibája: engedékenysége forradalmi vezérben nagyobb hiba, mint az átalkodottság. Innen következett a visszásság több jelensége: mint a hadvezetésbeni egységhiány, tétovázás az irány és cél megalapításában; innen azon szerencsétlen, azóta is ismételt expedienst, forradalmat és forradalmi hadvezetést gyűlések, szenvedélyes pártküzdelmekkel saturált gyűlések által vezetni vagy vezetni engedni, — innen a szécsényi gyűlés alkotmányozó rendezkedése, akkor, midőn tette s ahoz szükséges teljhatalomra s végett bizalomra lett volna szükség; de Rákóczy e bizalmat csupán jó akarata, alkotmányos kiméletessége által remélte megnyerni; ékes tulajdo-

nok a biztos béke ölében, de hibák akkor, midőn menteni kell az alkotmány életét; innen az ónodi gyűlés gyászos jelenetei. Ezen gyűlés fölött már a csüggedés vészangyala lebegtette sötét szárnyait. A fejedelem kedélyét érzélgés szállta meg, nagy hiba a tett emberében, majd panasz és önérzete sértődése fölött méltatlankodó ingerültség vezérelte nyelvét, nyugodtság és higgadt parancsoló szavak helyett; a szeretett de nem félt vezér ingerültsége lázas rezgésbe hozta a viszályos esélyek miatt borus, különben is nemzeti közös hibánk szerint szép szavakra gyulékony kebleket, s az általános ingerültség kereste és megtalálta áldozatait, túlhágva a mérséklet medrét határozataiban, detronizálván az uralkodó házat, királyul választván Miksa bajor fejedelmet.

Rákóczy tehát bebizonyította, hogy önző nem volt, valamint azt is, hogy a forradalom zászlóját nemes jellemmel de kevésbé önálló erélylyel lobogtatta.

Mig nyugoton és délen Európa államai két táborra, és történetesen majdnem german és latin fajok táboraira oszolva harcoltak az egyensúly fentartása érdekében: azalatt éjszakon kezdetét vette a nagy államalakulás vajudása. A polgárisodás haladása biztosításának első feltétele a rendezett állam, még pedig a körülményekhez mért erős és nagy állam, e követelmény előidézte a szükségét, hogy éjszakon is nagy és erős állam tömörüljön. Lengyelország, sok itt nem részletezhető okok miatt, e feladatot nem volt képes teljesíteni, s ezért, véleményem szerint, a történelem benső okai öszvefüggésének következménye képen, ezen középkori államnak is, mint a mely hivatása teljesítésére nem volt képes, meg kellett hajolni azon állam előtt, mely ezen hivatást teljesíteni erővel és képességgel birt.

Talán némelyek ajkaira kétes mosolyt von azon állítás, hogy az orosz absolutismus is a polgárisodás haladásának tényezője. Nincs senki, kit az absolutismus általában, s különösen a miveltség bünei czafrangjaiban alakoskodó félbarbar orosz despotismus, nálamnál inkább undorithasson; és nem lehet senki, ki a lengyel lelkesültség és szenvedés iránt nálam több részvételt viseltetnék: de ezek mellett ingatlan azon meggyőződés, hogy a haladás rendezett államot igényel; ilyet teremthet az absolutismus, de az anarchia soha. Az absolutismus tért fog engedni a haladás követelményeinek, idővel a szabadságnak is; s így bár azon nemzedékek, melyek járma alatt nyögnek elátkozzák, az összes emberiség haladásának szempontjából tekintve, annak tényezőjéül kell elismerni, mert azon feladatot teljesíté mit az anarchia megoldani képes nem volt.

Ily szempontból indulva itélem meg és méltánylom I. Péter orosz czárt.

Rákóczy ezen hatalomnál is keresett segítséget. De hogy Péter, ki akkor az éjszaki háborúval, s azon feladat megoldásával volt elfoglalva, hogy az alkotandó birodalmat földközi fekvéséből kiemelve a keleti tenger természetes védbástyájával övezve, segílyt kivált döntő segílyt nem nyjthatott, az államok akkori helyzetéből könnyű megfejtetni: és szerencséje is a nemzetnek, hogy ez nem történhetett, mert ha Magyarország a 18-ik század elején szláv segítség folytán reconstitultatik, hihetőleg most nem a bécsi centralisatio, hanem egy sokkal veszélyesebb ellenség ellen kellene küzdenünk, ha ugyan a küzdés lehetősége ez ideig meg maradt volna.

Nem történt meg, mit a jezsuita Hoher-Kolonits párt, az sem történt meg, mit a Bercsényi-párt óhaj-

tott és akart; a küzdés eredménye az lett, miben Széchényi Pál és pártja fáradoztak, de hogy az legyen, miután amazok felidéztek nemzetünk fölé a megsemmisítés lidérczét, szükség volt hogy ezek szembe szálljanak és megvívjanak a lidérczezel, csak ily módon győzhetett a mérséklet.

Az 1715-ki országgyűlés mintegy törvényesen be zárta a nemzeti visszahatás százados harcainak kapuját. Fájdalom a magyar történész nem ismételheti az angol halhatatlan írónak, az 1688-ki forradalom bevégződése fölötti, nyugodt nemzeti öntudattal rajzolt elmélkedését, miszerint „minden jelek oda mutatnak, hogy azon forradalom utolsó forradalma volt az angol nemzetnek. Az ó alkotmány, természetes, folytonos és békés fejlődése által alkalmazkodott az új társadalom szükségleteihez. Rögtön megszilárdult a lelkiismeret, a kutatás és vitatás szabadsága oly mérvben, mely azelőtt ismeretlen volt. A pénzérték helyreállott. A nyilvános hitel megszilárdult. A kereskedelem új életre ébredt. A kincstár megtelt. A királyság sok évi szégyenítő vazallságából kiemelkedve, elfoglalta helyét az európai hatalmak első sorában.“ Boldog angol, neki a nemzeti nagyság öntudata jutott osztályrészül; — de hát nem boldogít-e minket is nemesen hordozott szenvedéseink fájdalmainak öntudata is?!

A magyar történelemirő, forradalmaink bevégezte felett elmélkedve, annyit jegyezhet meg: hogy a Rákoczy felkelés volt az utolsó aristocraticus és vallásfelekezeti forradalom; mely megmentette ugyan a nemzet életét s alkotmányának külső keretét, s ez által fenhagyta a jövő nemzedékeknek az emelkedés lehetőségét, de a nemzet ezután sem foglalhatta el azon helyet,

mely őt Európa nemzeti családjában, különösen pedig az osztrák birodalom népei közt megilletné.

A dolgok új rendje következett. A honvédelmi rendszernek már negyedik módja, az állandó screg-tartás törvényesen behozatott: és a honvédelem köteleességétől tetteleg felmentett nemesség elég szükkeblü volt, törvényes fictiók álczája alatt, önző szabadalommal védeni magát, s elszáncolni az új terhekkal görnyesztett néptömegetől. De ezenfelül ismételve elmulasztotta a törvényhozásra befolyással bíró nemesség, a helyzetet a birodalom irányában is tisztázni, és részt követelni az újonnan felállított nemzeti segélyforrások hová fordítása s miként kezelése és miként ellenőrzése kérdéseinek elintézésében. Mint fentebb mondtuk, az alkotmány állami magaslataból, mindinkább municipalis szabadalmak körébe törpült le, s a bentülők sem a szabadalmak igazságtalanságát, sem önnön szükkeblüségöket nem észlelték.

A 18-ik század kezdete feltünő szerencsében részelteté az osztrák hazát: a rastadi békekötés folytán Németalföld, Nápoly, Majland és Sardinia jutott birtokába; a passaroviczi békekötés folytán a Bánság, s a dunai fedelemségek egy része.

Alig van a történelemben rá példa, hogy egy ugynevezett birodalom annyi birtokváltozást mutasson fel, mint Ausztria. Ez felváltva országokat nyert, országokat veszített, és csodálatra méltó jelenség, hatalmi helyzetén akár a nyereség akár a veszteség alig tett lényeges változást. E talány, véleményem szerint, onnét megfejthető, mert Ausztria soha nem képezett egységes államot, a hozzátartozó népek soha nem bírtak osztrák nemzeti, de sőt osztrák állami érülettel sem: az alkotó részek, külön állami öntudattal bírtak, és ennek folytán egyé-

ni önállásukat megőrizni törekedtek: az osztrák államférfiak pedig nagyobb részt, belátva az egységesítés lehetetlenségét, politikájuk sarkkövéül az egyes részeket összekapcsoló uralkodóház hatalmának szilárdítását tekintették, s politikájok működését oda irányozták, hogy az egyes szétszórt részek segély forrásaiból az uralkodóház európai állását biztosítsák, s ennek elérhetése végett alkalmas eszköznek tekintették az abszolút kormányzás megalapítását, mert az, a különbözőségek szélsőségeit nivellirozván, a kormányozhatást könnyítette. Az uralkodóház hatalma képezte az egységet külirányban, míg a különálló részek önálló organicus befejlődése, különböző formák közt, ezen egység biztosítására felhasználtatott; de épen mivel ezen részek egymással benső összeköttetésben nem voltak, egyes elválások vagy egyes új járulékok, a többi részeket bensőleg meg nem zavarhatták, legfőlebb az egységi kifejezésre, az uralkodóház európai állására hatottak majd zsidbasztólag majd elevenítőleg.

Ezen kor államférfiai ezen egységet, és nem az államegységet célozták öszpontosítani, akkor, midőn a *pragmatica sanctio* keresztülvitele által, a tartományok elválaszthatlan együttbirtoklása elvét biztosították, az uralkodóház hatalmának *commassatio*ja által lehetlenné kívánták tenni, a múlt századokban szokásos családi osztály, s így a tartományok öszvehatóságának elvét: mert a legközelebb lefolyt spanyol örökösödési háború eredménye élénken figyelmeztette őket, hogy egyik osztályos ág kihaltával, az osztályrész könnyen idegen kézre kerülhet; de nem akarták, legalább nem kísértették meg az egyes részek *commassatio*ját, mert nem hitték, hogy az egyes részek nemzeti öntudata egy nem létező osztrák nemzeti öntudattal helyettesíthető legyen, nem akarták a biztos alapot feláldozni egy kép-

zeleti alapért, nem akartak vagy nem mertek a történelmi alapról az elmélet süppedékébe bocsátkozni, és vajjon másfél század után ítélve, nem volt-e igazok?

Az 1722-ki magyar országgyűlés a nemzeti önállóság öntudatával s kellő tapintattal fogta fel az akkori osztrák állampolitikát, s a leányág örökösödés és oszthatatlanság elvének elfogadását, a magyar állam alkotmányos önállása elvével öszhangzásba hozva, kétoldalu feltételes államszerződés által mindkét elvet biztosította. Fájdalom, hogy sem ezen, sem a következő 1728.-ki országgyűlés, az osztályszabadalmak szűk köréből kibontakozni nem volt képes, és magát a kormány e részben szabadelmű politikájával ellentétbe helyezve, az „onus non inhaeret fundo“ igazságtalan és politikailag is hibás elvének makacs védelmével homályosította be.

Ausztria ez időben szerencséjét nem egyedül a véletlennek, nem is egyedül az európai államok constellatioja eredményének, legkevésbé pedig benső ereje hatályának, hanem midezekkel együtt különösen nagy hadvezéreinek, mint Lothringeni Károly, Badeni Lajos de főkép Savoyai Eugen herczegnek köszönheti. Eugen Ausztria kevés számú nagy férfiai közt legnagyobb nemcsak mint hadvezér, de mint államférfi is; mint olyan felette áll Wallensteinnak, Lotharingiai Károlynak, Laudonnak és Radeckynek, mint ilyen: Trautmansdorf, Kaunitz és Metternichnek. Ő felfogta Ausztria hivatását, ő keleten nemesak hódított, de a keleti politika helyes ösvényét is kijelelte, s ő állította és nem Bismarek találta fel, hogy az osztrák birodalom súlypontja Budapest. A bécsi akkori államférfiak a nagy ember magaslatáig felemelkedni nem bírván, politikáját elejtették s a hagyományos bizalmatlanságot honunk irányában továbbra is politikájuk tényezőjéül használták, innen ma-

gyarázható, hogy a temesi bánság visszakebelezését hasztnagatták, remélve, hogy az idő elősegítendi kisserű mesterkedéseik tervét: egy keleti, bánható provincia megalapítását.

Eugen, míg egyfelől támogatta befolyásával Magyarország alkotmányos önállását, melyet a passaroviçi béke után ismét óhajtottak volna némely államférfiak megingatni: más felől mint Pállfy Miklós nádorhoz írott levelei tanusítják, oda kívánt hatni, hogy a magyar rendek, biztos alapra fektessék a közös védelmi kötelezettséget, és ne rakjanak minden terhet, a minden jogból kizárt nép roskadozó vállaira; de a szűz vállak kímélése siketté tette az illetők füleit, s az élők önzése az utódok vállaira relegálta a teher egész súlyát.

Eugen azon egyben volt szerencsétlen hogy élete tovább tartott mint szellemének ereje. A 1734-ki lengyel örökösödési francia-spanyol háborúban már csak árnyéka volt önmagának, és megérte hogy Ausztria, az ő vitézsége szerzeményeit: Nápolyt, Sziçiliát kibocsássa birtokából.

De az osztrák ür-tátongó kapuja csak halála után tárult fel valódiságában a világ előtt. 1736. april 21-én halt meg, s már a következő évben kezdetét vette azon orosz szövetségben folytatott szerencsétlen török háború, mely 1739-ben a belgrádi szégyenletes békével, a dunai fejedelemségek, s a keleti befolyás elvesztésével végzödött s melyben az utolsó Rákóczy József, őseihez annyira nem méltó kisserű szerepét lejátszotta. A Sinzendorf és Bairenstein befolyása alatt álló hatalom, míg a magyar befolyást aggodalmas szűkkeblűséggel visszaszorította, Königseck, Seckendorf, Wallis, Neuperg féle emberek alkalmazásával kockáztatta mind azt mit a

nagy férfiak teremtettek. Ausztriában, a közelebbi bőség után, nagy férfiakban meddő időszak következett.

A Habsburgház férfi ágának kihaltával, az uralkodó személyének kapcsával öszvekött birodalom, daczára a *pragmatica sanctiónak*, vagy épen a miatt, a szétbomlás veszélyének volt kitéve. De a szétbontás, bár fél Európa törekedett rajta, nem sikerült, nem sikerülhetett, mert az nem a polgárisodásbani haladás követelménye képen, nem is nemzetiségi kikerítés, nem is az alkotmányos és vallási szabadság, sőt nem is az európai egyensúly, hanem részint családhatalmi vágyak kielégítése, részint Franciaország részéről európai hegemoniára törekvés érdekében kísértetett meg.

Az uralkodónó, bámulatos tapintattal, ott kereste, és találta meg a menedék biztosságát a beállott végveszély ellen, hol az valóságban létezék: Magyarországbán, s kiválólág a magyar nemzetben.

Bámulatosnak találnánk, ha a viszonyok szükség-szerű öszszefüggésének következménye nem lett volna, azon viszásnak látszó ellentétet, mely ez időben Cseh és Magyarországbán mutatkozott. — Amaz egy század óta a megpuhítás minden kigondolható eszközeivel az absolutismus részére teljesen meghódítva, germanisalva s a történelmi öntudattól megfosztva, az első kínálkozó alkalommal sietve hódol a győzelmesen betolakodó Károly Albert bajor fejedelemnek: emez ugyan azon század alatt saját lételéért s alkotmányáért a hatalom absolutisticus törekvései ellen nyílt fegyverrel küzdve, a bizalom első szavára, a nélkül hogy ezen bizalmi szó tettlegetes beváltását bevárta volna, siet vérét és vagyónát a birodalom megmentésére áldozatul hozni.

Az 1741. sept. 11. pozsonyi s ugyan azon év nov.

26-ki prágai jelenetek méltó tanulmányozás tárgyai Ausztria államférfiakra nézve még napjainkban is.

Csehországnak nem volt mit félteni, nem mit megmenteni, lételének központját a birodalmon kívül is megtalálta volna. Magyarország menteni igyekezett lételet, alkotmányát és hivatását. Nem egyedül az esdek-lő szép királyi hölgy könyveinek és szavainak varázsa, hanem a nemzeti politikának helyes felfogása is, indították az űsöket, a történelmi nevezetességü „moriamur pro rege“ lelkesedésre. A lelkesedést tettek, nehéz és hossz-szas áldozatok sora követték; de bár mind az önkéntes és öntudatos volt, nem menthetjük fel őket a mulasztás vádjá alól, miszerint nem kísértették meg az ország kö-telezettségét s az annak megfelelő jogokat a birodalom irányában tisztázni.

A Mária Theresia alatti három országgyűlést, a 1741, 61, 65-Kit, egyfelől az aristocraticus szűkkeblű-ség és conservativ esőkönösség, másfelől, a sérelmek mind inkább formalitássá váló orvoslásának sürgetése mellett, a paraszt vállait terhelendő adozások megszava-zásábani engedékenység jellemzik, sőt ugyan ezen szel-lem lengi át a megyék akkori működését is.

A nemesség hiányos szerkezetü, azért már az időben is kevés hatásu felkeléseivel lerótnak litte a haza iránti minden kötelezettségét, és a nemesi felkelés rendezését is határozottan vonakodott tanácskozás alá venni, attól félvén, hogy az esetről esetre hozandó áldozatot állan-dó teher fogja helyettesíteni. Nyugotnak böleselmi, bár még merőben elméleti tanaitól, melyek már a nagy for-radalmat méhőkben rejtették, gondosan elzárkozva, a középkor hajdan fényes rongyait átalkodott merevség-gel szorongatta kebléhez, talán nem is sejtve, hogy az unokák e rongyok eldobása után azért fognak meztelen

maradni, mert időnkint a szükséges ujítás elmulasztatik.

De míg ők álltak, a világ haladt; és a kormány s különösen maga is a fejedelelnő, míg egyfelől azt az ellenállást is, mit az aristocraticus bágyadtság kifejtett, a kormányzat akadályának tekintette, másfelől legalább a részletes haladás szükségességét belátva, a nemzet alkotmányos közreműködése nélkül, megindult a haladás ösvényén. És ezen politika, a non contra legem sed praeter legem kormányzás politikája, egy tapintatos nő művészi kezei által 40 éven át patriarchalis szivélyességgel fonva, végeredményben majdnem veszélyesebbé lőn e szép szóval bánható nemzetre nézve, mint a megelőzött század erőszakos absolutismusa.

Mária Terézia kormánya javított az urbéri patens által a jobbágyok sorsán, a mennyiben a földes uri önkény ellen némileg védelem alá vette; javított a hiányos törvénykezésen a főtörvényszéki összhangzó ítéletek összeszedése, kiadása és érvényesítése által; eltörölte az annyira középkori szellemű menedékjogot; megszorította a kolduló szerzetes rendek elszaporodását; eltörölte a jezsuita rendet; szabályozta a püspökségeket; dotálta az egyetemet, jogakademiákat, elemi iskolákat állított; tanrendszert hozott be, az addigihoz képest haladási irányban; felállította a testőrségét, a bécsi therecianumot, alapította a Sz. István rendet; visszacsatolta a Bánságot, Fiumét, s a 16 Szepesi várost, — mindezeket praeter legem.

De nem ezen rendeletek, melyeknek üdvösségét tagadni nem lehet, nem is annyira azon törekvés, törvényen kívül intézkedni, fenyegették veszélylyel az alkotmányt és nemzetiséget, hanem azon alakítási törekvés, mely a megnyerés lekötelezés, kitüntetés, hizelgés esz-

közeivel, felhasználva az egyének nemzetiségökből folyó hiuságait, a czim, rang, hivatal és dicsvágyat, s tért nyitva a nemzetiségből folyó erényeknek is, a személyes vitézség, bátorság, és kitűnésnek, oda igyekezett hatni, hogy mindezen indító okoknak eddigi központja, a magyar haza, nemzet, alkotmány, ősi dicsősség cultusa, mással helyettesítsék. Mi volt azon más központ, mit a nagy uralkodó nő a magyar önérzetnek helyettesíteni akart, egy egységes osztrák birodalom, vagy csupán az uralkodóház iránti hűség eszménye e, vagy mindkettő együtt? ma alig határozhatjuk meg, de azt biztosan állíthatjuk, hogy a czél mindenik esetben tévesztett volt. A birodalmi egység kivihetetlen, s ezt a magyarok átalakítása sem tette volna lehetővé; az uralkodó iránti hűség nem kíván átalakítást, s az ősök bőréből kivetközött kores faj bár mely czélra is könnyű nehezék a mérlegben. A törekvés, tévesztett czélja daczára is sikerült egész azon rétegig, meddig az udvari csábok fénye lehatolni képes volt: a felső rétegek, eldobtak mindent, mit őseiktől öröklöttek, ruhát, nyelvet, szokásokat és szellemet, csupán neveiket és aristocraticus szükkeblűségöket tartották meg; de ezen két, gyengének látszó kapocs, némileg összetartotta őket a nemzettel és megmentette a jövőnek, mert a nevet escerélt és democrat folyamba olvadt szakadék, soha sem fog visszatérni a törzsökhöz, mint Erdély és a felvidék sok elnemzetietlenedett helységei szomoruan tanusítják: szereneséje a nemzetnek, hogy a hatás varázsa csak a felszint olvasztotta fel, a törzs épen maradt, bár nem illetetlenül.

Az olvasztás békés sőt kellemes processusának támogatására a kormány intézkedései paralell lépést tartottak az örökös tartományok kormányzati gépezetének átalakításával, melyek nem mint a magyar átalakítás

közvetlen eszközei, hanem mint a közös jövő előkészítésének közgei, figyelmünket megérdemlik, bár a kortársakét kikerülték.

A nagy királyné politikájának főeszközei germanisált szlávok voltak, a külpolitikát illetőleg Kaunitz,^f a bel- és pénzügyeket illetőleg Haugvitz és Chotek; kiknek tartozunk azon elismeréssel, hogy mindegyik a maga körében, nem magyar szempontból tekintve, kitűnő államférfiu volt.

Haugvitz, bár egyáltalában nem democraticus indokokból, hanem a kormányzás könnyítése s a hatalom erősbitése tekintetéből, a rendek és nemesség fölényét teljesen paralizálta a Landesguberniumok és Kreisamtok, szóval a bureaucratia meghonosítása által, ezek mint a jobbágyok hivatalos védnökei, a földesur és nép közé lépven, azokat egymástól eltávolítani iparkodtak, s a nép a földesuri nyomás ellen a hivatalos hatalomban támaszt nyervén, mint egy szövetségre lépett az udvari absolutismussal a nemesi ellenzék ellen. A hivatalos hatalom miuden kisebb nagyobb birtokviszályban, a jobbágy praesumtiv igazságát védelmezvén alkalmat nyert a nemességet mindenben ellenőrizni és ellen súlyozni. Haugvitz állandósította az adót és a folytonos adó felemelést. Pénzértékre vonta az addigi természetményi és természetbeni szolgáltatmányokat, és az adó behajtását a kormány közgeire a hivatalnokokra bizta. Az adózási kötelezettséget minden osztályra kiterjesztette, bár nem egyenlő mértékben, mert a becslési tiszta jövedelemből a nemességtől szásztól egyet, a parasztól kettőt követelt, ez volt az ugynevezett Centesima és quinquagesima rendszer, behozta a katonai összeírást, s ezáltal az állandó hadsereg állandósága biztosított.

Chotek a közvetett adókat kezelte, és egy Magyarországra feletle hátrányos vámrendszert alapított meg.

Mindezen intézkedések az állambevételt 80—90 millióra emelték; de a hosszas háborúk, s az udvartartás és beligazgatás költségei tetemes pénzüsszegeket igényelvén, mindamellettt hogy az osztrák örökösödési háboruban Anglia, a hét éves háboruban pedig Franciaország tetemes ez maga 82 millió livre segélyt szolgáltatott: kezdetét vette a lottó, a papirpénz kibocsátás és az államadósság, mely e kormány alatt már 200 millióra növekedett.

A kormány a nemzetiségi érzelmeket is bevonta politikai rendszerének tényezői körébe. A magyar nemzetiséget nem támadta meg nyíltan, de azt a latin nyelv fentartása, telepítvények, s a főrendűek németesítése, s délen, különösen Illyriában a szlavismus pártolása által elzsibbaszthatni reménylte; nyugoton pedig, különösen Csehországban a szlavismust lenyomta. Erdélyt nagy fejedelemségre emelte, a magyarországgali egyesülés lehetőségét ez által is hátrább szorítván.

A belügi hatályos intézkedéseket támogatta Kaunitz, a különöz ember de nagy államférfi erélyes külügi politikája. Ő az elvesztett Sleziáért, Galiczia, Bukovina és a salzburgi részek csatolásával kárpótolta a birodalmat. Kaunitz tervei még nagyobbak voltak mint vivmányai. Ő egy nagy Magyarországot óhajtott a fekete tengerig szabad Dunával, és Adriáig. Bajorországot ohajtotta békebelezni, s eziránt alkudozást folytatott Károly Tódorral, őt Jülich és Bergen birtokával, mint Burgundi királysággal kívánta kárpótolni. Würtemberg ki akarta cserélni Modenával. Mindezekben nagy részben II. Fridrik, a 18 század Napoleonja megakadályozta: s ugyanaz rábirta, hogy a középkor egyik fény-

csillaga Lengyelország kitöröltessék az önálló államok sorából. Kaunitz lehetővé tette a lehetetlennek látszót; felbontott Austria szövetségét a tengeri hatalmakkal és Franciaországgal a három százados vetélytárssal szövetségelt; kiüzte legkényelmesebb fészkeből Ausztriából a jezsuita rendet, mindezt a fejedelemlő idegenkedése daczára.

Kaunitz a francia szövetség által, az európai egyensúly politikája helyébe a hegemonia politikáját tűzte ki; ezért szövetségelt az orosz hatalommal is, ezért tette azt a tescheni és minden a westfali béke óta közbe jött békekötések garantírozójává, ezért gyűlölte és félt Poroszországot, különösen Frídríket, mert benne politikai céljainak erélyes akadályozóját szemlélte.

Utólagosan tanulmányozva belátjuk, hogy Kaunitz korának diplomatai vezére, rövidlátó volt, talán inkább mint sok kisebb hatályú államférfi. Ő hitt az erkölcsileg aláásott és már akkor rothadásnak indult francia liliomok széttörhetlenségében, és vakon hitt a birodalom monstre romjának maradandóságában; és nem félt az éjszaki sásfészek veszélyt rejtő erősödésétől, ő egyedül Poroszországtól félt, mert annak érintkezése minden pillanatban kényelmetlenítette. A jelen politikusa volt, de nem bírt a jóslat előérzetével, s azért műve is az ideiglenes foltozás bélyegét viseli homlokán; semmit meg nem oldott, csak elodázott. Megérte a francia liliomok széttördelését, de ekkor már tanácsát „mí szerint a forradalom materia peccansa zárassék be Franciaországba, hogy ez mint egy crater önmagától hüljön ki, nem követték. Utódai rövid évek múlva 1803-ban sajnosan érezték, hogy az orosz mint a békekötések garantírozója, e jogára hivatkozva rendelkezett a feloszlás percén lévő német birodalom fölött. Hogy Lengyelor-

szág felosztása s az északi sas megerősödése mi végeredményt szül Ausztriára, majd a későbbi ivadék fogja számba venni.

Magyarország az osztrák államférfiakkal szemben gyengén volt ez időszakban képviselve. Pálffy János a korszak kezdetén meghalt, a két Batthyányi — Károly és Lajos, Eugen herezeg kegyenczei, kevés erélyt fejtettek ki; a felemelkedett Grassalkovich nem is említhető; a főpapok meg voltak nyerve, az ellenzék néma volt. A gondviselés örködött fölöttünk midőn a nagy császárt elküldé felébresztésünkre.

Mária Terézia anyai, vagy Hormayrként idylli absolutismusát II. József császár Marc Aurel-féle doctrinair absolutismusa váltá fel. Az absolut irányzatok anynyi árnyalatai közt, melyek irányunkban kísérletbe hoztattak, legveszélyesebb nemzetünkre nézve az idylli absolutismus. II. Ferdinand jesuiticus absolutismusa megtört természetes józan esztünkön, mely a rajongást kirekeszti és elítéli; a Caraffa-féle brutal vérengzés ellen fellázadt emberi érzetünk s nemzeti büszkeségünk: de a szép szónak, hiúságaink simogatásának, s a trónról lesugárzó női kegy esábjainak, nem voltunk, s talán nem volnánk képesek tartósan ellentállani. Sok bennünk a hiúság, szeretjük és elhiszszük a hizelgő, dicsérő és dicsőítő szavakat, kivált ha magasról jönnek; ellenben nem türjük a megrovást, a leczkézést, gyengeségeink kissé kiméletlen taglalását, hagyományos érzelmeink, szokásaink, elveink megtámadását, kivált ha azok rideg, doctrinair modorban, buraucraticus pedantsággal paragraphisáltatnak előnkbe. Amaz volt Mária Terézia, emez II. József módora. Amaz értékesítette nemzeti jó tulajdonainkat saját előnyére, emez meghasonlásba hozott saját érdekeinkel is, a valódi jót, a ha-

ladás eszközeit is gyűlölet tárgyává tévén egy időre legalább, a kényszerítő boldogítás hibás alkalmazása által.

József philanthropicus nagy szelleme, erőteljes kifejezése a bölcselemi század uralkodó eszméinek, három nagy eszme valósításával foglalkozott.

A ghibellin hagyomány; egy császár s egy római püspök, egy egységes osztrák birodalom, s a keleti kérdés megoldásának eszméivel. E feladatok egyikét sem oldotta meg. Megoldott egy negyediket, megtörte a hagyományos előítéletek korlátolt világnézetét, s megnyitotta a haladás kapuit, melyeket addig korhadt védbástyák zárva tartottak.

Az első eszmét, a német császárság halottaiból feltámasztását, s a pápai hatalom korlátozását, első részében meg sem kísérlette, második részében csak korlátolt arányban érvényesítette.

A német császárság, a Habsburgházi császárok politikai hibái, vallásos merevsége, s Magyarország irányában soha fel nem adott absolutisticus törekvései miatt, hosszú időre, a ghibellini fogalmak mértékeig talán örökre, valósíthatlan eszmévé vált. Ezen okok fejlesztették a kis Brandenburg hercegséget éjszaki német hatalommá, melynek Nagy Fridrik nagy szelleme elismerést biztosított az európai nemzet esaládban.

József még ifjúkori nagy álmodozásai közt belátta e tétel igazságát, s ezért császári működését a Reichshofrath és Reichskammer gericht augias oljainak tisztogatásán, s egy két apró bűnös zsarnok, mint Leiningen Fridrik és Salm Magnus erőlyes rendreutasításán kívül alig jelzi valami mařadandó intézkedés nyoma; és e működésének is kevés sikere lett, mert továbbra is ta-

lálkoztak Salmféle bűnös zsarnokok, s a Kammergericht a birodalom feloszlásakor is 80 ezer darab pert, — brutalia juris, — hagyott át a boldog utódoknak örökségül.

József tehát, a II. Miksa által is siker nélkül kísérelt eszme valósítását megoldhatónak nem találván, midőn hosszú, sovárteljes várakozás után a férfikor munkaképes szakában ősei öröksége jogán birt országok kormányzatát átvette, szelleme minden erejével, az alkotás mohó vágyával, s a haladás türelmetlen ingerlékenységével a második eszmének, egy egységes központosított osztrák birodalomnak alkotásába, ugyszólván teremtésének nagy munkájába fogott, s a nagy munkában vezérül egyedül saját keble sugalmazását fogadván el, dogmaticus merevséggel hitt a sikerben, s a siker áldásaiban.

Ő az egységes birodalmat humanisticus felfogása szerént erőssé, hatalmassá és boldoggá akarta tenni; innen nagy horderejű reformtervei, melyek mind a szabadelvű haladás, de egyszersmind a kényszerítő boldogítás jellegét viselik magokon. E tervek nagyszerűségének varázsától áthatva, sokan azt hiszik, hogy a boldogítás volt a cél, s az öszpontosított birodalom teremtése, csak ezen célnak szolgáló eszköz. Én, József jelleme s felfogásának tanulmányozása folytán, ellenkező nézetre jöttem; s azt hiszem, hogy a reform tervek s a boldogítási szándék voltak eszköz az egységes birodalom alkotásának elősegelésére. József azt hitte, hogy szabadelmű haladási intézkedései, javításai, a szellem felszabadítása a censura és papi uralom járma alól, a türelmesség biztosítása, a jól rendezett igazgatás, a biztos igazságszolgáltatás, a paraszt terheinek könnyítése, az udvartartás takarékosága, anyagi jóllét előidé-

zése, a közterhek igazságos felosztása, a hivatalnoki zsarolás megfékezése, szóval a rend és jóllét bőven kárpótolni fogják még a csökönös magyar nemességet is az alkotmánynak, különben is már majd csak alakjában birt, elvesztése, s az eddig is elhanyagolt nemzetiség elsüllyezéseért. Ha József nem ezen véleményben lett volna, ha az egyedüli cél maga a reform, s ez által a népek boldogítása lett volna, alig találhatnánk okát, miért akarta a cél kivitelének akadályait egy nem alkalmas eszköz alkalmazása által szaporítani. Azon reformok, ha a magyar alkotmány akkori tényezői által talán kivihetők nem lettek volna is, épen oly mérvben foganithatók lettek volna a magyar királyi, mint az osztrák császári absolutismus utján: megbuktak volna ugyan az esetben is, mint emellett megbuktak, de egy tövis szurással, egy nehézen gyógyítható szurással kevesebb maradt volna vissza a nemzet kebelében.

Nincs abban semmi kétség, hogy József minden törekvése, intézkedéseinek egész irányzata, sőt még külpolitikája is, e nagy eszme valósításának szempontjából indult ki, és valljuk meg, hogy az eszme nagyságának varázsa kábitólag hathatott oly szellemre, mint József főleg azon korban, mely a nivellirozásnak s az egyenlősítésnek, a bölcselmi tévfogalmak szerint, kiválóan kedvezett. Ugyanazon irányzat volt ez, mely a 10-ik század óta különböző kinyomatokban folyvást élt, a nyugoti hatás irányzata hazánkra s ez által a keletre. E hatásnak kifejezője most egy német philosoph fejedelem volt, ki épen mert ilyen volt, a humanismus elméletéből kiindulva akarta létesíteni azt, minek kísérletében már annyi különböző fegyver megtompult. De az ő elmélete is hiu kísérletnek bizonyult be az életerő ellenében.

József a magyar alkotmányban és nemzetiségben eszméje kivételének alkalmatlan akadályait felismerte ugyan, de szerencsénkre az akadályokat csekélyre, önjerejét tulbecsülte; hosszúnak és kevésnek találta az anynya által választott utat, önérzete visszariasztotta némely elődei által követett uttól; a maga által választott egyenes uton haladt, nem fáradva, és nem kimélve sem vallásos meggyőződést, sem nemesi előítéleteket, sem alkotmányos érületet, sem törvényszerű lelkiismeretességet, sőt nyíltan bevallva: megtámadván a nemzetiségi érzelmeket is.

József szerette a magyarban is az embert, de az emberben nem akarta túrni a magyart. Ő magyar államot ismerni nem akart, s a magyar alkotmányt egy rozzant romnak tekintette, melynek eltávolítása a tért lényegesen tisztázni fogja. El akarta dobni a létezőt egy még jövőben létesítendő eszményért, és csodálhatjuk e, ha lángeszének minden erőlködése agyrémnek bizonyult s ködfátyolként szétoszlott.

Ha József absolutismusával szemben a magyar nemzet vagy is inkább rendek magatartását vizsgáljuk, hűtlenné lennénk az igazsághoz, ha kifejezett alkotmányszerű ellenzéki törekvéseit kellőleg nem méltányolnánk; de más részről azt is meg kell vallanunk, hogy a magyar ellenzéki nyilatkozatok, nem azon, lázas haladásnak indult kornak szellemét, hanem a már akkor is korhadtt, feudális és szabadalmas stabilismusötét képét tükrözök vissza. A féltérjlesztett feliratok nagy része sérelmül tekintti ugyan az alkotmányellenes eljárását, de érvei fontosabb nyomatékát a rendeletek érdeme ellen intézi, s leginkább a megsértett nemesi előjogok tatarozása képezi a feljajdulás indokát. A türelmi patens ellen nem csak Battyháni primás tesz óvást, hanem több megyék

is nyiltan kijelentették, hogy azt végrehajtani nem engedik; a köznevelési patens ellen leginkább azon okból történtek felterjesztések, mert a tanpénz behozatala sérelmesnek tekintetett; a népöszeveirást azért ellenztették, mert a jobbágy kényszerített katona kötelezettsége által a földes uri hatóság megsértetik; a házszámozást a nemesi előjogok meggyalázásának tekintették; a német nyelv behozatala azért is tartatott sérelemnek, mert az öregebb nemzedék, e nyelvet nem bírván, elesik a hivataltól, és azon aggodalom miatt, hogy majd német hivatalnokok fognak alkalmaztatni; József nem is késett a megyéket megnyugtatni, hogy ezt tenni nem szándéka csak tanulják meg a német nyelvet, melyet egyedül a magyar nemzet iránti szeretetből, s annak dicsősége emelése végett kíván a holt latin helyett alkalmazni. A jobbágy-patens végrehajtása minden eszközökkel akadályoztatott.

Mindezen korlátolt felfogású ellenzéki nyilatkozatok Józsefet még inkább megerősítették feltett szándoka kivitelében, s mindinkább meggyőzték annak helyesége felől.

Intő példa az utókorra, hogy a kortól elmaradt, s a józan haladás ellen előítéletek rozsdás fegyverével harcoló népek szavai elvesztik ellenzéki súlyukat.

De e vád nem terhelheti egész mértékben azon kor nemzedékét; az alkotmány be levén állitva, a nemzet törvényes egyetemében nem emelhetett szót, egyes megyék szólaltak fel, de nem a nemzet, s azok közt is voltak, mint p. o. Temes, melyek a higgadt megfontolás józan szabadelműségével nyilatkoztak, és lehet hogy az országgyűlés, ha öszvejöhet a haladás zászlóját ragadja kezébe — mit a legközelebbi meg is kísértett.

Mennyi érdeme van a magyar ekkori ellenzéknek

az alkotmány visszaállítását illetőleg, nem akarom meghatározni; de annyi előttem világosnak látszik, hogy azt nem annyira az, nem is József megváltozott gondolkodása, hanem egy részben az ő megtört lelkülete, mely heves és ingerlékony jellegénél fogva a szélsőségekre hajlammal birt, és főképen a kül-politicaí viszonyok idézték elő. Keleten a nehéz és kétes török háború, — éjszakon a lengyel ragadomány osztaléka folytán kitöréssel fenyegető porosz háboru, — nyugaton a kitört francia orkán, mely az új szövetséget, Kaunitz mesterművét, felbomlással fenyegette, — végső éjszakon a terhes áldozatokat igénylő orosz szövetség, a fellázadt és elszakadt Németalföld, a vallási rajongásaiban megsértett Tyrol fanatismusa: mind ezen jelenségek végveszélylyel fenyegetvén az egységben nagynak álmodott birodalmat, nem csoda ha megtörték a nagy szellemet s kényszerítették hogy annak művét saját kezei rombolják szét.

Ki határozza meg mennyi része volt a szabadakarat működésének, mennyi a körülmények kényszerűségének e tragicus látmány előidézésében?

Ne kutassuk, de okuljunk! József harmadik nagy eszméje volt a keleti kérdés megoldása. Az ő nagyratörő, és így szükségképen dicsvágyó lelkében élénk fájdalmat okozott a veszteségek sora, melyeket háza a letűnő században szenvedett. Spanyolország, Nápoly, Szicília, Dunai tartományok, Slézia, Parma és Lombardia egy részének elvesztését ő a már akkor is betegembernek hitt török tartományaiból remélte helyre pótolhatni. Megkezdte az akkori körülmények közt nem igazolható háborút, de hibázott, hogy kifejedte számításából a magyar korona igényeit és a magyar nemzet értékesítését, még inkább hibázott, midőn az új nyerepmény kivivására oly társsal szövetkezett, kinek közvet-

len szomszédsága nagyobb veszély csiráit hordozta méhében mint a mennyi hasznot a nyerendő osztalék nyújtott volna.

József valóban nem sorozható a szerencsés uralkodók sorába, mert ifjúsága álmait mint férfi nemcsak nem valósíthatta, de a kivivott eredményt is ön-maga rombolván szét, azon kinos meggyőződést vitte sirjába, hogy hiában élt! De mi, kiket erőszakos boldogítási vágyának sértő csapásai már közvetlen nem súlytanak, biztosan elmondhatjuk: hogy ő nem hiában élt! Szelleme megtörte a mozdulatlanság merevségét, s példája intőjel uralkodókra és nemzetekre nézve. Mi magyarok nyugodt öutudattal elmondhatjnk, hogy a haladás nagy mesterének fogékony tanítványai lettünk, s ha később indultunk el a haladás ösvényén, mint érdekünk igényelte, nem egészen önhibánk miatt késtünk el. Mennyire okultak példáján utódi, a fejedelmek, nem akarom ez alkalommal taglalni.

A francia forradalom nagy eszméi rést törtek hazánk, szabadalmak bástyáival védett sorompóin is, de az eszmék, a helyzethez képest itt más kinyomatot nyertek, mint a Szajna partjain; szabadság volt itt is ajelszó, de exclusiv és privilegialis szabadság, mely az egyenlőség és testvérség eszméit nemcsak kizárta, de azok ellen védfalakról is gondoskodott, oly nemű aberratio, mely a történelemben gyakran fordul elő, tanuságul arra, hogy a nemzetek az uralkodó eszméket sajátásaik lombikján keresztül szűrve reprodukálják, s az erkölcsi vegyési olvasztás az eredetitől sokban eltérő, új anyagot állít elő, olyat, mely a főtesttel homogen. De a szabadság ezen korlátolt egyoldalú felfogásának is meg volt időszerénti haszna s maradandó következése.

Az 179°/₁ országgyűlés, 25 évi szünet s tiz évi

nyílt absolutismus után az első, nem esoda, ha a rég fojtva tartott indulatok kiáradásának tért nyitott, s nem esoda ha első teendőinek a biztostositást és nem a haladást tekintette, s nem esoda ha azon hibába esett, mi-be minden erőszakos reform, jöjjön az felülről vagy alulról, pillanatnyi feltartoztatása után esni szokott minden nemzedék, mely a feltartoztatást eszközölte; szükségserü következménye ez a visszahatásnak, mely akkor válik veszélyessé, ha lefolyása nehezítettik, míg ha lefolyásának szabad tér engedtetik, a visszahatás győzelme az önérzet erejét neveli, mely a haladás útján is erőlködik megfutni a tért, melyről egy időre leszorítatott. Példa az elsőre Anglia, a másodikra Franciaország, s hazánk történelme 1790-ben és ma.

Leopold jó szive és óvatos engedékenysége nem vetett gátakat a visszahatás útjának, és őseinknek sikerült az alkotmány biztosítását, a mennyire írott törvényekkel lehetséges, körülbástyázni.

Ők azt hitték, hogy a kevesek kik a bástya keretén belül voltak, a kirekesztett nulliok nélkül sőt azok ellenére is képesek leendenek megőrizni a falakat, és elmulasztották a kedvező alkalmat, majdnem az egyetlen történelmünkben, a kormány alkotmányos uton indítványozott szabadelmü propositióinak életet adni.

Az országgyűlés és megyék rendezését az alkotmány veszélyeztetésének tekintették; az urbér behozatalától s a szabad költözködés megengedésétől iszonyodtak, attól félve hogy a felföldi tótok seregéstől ott hagyják hegyeiket s mind az alföldre tódulnak; a hivatalképesség kiterjesztése, a polgári elem erősbitése aggodalmakat okozott, s elejtetett; az uriszékek fentartása az alkotmány erősségének tekintett. A vallási törvényes szabadság, a kormány organumaiban, a József szellemé-

be avatott gr. Zichy országbíró, Ürményi személynökben nyert védelmezőket, a megyék mint Vas, Szepes, Sáros, Somogy követeiben ellenzőket.

Mindezek daczára, erősebb volt a kornak épen József által felköltött szelleme, mintsem a feudalismus korhadt lábain vele élet-halál küzdelmet kezdeni lehetett volna, s a magyar rendek is érezték a haladás szükségét és ki-nevezték a sok országos küldöttséget, remélve hogy míg azoknak munkája megéri, ők kényelmesen sütközhetnek a privilegiumok pislogó mécsénél, talán nem is aggódvá, hogy közvetlen utódaik drágán fogják megfizetni az ő kényelmes veszteglésök mulasztásait.

A kivivott közjogi és vallásfelekezeti eredményeken kívül négy nagy fontosságú ügy esirája fejlődött ki ezen epochalis országgyűlés keblében, melyek még napjainkban is a fejlődés stadiumán állanak, s miként leendő kinövésük szoros viszonyban áll nemzeti életünkkel.

a) A nemzetiség, vagy is szabatosan kifejezve, a magyar nyelv biztosítása s az ország diplomatikai nyelvvé alakulása. Érezték az akkori rendek ezen intékedés nagy horderejét, s belátták az akadályokat is melyekkel küzdeniök kellend, s azért szilárd de óvatos bölcsességgel kezdeményeztek, és kivált Horvátország irányában megnyugtatólag hatni iparkodtak. A nyelvi küzdelemnek meg kellett kezdődni, József e részben felrázta az indolentiát, meddig fognak tartani e küzdelmek és hol megállapodni? nem akarom e téren vizsgálni; azon legyőzhetlen meggyőződésemet azonban itt és mindenütt hol szólnom lehet, kifejeletni alkalmat veszek: hogy ezen országot összekötő nyelvnek a magyarnak kell maradni, s így egyéb nyelvek felett a hegemonia azon mértékét birni, mely a kormányzás egységét biztosítja. A

mely perczben ezen ország magyar jellegét elveszti, megszűnt missioját teljesíteni, lesz nyugoti vagy keleti vagy megosztott provincia, de nem egyensúly tartó nyugot és kelet közt, és majd akkor kezdődnek a nyelvharczok életre-halálra.

b) A magyar nyelv országos nyelvvé emelésének szándokával ellentétes irányzatú illyr- vagy szerbügy volt a második nagy horderejű kérdés, mely a rendeket foglalkoztatta. Történetes volt-e, a Józsefi kényszer természetzerű következménye-e, vagy az osztrák hályogos szemü politikának egyik hibás számításu félszeg lépése, hogy az illyr mozgalom az ország alkotmányos visszahatásával egy időben, s ezt tetemesen ellensúlyozva lépett előtérbe? azt hiszem, bizton állítható, hogy mind a két ok megtette hatását, s hogy az illyr mozgalom nem volt történetes. A rendek alkotmányos öntudattal s messzeható állameszélylyel fogták fel a kérdés lényegét, s e tárgyban tartott szónoklataik s felterjesztéscik a mai politikának is iránytűül szolgálhatnak. Fontosabb kérdés, miért látta épen a különben jó szándéku II. Leopold kormánya szükségesnek, a magyar nemzetiség ellensúlyozójául a keleti szláv elemet vonni be politikája tényezői körébe? azon elemet, mely ha a magyart megzsibbasztandja, vagy a körülmények szerént azzal szövethetik, a birodalom különösen annak német jellege ellenében veszélyessé válható tényezővé alakulhat. II. Leopold politikáját felfogták, ismételve és folyton alkalmazták, sőt alkalmazzák utódai ma is; — vajha e politika végeredménye megfeleljen a haladás és szabadság kívánalmainak! Annyi azonban több mint sejtetem, hogy e politika végzetszerű, lehet, hogy hazánkra nézve az, de lehet, hogy a birodalomra nézve is az.

c) Harmadik nagy horderejű tárgy volt a rendek

tanácskozása alatt az erdélyi unio, akkor csak a két cancellaria különválasztásának kérdésében. A kormány a „divide et impera“ elvéből, Erdély rendei ellenben megfoghatatlanságig szük municipalis látkörből fogták fel a kérdést. A magyar rendek e kérdésben is emelkedett nézpontról indultak ki, s belátó bölcsességeknek egy bizonyítékát hagyták emlékül utódaik számára.

Sajnos, hogy az osztrák kormányt Erdély unioja kérdésében is azon indok vezérelte, mely délszláv politikájában, és lehet, hogy a hibás politika eme két ágazatának öszvemüködése fogja előidézni az eredményt, mely nem czéloztatott.

d) Negyedik nagy fontosságú tárgy, mely a rendeket foglalkodtatta, volt a közös viszonyokkal érintkező pénz- és külügy, mely a magyar kamarának az általános birodalmi kamara alóli emancipálása, s a törökkel kötendő béke tárgyalásaiba való befolyás kérdéseiben merült fel.

A tisztázni folyvást elmulasztott birodalmi kapcsolatból eredő viszonyok idők folytán mindinkább bonyolultak, mindinkább elmosódott a választó vonal, mely a magyar országos ügyeket a birodalmi ügyektől elkülönítette; a harminczéves háborútól kezdve folytatott nagy és hosszú háborúk, a török háborúkat kivéve, közvetlen nem érdekelték a magyar államot, sőt gyakran annak érdekeivel ellenkeztek, s az osztrák kormány, a pragmatiea sanctio előtt is, Magyarország segélyforrásaiból annyit fordított azon háborúkra, a mennyit minden lehető utakon kizsákmányolni képes volt; viszont a török háborúhoz felhasználta nemcsak az örökös tartományok, hanem a német birodalom és szövetségesei segédkezését is. A folytonosan terhes viszonyok zavarba hozták az azelőtt is gyenge lábön állott

pénzügyet, az államot adósságokba bonyolították, és ehez járulván 1782. óta mai napig megrögzött makacssággal megfeneklett évenkénti deficittek s ezek az államadósságot folytonosan nevelvén, már József idejében komoly gondot okozott a pénzügy rendezése. József ezen bajon is segíthetni vélte az öszpontosítás s annak segédeszközei által életbeléptetendő új adórendszerrel, de financialis terveit be nem végezhetette, s e részben csak növekedett zavart hagyott utódának örökségül.

A magyar rendek, a magyar állam önállósága szempontjából fogták fel az ügyet, s öröködték, bár valódi siker nélkül, az ország financialis önállóságát megőrizni. Ők computust nem követeltek, mert jogosan hitték, hogy a beleegyezésök, sőt megkérdésök nélkül szerzett terhek Magyarországot nem érdekelhetik. A kormány computust nem követelt, mert e részben teljesen szabad kezet akart magának biztosítani. Az örökös tartományok nem követelhetek, mert követelési joguk és alkalmuk hiányzott. A magyar rendek financialis önállóságukat biztosítva lenni vélték, az adó megajánlás és megtagadhatás jogának fentartásával: a kormány, bár e jogot kellemetlen akadálnak tekintette, de az egyébként szabad gazdálkodás élvezete mellett eltűrte. Így képződött s mindinkább megerősödött egy visszás helyzet, melyet 1848 megoldani megkíséreltek, de kísérlete félbeszakítatván, terhének egész súlyával vállainkra nehezült.

A külügyi kérdést illetőleg is exclusiv szellemből indultak ki az 1791-ki rendek; esupán a Magyarországot közvetlen érdeklő török béke ügyre kívánván befolyjni, mit alakilag meg is nyertek, de a helyzet tisztázása e részben is elmulasztatott, s a pillniti conventio, melyet Kaunitz ellenzett, s mely a nagy Napoleont

szülte, mint ő maga állítá, azon absolut akarat eredménye, mely a külügyekben, a magyar rendek hallgatóságos beleegyezésével folyvást életben volt. A kölcsönös bizalom hiánya, s az alkotmány és önállóság megőrizhetése feletti folytonos aggodalom a kizárólagosságban nagyobb biztosítékot hitt rejteni, mint a valódi hatalombani jogos és aránylagos osztályrész követelése által elérhetni reménylett. Nem hitték, hogy a folytonos negatio is ferde gyümölcsöket fog teremni, nem hitték, hogy egyszer az is leéli magát, és nem hitték, hogy a mértani arányban növekedett bonyodalmak kiegyenlítése mily nehéz, mennyi áldozatot igénylő feladattá terhesül az utókor számára.

Mi ezeket ma tisztábban látjuk, mint az alkotmány-nak előttünk elhullott bajnokai, működésöket nem kárhozzatjuk, de tanulmányozzuk.

Míg a magyar rendek alkotmányos győzelmeik bábjain nyugodva, a haladás ügyét is biztosítottnak vélték a reform kérdések rendszerének tanácskozás alá vétele által: addig a francia forradalom vulcanicus rombolása, főleg az osztrák kabinet hibás politikája folytán, túltört Franciaország határain, s a győzelem zászlóját fenlobogtatva, eszméit, szikrázó és gyújtó röppentyűk gyanánt szertelövellé Európában. Rendkívüli eseményekben és rendkívüli következményekben gazdag huszonhárom évi időszak következett, mely ugyan első látszatra rögtön és közvetlenül hazánkat alig érinté, de következményeiben, ha alakilag nem is, de tényleges bonyodalmaival annak viszonyát a birodalomhoz annyira átalakítá, hogy a kibonyolítás és rendezés talán csak a boldogabb jövőkornak számára van feltartva.

Magyarország, a francia háborúk korszaka alatt tartott országgyűlésein, hűségesen megszavazta a subsi-

diumokat, elrendelte a nemesség felkelését, mely, hogy nem egészen felelt meg a hagyományos vitészségre alapított reményeknek, nagy részben az osztrák kormány szűkkeblü bizalmatlanságának róható fel, melynek ezen institutio kifejtése nem tartozott kívánalmi körébe; folyton emelte az egyenes adót, természetesen a nem kiválságos osztály terhére: midőn ily módon a pragmatica sanctioból folyó kötelezettségének eleget tett, az alkotmány körén belől védve lihetta magát minden más terhektől, melyek azon kívül öszvehalmozattak.

De az osztrák kormány, melynek az ismételve fokozott mérvben megújuló harcok folytatására a magyar subsidiumok csak egy csepp valának a tengerben, más nézetben volt, és financialis rendszerét oly módon fonta tova, hogy annak hálói a magyar alkotmányban fen ne akadjanak.

Az 1811-ki államesőd nem rögtönös és előre ki nem számíthatott esemény volt, hanem hosszú idő óta előkészült, s azon percztől kezdve elkerülhetetlen, mióta a hatalomnak legnagyobb mérvü megfeszítése kifelé, a népnek bent kierőszakolt aléltságára alapított.

Ferencz császár ronesolt financiát s nagy háborúkat öröklött, ezekhez kifejletlen nemzetgazdászati viszonyokat, és hiányos adórendszert. Ez utóbbiak kifejtésére az idő és akarat, de talán a képesség is hiányzott, s a kényszerűség következménye volt, miszerint az állam pillanatnyi szükségei, pillanatnyi hatásu, de nehéz utóterhektől követett eszközökkel elégítették ki. 1792. april 3-án már ezüst- és arany-kölesön vétetett fel oly módon, hogy a pénzzé nem vert arany és ezüst gyümölesnélküli hevertetése megelőztessék, a kormány késznek nyilatkozott azokat 4½ száztólias kupferanti kötvényekért beváltani. Az egyházak és kolostorok

azon fellivással kényszerítették felesleges arany, ezüst eszközeik átadására, hogy a harez egy a vallás iránt ellenséges nemzet ellen, tehát az ő érdekekben folytatják. De ezen érvek kevésbé lévén kecsegtetők és keveset eredményezők, 1793. jun. 1-én Lipesében két millio forintra kölcsönszerződés kötött, de az is csak 385 ezer forintot hozott be. Ez sem lévén kielégítő, hadikölcsön cím alatt a telekadóhoz 60 és 30 száztóli pótdó ragasztatott, s minden 100 forinton felőli jövedelemtől — 4—15 percentig — kölcsön követeltetett. Miután a kényszerített kölcsön a további hitelt megintgatta, az annyi esábító erővel bíró lottokölcsönöket rendezett a kormány, és pedig 1795. 1797, 1802 s 1805-ben ismételve. Ezekkel, s az angol kormánytól kapott 17 millio segélypénzzel, s az az által biztosított két nagy kölcsömmel 103 millio forint erejéig, és a modenai és hessencasseli hercegektől nyert előlegekkel segített magán a kormány a háború első tíz évében. 1802-ig 680 milliora emelkedett az államadósság összege, midőn gr. Zichy Károly vevén át a finanszügy vezetését, más eszközökkel segített a pénzhiányon.

Ö az ércpénz kivitelét megtiltá, és bent esékély értékű ezüstpénzeket veretett, ugy harmincz és tizenöt krajczáros rézpénzeket: 1600 forintot egy mázsából; de ezeknél is könnyebb és biztosabb eszköze volt a pénzszerzésnek a bankószaporítás. 1795-ben harminczöt millio for. bankó volt forgalomban, 1800-ig száz hatvanöt, 1806-ig kétszáz ötven millióra szaporodott. A bankó névszerinti értéke lassanként súlyedvén, a kormány azt hitte, hogy a mint az érték leszállott, ugy emelkedni is fog, s azért sem a papírpénz hitele feltartása végett biztosítékról, sem apránkénti törlesztéséről nem gondoskodott: mig-nem a szerencsétlen háború s a hátrányos pozsonyi

béke mind a kormányt, mind a népeket ki nem ábrándította, s azon nézetre nem vezérelte, hogy az osztrák birodalom gazdagsága tulajdonképen csak bankóczéduláiban létezik, de ezen gazdagság mellett az állam tönkre tétetik.

Ezen kiábrándulás, az eddigi könnyelmű gazdálkodás helyébe a finantz-patensek korszakát hozta életre, mely még többet rontott, mint a rendszernélküli napról napra élőködés.

1806. aug. 20-ról költ az első finantzpatens, mely a papirpénzt biztosítani akarta volna. Hetvenöt millió kényszer-kölcsön felvételét rendelte, mely öszveg a bankó törlesztési alapjául fogott volna szolgálui, ezen czélra lett volna fordítandó az ujonnan elrendelt póttadók több neme, a vám, a dohány és só árának felemelése, a levélportó megkészszerzése, a bélyeg behozatala, s az arany és ezüst eszközök rebuncirozása. A Napoleon és Poroszország közt kiütött háború Ausztriát is fegyverkezésre kényszerítvén, a finantzpatens szép álmai ködfátyolként elenyésztek, s már oct. 29-én kijelentette a császár, hogy a törlesztés alapjául kijelölt források a hadkészület költségei fedezésére fordítandók, s még azokon felül, a kényszerkölcsön feladása mellett, $\frac{1}{2}$ százalóli hadi póttadó kivetését rendeli el. A bankó-törlesztés helyett 1807 végén az 500 millióra szaporodott, az államadósság pedig 708 millióra, s a deficit 66 millióra.

1808. sept. 14-én adatott ki a második finantzpatens, mely szerint felhivatott a közönség, hogy bankóczédula-készletét, öt száztolias államkötvényekkel cserélje be, mely kötvények az állami fekvő javak által lettek volna biztosítandók. De ezen államköcsönnek sem lett kedvező eredménye: azért a kormány a különben is csekély értékű ezüstpénzt kívánta bevonni, s

az 1809. febr. 13-án költ harmadik patens által felszólította az ezüstpénz birtokosait, hogy azt vagy államjavak által biztosított kötvényekkel, vagy kamatos utalványokkal cseréljék be, mely utalványok tizenkét év alatt beváltandók lettek volna.

Ezen kísérlet sem eredményszívén sikert, 1809. ápril 14-kén a 4-ik finanspatens önkéntes kölcsönre hívta fel a birodalom népeit, mely kölcsönnek két harmadát ezüstben és aranyban, egy harmadát bankóban lehetett befizetni, s kegyelemből megengedett az is, hogy a nem rebuncirozott ezüst és arany is beadathatik.

A francia fegyverek győzelme ezen parancs hatását is meghiúsította, s nem maradt fel más eszköz a költségek fedezésére, mint a papírpénz szaporítása, mely is 729 millió magaslatáig emeltetett; a pénzügyi helyzet javítása pedig a béke helyreállta utáni időre halasztatott. A béke, a sok áldozatot igénylelt, bécsi béke megkötött, de a pénzügyi helyzet nem javult. Illyria, Istria nyugoti Galiczia elvesztése mellett a rögtön követelt hadi kárpótlás lidérczként nyomta a birodalmat, mely a kész pénzt nagy részben kiűritette, s ezen felül az elvesztett tartományokból visszaözönlő papír pénz annak értékét lenyomta. Ezen nyomasztó helyzeten az 1809. dec. 19-kén ugynevezett Silberpatent által vélt segíthetni a kormány. Ezen patens szigoruan megparancsolta, hogy minden nélkülözhető ezüst készlet a pénzügyi hivataloknak adassék át, melyek azért vagy az ujonnan nyitott lotto-kölcsön kötvényeivel, vagy száz forint értékű fém készletért 300 ft bankó czédula készpénzzel fognak fizetni. Az arany készlet beszolgáltatása a hazafiui nagylelkűségre hagyatott, s kegyelemből a nem rebuncirozott ezüst is el fogadtatott büntetés alkalmazása nélkül. Ezen patens végrehajtása sok ne-

hézsséggel járt, s annál terhesebben sújtotta azokat, kiket a kormány keze elérhetett, mint a letéti, zálogházi, fidei comissumi s majoratusi ezüst-készletek tulajdonosait, kik azokat teljesen átengedni kényszeríttek, mások pedig alkalmat találtak készleteiket elrejtteni. Boldog volt azon bécsi ember, ki magát bármi módon magyarnak keresztelhetette, mert ily módon kibujt a teher alól.

Az ily módon kieroszakolt ezüst rögtön beolvasztatott, s a hadi kárpotlás fizetésére használtatott, s épen ezért a belforgalomból kicsvén az egyedüli s folyton szaporodó papirpénz mindinkább vesztette hitelét. Új eszközökről kellett tehát a kormánynak gondolkozni, hogy a papirpénz, az egyedüli forgalmi eszköz hitelét feltartsa, s így született meg a 6-ik finanzezpatens, mely 1810 febr. 26-án kelt. Ezen patens biztosítja a népeket, hogy a kormánynak nem csak nem szándéka a papirpénzt tovább szaporítani, sőt komoly kívánata azt beváltani, azért is rendeli hogy a papirpénz váltóezüdlákkal, melyek valóságos ezüstöt képviselnek, váltassék be 300 forint bankó 100 ft einlösungschein által lévén értékesíthető. Ezenkívül 1810. sept. 8-ról kelt adópatens, minden fekvő és ingó vagyon értékének egy tizedrészét adóképen befizettetni rendelte, mely összeg a papirpénz törlesztési alapjául szolgált volna, sőt ide lett volna fordítandó az egyházi fekvő vagyon is: ezen patens azonban O Donnel halálával hatályon kívül maradt.

A pénzügyi veszélylyel párosulván a continental-rendszer folytán előállott ferde ipar fejlődés és szédülés, mely egyeseket meggazdagított, de az egészet természetellenes helyzetbe sodorta: előállott a kérlelhetetlen szükség segíteni a bajon bármely eszközzel.

Mint minden kor és viszony megtalálja emberét, úgy megtalálta a finansz patensek kora is gróf Wallis Józsefben, az írből eschizált bureaucratában, ki erély kitartás és képzettség mellett kevés belátás és érett megfontolással bírt, de amál inkább a hatalmaskodás dolyfösségével. Az ő nevéhez van kötve az 1811. febr. 20. kelt és martius 15 a birodalom minden tartományaiban sőt Magyarországon is kilüldetett 7-ik finanszpatens, az államesőd patens, mely az 1060 millió forint öszvegre rugó papírpénzt 212 millióra leapasztotta, az államadóság kamatlábát felényire szállította, s a magán hitel viszonyokat a felállított scala szerint rendezve a bankócédula folyamát 500-ban megállapította, holottaz a börzén 800-an jegyeztetett; a 30 és 15 kros rézpénzt 6 és 3 krra redukálta.

Ezen pénzügyi államesiny által az egyeseknek okozott vesztesség általában öszses vagyonuk 80 száztoljára becsültetett, és még ezen heroicus gyógmód sem segített a birodalom pénzügyi helyzetén. Az 1802 évi lottó kölesönből még 6 millió kisorsolandó öszszeg volt hátralékban, de a kormány a szükségelt ezüst öszszegét öszszeszerezni képes nem lévén 1812 jan. 5-éről kelt 8-ik finanszpatens által a kisorsolást további 10 évre elhalasztotta, megigérvén, hogy a nyereményi öszszegét 8 millióra emeli. Ezen felül egy bukott kétségbeeséséhez mért eszközök vétettek használatba a pénzhiány pillanatnyi fedezése végett. A katonai zsold ezüstben fizetése beállittatott; a vám pótlék 30—60 száztólival emeltetett; kereseti adó hozatott be; a kávé bebozatala 60 forint fogyasztási vám fizetése mellett megengedtetett; a hadi szükséglet, széna, szalma, zab és lust illetőleg természetben hajtattott be, bárha 1809 óta egy béke-lieferung egy hadi lieferung, két requisitions s egy Anticipa

tions Lieferung terhelte az örökös tartományok földmivelőit és birtokosait.

De még ezen eszközök sem enyhítették a bajt, s minthogy a kölcsönszerzés lehetetlen volt, ismét az egyetlen kiegészítőhöz a papírpénz szaporításához folyamodtak, s 1813 april 16-án megjelent a 9-ik finanszpatens, mely a 45 millióban megállapított Anticipations scheinok behozatalát elrendelte, mely azonban 1816-ig 426 millióig emeltetett.

Ezen patens által teremtett 45 millió alig fedezte az ujjonnan kitört háboru első felszerelési költségeit. s daczára a birodalmi törlesztő választmányynak, mely a papírpénz fokozatos apasztásáért felelősséggel terhelte, az új jegyek növekedő arányban adattak ki, s még ezen felül 1815 mart. 29. kelt patens szerint 50 millió kölcsön vétetett fel, mely azonban 40 millióban értékesített, noha a hitelezők részére $8\frac{5}{4}$ száztóli biztosított: egyúttal 1814 dec. 22. kelt adópatens 50 százalék pótléket ragasztott a kereseti adóhoz és a személy adót 30 król 2 forintra emelte. A pillanatnyi szükségét fedezte ugyan, de a pénzügyi helyzet javulását még sem eszközölte, a békekötés folytán nyert hadi kárpótlás, mely 1815-től 22-ig $43\frac{1}{2}$ milliót hozott be az osztrák birodalmi pénztárba. A háboruk alatt Anglia által kölcsön adott segély, mely 160 millióra számítottatott fel hosszas tárgyalások után $2\frac{1}{2}$ millió font sterliugben állapítottatott meg, felmondatván, egy 30 milliónyi kölcsön által egyenlített ki. Ily helyzetben vette át Stadion a pénzügyi tárczát, s a bajon az 1816 jun. 1. kelt. 10-ik finanszpatens által akart segíteni, mely patens a szabadalmazott osztrák nemzeti bankot felállította. s annak követítésére bizta a papírpénz törlesztési ügyét is. Kéves hónapok tanusították, hogy a bank beváltási üzlete

fen nem tartható, s már aug. 18-án beállítottott a papírpénz ezüsteli feleserélése, octóber 29-én pedig kiadottott a 11-ik finacezpatens, az ugynevezett Arrosirung kölesönt elrendelő patens, melyszerint 100 forint papírpénzért 100 ezüst forintról szóló 5 százalékos kötlevelek adattak ki; ez által sikerült 1818 martiusig 129 millió papírpénz beszedése, mely ügylet azonban az állam terhét 120 millió új adóssággal s évenkénti 6 millió kamat fizetéssel nevelte. Az ezüst pénz forgalomba vonása végett 1817-től kezdve a kereseti adó ezüstben követeltetett, 1818. óta pedig a bélyegilleték is. Ezenkívül a papírpénz törlesztése végett több rendbeli kölcsönök köttettek 1818-ban 50 millióra 1820-ban egy lotto kölcsön 20 mil. 800 ezer, egy másik lotto kölcsön 37 $\frac{1}{2}$ millióra, 1823-ban 29 $\frac{1}{2}$ millióra, s ily módon sikerült a régi papírpénzt 449 millióról 90-re leszállítani, mely munkálat azonban az államadóságot 904 millió 727 ezer forintra emelte, de ennyi áldozat és erőlködés után végre az ezüst s vele a bizalom lassanként helyre állott.

Nem lehet e sorok feladata vizsgálni és tanulmányozni a hatás kártékonyosságát, mely a finacezpatensek rendszere vagy jobban mondva rendszertelen kapcsolása által a birodalom s különösen hazánk anyagi fejlődését illette; a történelmi részletezés már is túlhágt a kört melyben jelen tanulmányozásnak forogni kellenne: itt a birodalmi államgazdálkodás, csak mint a politikai hatás egyik nevezetes tényezőjévé alakult esemény szolgál és szolgálhat tanulmányozás tárgyául.

Mindezen előszámlált finacez és adó patensek, az 1811-kit kivéve, hazánkban érvényre emeltetni meg sem kísértettek

Az 1811-ki országgyűlés, tisztán magyar önálló

alkotmányos szempontból fogta fel a birodalom siralmas helyzetét, és bámulatos mérséklettel, összetartással s erélylyel állott ellent a kormányi előterjesztések anyagilag esábitó felhívásának, mely szerint a törlesztő választmányba Magyarország részére fentartott 3 hely betöltését megtagadta, a finanzeptens hatályát el nem ismerte, s a magyar állam alkotmányos jogait jövőre elvileg megmentette.

A magyar országgyűlés exclusivitasát hangosan kárhoztatták azon kornak politikai nevezetességei, mint a német szabadsági eszmékkel saturált orosz udvaronez Stein és többek, kárhoztatták az osztrák örökös tartományok lakói, s káröröm szavait hallották, midőn a patens 1812 sept. mint provisorialis intézkedés erővel érvényesítettett.

Mi, legközelebbi szerencsétlen nemzedék, kik az osztrák pénzügyi politikának hatását még közelebbről és nyomasztóbban érezzük mint az 1811 korszak fiai, méltán aggodalommal kérdezhetjük, elég e ha alkotmányunk alaki érvényét megőrizzük? míg a rideg valóban annak megkerülése mellett oly terheket hordozunk, melyek kevés idő alatt alkotmányunk sánczai alá fognak temetni? nem méltán félhetünk e hogy önállásunk képzeletivé válik, ha pénzügyeinket a birodalommal tisztáznunk nem sikerül? éreznünk kell valójában, hogy, mit őseink folytonosan elmulasztottak, a computus ideje, s azzal az államszövetség új rendezésének szüksége beállott, éreznünk kell, hogy e téren a negatio többé nem segít, de sőt minél hosszabbra terjed az, annál inkább bonyolítandja viszonyainkat, melyek erőszakos megoldása állami helyzetünket is veszélyeztetheti, ha, míg az óra el nem mult, nem sietünk békés megoldásával.

El kell ismernünk, hogy az európai nagy harcok terheit nem hordoztuk oly arányban mint az osztrák örökös tartományok ; de tekintve azt, hogy azon harcok sem a magyar állam érdekeit közelebbről nem érintették, sem nem a szabadság és haladás előmozdítása érdekében vivattak osztrák részről, hanem nagyobb részt a nagyhatalmi állás és cabineti politica hibás fel fogása és téves eszközökkel vindicálásának szüleményei voltak : nyugodtan állíthatjuk, hogy Magyarország részint önként elvállalt részint a birodalmi finanszialis politika hátrányaiból reá is bő mértékben háramlott súlyos terhek által, nagyobb mérvben vett részt az áldozatokban mint önálló államérdekei igényelték volna, és minden esetre nagy mértékben eleget tett a *pragmatica sancti*óból eredő köteleztetésének. Nem helyeselhető, ennél fogva még birodalmi érdek szempontjából sem az 1822 és 23-ki államesiny, nem indokolható az az állam kapcsolati kötelezettség érveivel, hanem mint alkotmány ellenes hatalmi tény jogosan elítélhető, és az 1825-ki országgyűlés intézkedése az alkotmány védelmét illetőleg hálásan elismerendő, valamint méltánylandó a fejedelemnek csak nem példátlan nyilatkozata, mely az alkotmány sértés jogtalanságát bánatos szívvvel bevallván jövőre alkotmányszerű kormányzást biztosított.

VIII. FEJEZET.

Az utolsó forradalom okai.

Alkotmányunk ellen 1825 óta újabb időki- nyílt támadás nem intéztetett a kormány által, mi az oka még is, hogy 30 éves béke s alakilag nagy részben törvényszerű kormányzat évei után az első esetleges alkalom rázkodásba hozta nem csak a magyar államot, hanem az egész birodalmat? véletlen, vagy a pillanatnyi elragadtatás szüleménye volt-e az 1848-ki nagy catastroph? valóban, ha a történelem összefüggését higgadtan tanulmányozzuk, biztosan állíthatjuk, hogy sem nem a véletlen, sem nem a pillanatnyi elragadtatás szüleménye volt az, hanem hosszabb idő óta fogamzott, lassan érlelődött benső okok természetszerű fejleménye, a kifejlés volt csupán véletlen és a kitörés változatos jelenetei; de más részről biztosan merjük állítani azt is, hogy ezen okok közt az állami szövetkezés felbontásának szüksége nem szerepelt.

A hosszú harcok aláásták a birodalom különben is roncsolt financiájának alapját, megakasztották a természetszerű fejlődést minden irányban; a béke helyreálltával a kormány elmulasztotta, sőt nagy részben visszanyomta a fejlődés időszerinti fokozatos érlelését, bent merev stabilismust erőszakolt ki s a benső korhadtságot a külpolitika diplomatiái csillámaival igyekezett fedezni.

Metternich, — kiben Austria a camarillával kormányzó Colloredo, a dölyfös de erélyes Thugut, az élczes és eselszövő Cobenzl s a szabadelmű de az adott viszonyok közt tehetetlen Stadion után, végre a szükség emberét

megtalálta, — tagadhatatlanul kitűnő egyéniség volt; birta a diplomatának minden tulajdonait, de egyszersmind egyoldalúságát is. Ő a reá bizott ügyekben tetteleg és korlátlanul intézkedett, és épen az ő vezetése alatti ügyekben nyilatkozott Austriának élete és hatalma; belügyekben hatásáról keveset tud a világ, legfeljebb annyit, hogy azoknak fejlődése ellenében folytonos akadályokat gördített; a tulajdonképeni igazgatás, az alkotmányügy, a financia nem tartoztak sem tudománya sem működése körébe. Csupán a diplomatiái művészet tiszteli benne mesterét, csupán a birodalomnak más államokhoz viszonya kötötte le, annyira, hogy őtet inkább Európa számíthatja diplomatái, mint Ausztria államférfiai sorába. De Austria a diplomatiá vivmányaiból vélt legtöbb előnyt nyerhetni, azt hitte, hogy az európai államrendszer ügyeiben együtt-biráskodásban nyugszik tulajdonképeni hivatása, és ily módon gyakorolt Metternich Ausztria sorsára határozott befolyást. Ő mint idegen Ausztria belső viszonyainak, és sajátos helyzetéből eredő kívánalmainak ismerete nélkül, nyugodtan foglalta el magát a diplomatiá abstract vezetésével; míg egy benszülött államférfit a belső nehézségek, az egyes országok és népek eltérő érdekei visszatartottak volna a hatalmi eszméktől és a jövő tükéjének illetésétől, addig őt ilyen tekintetek nem akadályozták, előtte Ausztria csak kiindulási pont, és nem cél volt politikai terveinek s diplomatiái ügyességének érvényesítésére nézve. Jellemét, könnyelmű életnézlet, a kötelességszerűnek futólagos felfogása, az általános és alaposnak csekélylése, a kisszerűnek és személyes érdekek okos kiszámítása képezték; nem volt, ment a 18-ik század erkölcsi nézletétől, mely az erkölcsi elveknek csupán illemi értékében hitt. A méltóság teljes kellemesség

vonásai, melyek külmagatartását ékesítették, átmentek államférfiúi lényegére is, és megcsalták az ítéletet. Ily tulajdonokkal akkor lépett hivatásának magaslatára, midőn 20 évi viharos küzdelem után a világ nyugalom után vágyott, minden szenvedélyes fellobbanástól iszonyodott, és a megmaradt vagyonnak békés élvezhetése után sovárgott. Ez érzelmek nyertek Metternichben élénk kifejezést, s innen jogosultsága az időszerinti uralomra.

Ferencz császár mellett nem csak helyt leltek Metternich tulajdonai, de mint egy kiegészítették a hatalom képviselőjét. Metternich az igazgatás részleteit mivel nem értette, megvetette, Ferencz császár azoknak személyes intézésére fektetett nagy súlyt; a császár atyáskodó szándékból gyakorolt absolutismust, Metternich elvből, mert a birodalom hatalmának külirányba ki fejlesztésére, bent passiv engedelmességet vélt szükségesnek. A politikai ellenzékét mindkettő maga elleni tüntetésnek vette s azt elnyomni kölcsönösen igyekeztek, s hogy az fejlődésében megakadályoztassék szükség volt hátráltatni az értelmi és szellemi fejlődést is.

1813-ban Európa sorsa Ausztria kezeibe volt letéve: választása volt Napoleonnal szövetségben a tettek terére lépni, vagy ellene szövetkezve a legitimitás zászlója alatt, győzelem esetében a következő szerű reactio terhes szekérének vonásában közreműködni. I. Ferencz és Metternich önmagokhoz hiven, csak ez utóbbi váluton indulhattak: és Metternich bámulatos ügyességgel siklott át szövetségből semlegeségre, innen közvetítésre, s onnan támadásra; a kigyó legyőzte a orosz lányt, s győzelmének előnyével vett részt a hatalmak tanácsában, mely egy időre Európa sorsát elrendezte.

Helyesen, s a birodalom hatalmi állásának s népei jóllétének biztosítása érdekében, használta e fel előnyét Metternich az 1814-ki congressusban? félszázad után határozott „nemmel“ felel a történelem, sőt mindinkább azon meggyőződésre vezérel, hogy a később bekövetkezett rázkodás alapja, már akkor megvettettet, s az azután folytatott politika azon alapból növelte fel a forradalom hydráját.

Nem lehet tagadni, hogy a legczélszerűbbnek mutatkozó emberi intézmény is bir hiányokkal, épen azért, mert emberi, és a cselekvény czélszerűségét nem lehet csupán hatásának tartama, sőt sikerének mértéke szerint sem feltétlenül meg vagy elítélni, az emberi viszonyokban nem lehetnek leges in perpetuum valiturae: de mindamellet a politika helyességét, a felfogás azon fokozatától mérjük, melylyel a siker valószínűségét kiszámítani képes vagy képesebb volt.

A bécsi congressus zagyva művétől sem lehet elvitatni azon egy érdemét, hogy egy időre fentartotta a hatalmi egyensúly politikájának hatását s ezáltal Európát nagyobb mérvű bonyodalmaktól megmentette; nem eredményezte volna e ugyan ezt az általános kimerültség? felesleges volna tárgyalni: de másrésről azon mű elítélése végett elég magára az alapelvre, melyből kiindult rá mutatni, A congressus országok és népek fölött, azoknak sem érdekeit s kívánalmait nem véve számításba, annyival kevesbé méltányolva nemzeti sajtáságaikat, érzelmeiket vagy előítéleteiket, mint holt vagyon fölött, csupán és egyedül a hatalmi érdekek szempontjából rendelkezett. Bár mennyire kicsinyelje valaki a népeket mint politikai tényezőket, bár teljesen hatalmi eszköznek tekintse is, s e szerint a congressus elvét, nemzetek fölött azok megkérdezése nélkül sőt

akaradjuk ellen intézkedni, helyeselje is mint elvont elvet: alig hihetem, hogy az elv gyakorlati alkalmazását helyes politikai működésnek merje állítani. Alkalmatlan s épen a döntő perczekben veszélyes hatalmi eszköz az olyan nép, mely nemzeti vagy hagyományos érdekei megtörésével hajtatik egyik akolból a másikba. Ausztriának alkalma volt és még lehet keserűen tapasztalni e tétel igazságát.

De eltekintve ezen elv igazságos vagy helyes voltától, az alkalmazás eredménye sem megnyugtató Ausztriára nézve.

A német ügy rendezése nem Ausztria érdekében oldatott meg, vagy legalább nem kielégítőleg. Metternich kevésbé birt a bátorság annál kevésbé a merészség erejével. Midőn alkalma lett volna 1813-ban Németország fölött Ausztria hegemoniáját megalapítani, azt elszalasztotta, mert Napoleonnal szövetkezni nem volt bátorsága. Németország egységének megalapítása, tulajadta belátásának és hajlamainak látkörét. Ő iszonyodott az ujítástól annál inkább a nagyszerűtől, s ezért ott hol erőfeszítés igényeltetett volna, a legitimitás köpenyébe szeretett burkolódni, míg hol az nem kívántatott, a legitimitást, po, az olasz kérdésben, mint értelem nélküli valótlaniságot könnyedén lerázta. Nem járult hasonló okokból és kisszerű féltékenységből a harmadik megoldási módhoz sem: a német hegemonia fölött Poroszországgal megosztozáshoz. Engedte hogy Németországban egy második kicsiny nagyhatalom alakuljon, pedig lehetetlen volt be nem látnia, hogy azon államnak életföltétele a nagyobbodási vágy sőt kényszerűség. Igaz, hogy ezen anomaliának a westfali béke vetette meg alapját s Ausztria hibás politikája nevelte föl; de ő ezen politikát szentesítette, az utókornak ha-

gyományul hagyván hátrányos következményeit, melyek még csak a jövőben fognak világítottabb fényben előtűnni, és még ma sem számítható ki a végeredmény. Délen szintén egy országot engedett alakulni, Bajorországot, mely arra, hogy Ausztria uszályhordója legyen, nagy: hogy erős és biztos szövetséges legyen — kicsiny. Egy negyedik megoldási módot segített létre hozni, a német Bundot, mely mozdíthatlan merevségénél fogva megszűnt nagyhatalmi tényező lenni; kezei lábai megkötöttek, hogy azzá ne alakulhasson, s még arra sem tétetett alkalmassá, hogy a kebelébeni viszályokat megfékezni képességgel bírjon. Még ezen politikai tetszhalott körében sem biztosított Ausztria fölénye, sőt lehetővé tétetett az is, hogy a felébredés Ausztria nélkül sőt ellenére is létesülhessen. S ez Metternich félrendszabályu politikájának legnagyobb hibája a német ügyben.

Érezvén, hogy Ausztria hatalma kiszorított vagy lagalább háttérbe nyomatott Németországban, veszteségeiért az olasz félszigeten reménylt és igyekezett kárpótlást szerezni. Maga ezen igyekezet politikai hiba volt, gyakorlati megoldása még nagyobb.

Hogy az olasz egység eszméje a bécsi congressuson szóba sem jöhetett, hogy az nem országnak, hanem csupáú földirati fogalomnak tekintetett, Italia közép és ujabbkori helyzetét és történelmét tekintetbe véve, nem csodálhatni; hogy e congressus egy olasz szövetség eszméjét is elejtette, szintén megfogható: de hogy Metternich, ha már Ausztriát olasz hatalommá akarta tenni, megengedte hogy visszaszerzett legszebb tartományának tőszomszédságában, egy állam alakuljon, mely terjedelme igényeinél fogva az Ausz-

triai politika vazalljává tehető nem volt, hogy szövetségi kötelék nélkül sardiniai királyság alkottassék, az mindenesetre nagy politikai botlás volt. Lehet hogy meghiusítása nagy erő megfeszítést igényelt volna, de elismerése az egész olasz befolyás megsemmisítését kívánta áldozatul.

Tagadhatatlan, hogy Lombardia megszerzése külsőleg nevezetes nyereség volt; egy mivelte népes, adóképes tartomány előnnyel volt kizsákmányolható a birodalom érdekében: de a nyereség csak látszólagos volt. Akkor is körültekintő megfontolást érdemelt volna, hogy egy mivelődése és nyelve által a birodalom többi népeitől elzárt tartománynak birtoklása, mely nem tekinthette hivatásának az osztrák hatalom emeltyűjéül szolgálni, nehezen lesz beilleszthető az osztrák állam rendszerbe; akkor is fel kellett tűnni a nehézségnek, mely egy oly tartomány kormányzásával össze lesz kötve, melynek élő nemzeti öntudatát az osztrák olasz politika, alapjának megtagadása nélkül el nem ismerhette, ezen öntudatot kiirtani pedig hatalommal nem birt. Mindez nem vétetett figyelembe. és Lombardiában az osztrák uralom elleni harc azon napon kezdődött, melyen bekebeleztetett.

Mindezen politikai hibák dacára, melyeknek létezését Metternichnek érezni kellett, de azokat jóvátenni kellő merészséggel nem birt, azt hitte ő, hogy diplomatikai ügyessége által vezérli Európát, s ez az önhit mely bukásig tartott, nem kis hátrányára volt a birodalom hatalmi állásának: pedig ezen önhit is csalódás volt, mert a vezérlés titkos de valódi szerepe nem Ausztria hanem az orosz cabinet kezei közé jutott, és ott maradt huzamos ideig.

A bécsi béke után követett külpolitika pillanatnyi

eredményei kedvezők voltak, s az osztrák cabinet fejének befolyását nem kis mértékben emelték. De ama politika következményeiből ítélve, azon véleményben kell megerősödnünk, hogy Metternich külpolitikai rendszere is előkészítette a rázkodást, melynek be kellett következni.

Mínthogy Ausztria erejét nem benső egységéből merítette, mechanicus összefüggésénél fogva kül benyomásoknak inkább ki lévén téve, s kényszerítve lévén belső gyengeségét külső fénynyel takarni el, szükség volt a hatalmi viszonyokat a legszorosabb figyelemre méltatni. Eredményt az által remélt a bécsi kormány, ha egyfelől Ausztria vágytársait visszaszorítván, az egyensúly politikáját fentartja, másfelől a nemzetek körében nyilvánuló minden szabadabb mozgalmat, alkotmányos vágyakat elnyom. Azt hitte Metternich, hogy a régire visszatérni vagy újat alkotni egyiránt veszclyes, s azért a fenállót minden erővel fel kell tartani. — Mínthogy sokat akart, s egyik törekvés lehetetleníté a másikat, az ideiglenes siker daczára is, politikájának végeredménye az lón, hogy az osztrák hatalom fénye elhomályosult, s Metternichnek azon szomorú végzet jutott osztályrészül, hogy rendszerének bukását túlélje.

A német politikát illetőleg, sikerült Metternichnek a bécsi béke után Poroszországot az osztrák irány részére megnyerni; de a pillanatnyi lealázás nem lehetett végczélja az osztrák politikának: tartós sikerre a dél és éjszak Németország közt fenlévő természetes ellentét felhasználása vezetett volna, fel kellett volna használni a középállamoknak Pororszország elleni féltékenységét, s azokban nemesak a kormányokat vagy a conservatív pártot, hanem az egész népet Ausztria részére meg-

nyerni. Mindez elmulasztatott. E helyett a karlsbadi határozatok által az alkotmányos irányzat és a sajtószabadság elnyomatott, s e rendszabályok folytán a déli német nép Ausztriát úgy kezdte tekinteni, mint rendőri hatalmat, melytől a gyűlölet alig elválasztható. A mozgalmak kitörésének megakadályozása végett minden lehető rendszabályok alkalmazásba hozattak, s a nemzetiségi eszmék felébredése erőszakos eszközökkel elnyomatott: de míg ez által egyes tartományokban elviselhetetlen helyzet idéztetett elő, egyszersmind megtörtetett a particularismus, s az eredmény ellenkező lett, mint váratott, mert a német nép jelesebbjei az egyetemes nemzeti irány felé fordultak.

Hasonló ellentétek és hibák mutatkoznak Metternich olasz politikájában. Itt is elzsibbasztotta az eredményt a népmozgalmaktóli szükkeblü félelem, s mit épen akadályozni és feltartóztatni akartak, épen a bécsi cabinet rendszabályainak nyomása folytán, fejtetett ki a nemzetiségi eszmének rövid időn ellenállhatatlanná lett ereje. Itt is, mint Németországban, két ellennel kellett Ausztriának küzdeni: a hatalmuk gyakorlásában sokképen korlátolt kormányok titkos ellenszenvével, s a szabadsági törekvéseiben akadályozott népek nyílt ellenséges indulatával. Ezen ellenséges elemek leküzdése végett többféle módhoz nyulhatott volna a bécsi kormány, de a titkos társulatok és öszveesküvések által elharapózott méreg ellensúlyozása, azon eszköz fogamatba vételére utalta a kormányt, melynek használata általános politikai sorvadást szokott előidézni — a kémrendőrség alkalmazására.

Ezen eszköz alkalmazása, s az egyes szövetségi kötelékkal öszve nem kötött önálló kis államok fölötti gyámkodás azt eredményezték, hogy az olasz nép elé-

gületlensége s az ebből származott gyűlölet nem anyyira saját kormányaik, mint az azok fölött gyámkodó Ausztria ellen irányult. És alig pihent ki alkotási fáradaimaiból Europa békéltetője, büszkeségének tárgyát s fáradaimainak művét, az európai nyugrendszert erőszakos rázkodtatások által megzavartatni kellett szemlélnie. A spanyol democrata forradalom kevésbé érintette Ausztria érdekeit, azt mint ábrándos eszmék túlhajtását kevés figyelemre méltatta Metternich: annál kellemetlenebbül lepte meg a nápolyi katonai forradalom, mely Ausztria olasz befolyását széttöréssel fenyegette. És Ausztria kötelességének ismerte, mint Italia természetes védője, a forradalmat tulajdon segélyforrásai felhasználásával leverni. Alig hangzott el a győzelem fölötti örömjaj, a laibachi congressus tagjait a piemonti katonai forradalom kitörése újra kellemetlenül érintette; ezt is leverte Ausztria, és seregei egyszerre tartották megszállva Nápolyt, Sardiniát, Siciliát. Ausztria győzött a csatákon. Metternich nemcsak győzött a laibachi congressuson, de triumphált is, politikai rendszere helyesnek bizonyult, Europa fejedelmei elismerni látszóttak Ausztria primatusát, s e primatusnak oroszlánya Metternich volt, dicsősége tetőpontra vergődött; de a culminatio a hanyatlás kezdete, s e tétel igazsága nem tön kivételt Metternich kedvéért sem.

Még alig élveztetett az olasz forradalom leverése fölötti öröm, már nemcsak a pyrenaei félszigeten kitört új zavarok, de a birodalom lételével szorosán össze-függő keleten is borulat állott be a legitimitas láthatárán: az oláh mozgalmakat nyomban követte a görög felkelés. A keleti kérdés egész nagyságában előtérbe lépett. Metternich, az Europa szerte mozgásba jött rokonszeny nyilvánítások daczára, itt is a status quo, a

legitim hatalmi érdekek megóvására irányozta politikai működését. Azt hitte, és talán helyesen, hogy az osztrák birodalom érdeke a török uralom épen fentartását igényli; a nélkül, hogy a még akkor nem létező nemzetiségi vágyak veszélyességét, melyek szerint a délszlávok a török birodalmat, saját jövő örökségöknek tekintik, érezte vagy számításba vette volna, hatalmi szempontból veszélyesnek tekintette Oroszország lépéseit, melyeknek indokait jól ismerte. De itt már feltárlt politikájának gyengesége; fegyverrel lépni közbe, túlhaladta a birodalom erejét ép úgy, mint az ő merészségét, kisszerű ellenszenves működései pedig elfordították tőle Europa liberalis közvéleményét. A navarini csata győzelemre juttatta a forradalmat a legitimitas fölé, Ausztriát a többi hatalmaktól elválasztotta, nem teljesített ígéretei folytán a Porta előtt compromittálta, s Oroszország befolyását a török keleti orthodox felekezeteknél emelte. Metternich politikája előbbi varázsát elvesztette. Kitünt ez rögtön, a bekövetkezett orosz-török háború alkalmával, melyet Metternich megakadályozni képes nem volt, és az adrianopoli békekötésben, mely által azon ország a Dunatorkolat fölötti uralomra vergődött.

Nem volt szerencsésebb Metternich azon politikája sem, mely szerint az osztrák hatalom kötelességének tekintette mindenütt Európában az absolutismus fentartása mellett erőlködni. E politika hajótörést szenvedett a brutális Don Miguel pártolásában, hol Metternich diplomatikai cselszövényei, nem annyira Donna Maria da Gloria tronigényei, mint a portugál alkotmányosság ellen voltak irányozva. S eredmény az lőn, mitől leginkább félt: Anglia beavatkozása s az osztrák befolyás kizárása.

Emyi szorongatások közt is azonban állott a bécsi congressus épülete. és Metternich önelégülten tekintett rendszere tartós életére. Nem sokára megingatták e hitében az egymásra gyorsan következett francia, belga és lengyel forradalmak. Az első, Metternich politikájának érdekében oldatott meg, sőt annak előnyére, mert, Lajos Fülöpben a rendszer erős támaszt nyert; a második Ausztria érdekeit nem érintette; a lengyel forradalom pedig teljesen leveretett. Nem érzett-e Metternich a lengyel előleges vívmányok alkalmával némi titkos kárörömet Oroszország szorongatása fölött? némi jelekből igenre lehet következtetni. De mivel a lengyel forradalom most is, mint egyébkor, nem helyesen választott időben és körülmények közt tört ki, nem lehetett azt egy conservatív hatalomnak mint politikai emeltyűt felhasználni, míg az orosz-török háború korszaka alatt erre alkalmas lett volna; s így Metternich ez alkalommal is hű maradhatott legalitási elveihez, s több nemzetek gyűlöletéhez a lengyel gyűlölet tapadását fel sem vevő közönnyel szemlélte.

1831-ben ismét Olaszország, a Metternich politikájának legféltőbb tényezője, lón zavartok színhelyévé. Ausztria, egyes diplomáciai tapintattal megnyugtatta Franciaországot, segített a Lafitte ministeriumot egy a reactióval barátságosabb viszonyban álló Perier féle ministerium által helyettesíttetni, sikerült a non interventio elvét ez alkalomra a maga részére felfüggesztetni, és győzelmesen szállta meg Parmát, Modenát s a Legatiokat: de győzelme daczára is, kényszerítve látta magát a nagy hatalmak memorandumához járulni, mely a pápai birtokok részére a reform szükségét kifejezi, s ezen tette által eddigi olasz politikáját, sőt tulajdon belpolitikáját is nem kis mértékben elítélte. A kívánt reformok nem teljesítették s

a Legatiókban kitört új zavarokat Radeczky sétatutja rendbe hozta, de már ez alkalommal kénytelen volt Ausztria eltűrni a francia együttbeavatkozást és Ancona megszállását.

Olaszországban némileg megnyugtató helyzet állott ugyan elő, de az államcancellár gondjait a Sveitczban, Németországban feltűnedező szabadsági, ő szerinte forradalmi törekvések vették igénybe. A tepliczi és münchengräczy conferentiák tanácskoztak a forradalom megakadályozása elleni alkalmas eszközök fölött: de e conferentiáknak már egészen más jellege volt, mint a karlsbadi s laibachi congressusoknak. Ezekben nem az osztrák minister volt a központ, mely körül az egész mozgott, nem az ő feje gondolkodott a többiek helyett, nem az ő keze mutatta ki a helyet a többiek számára. Más egyéniség vette át a vezényletet. Miklós orosz czár volt az új szövetség feje, s a katonai absolutismus, melynek ő erőteljes képviselője volt, lón az államvezérlés eszménye. Ez eszmény, a nyers erő cultusa előtt, meg kellett Metternichnek is hajolni, mert az ő államtudománya elégtelennek mutatkozott az europai rendfentartására nézve.

Az eredmény rögtön mutatkozott. A török birodalom és az egyiptomi alkirály közt kitört viszályok alkalmával Ausztria érdeke a török birodalom épségben tartását követelte volna, az orosz érdek ellenkezőt követelt és Metternich nyugton tűrte az orosz hajóhad Konstantinápoly előtti megjelenését, nem vette figyelembe a veszélyt mely a Feketetengernek orosz tóvá lett változtatásából eredendő volt. Az orosz hatalom túlsulya, vagy a nyugoti zavaroktól való félelem melyeket csak az orosz czár által hitt megzabolázhatóknak, vagy mind a kettő volt oka engedékenységének? nehéz elhatároz-

ni: de annyi világosan kitűnt, hogy politikájának varázsa meg van törve, s hogy az egy erősebb akarat uszály hordozójává alacsonyult.

Folytonosan támogatta Metternich diplomatai tevékenységével Don Carlos s általa a legitimitas és absolutismus érdekeit; hogy pénzzel segítette volna, nincs bebizonyítva, s tekintve a birodalmi finacziát nem is valószínű; de ezen lanyha pártfogolás is mindinkább eltávolította a nyugoti hatalmaktól, s ezek ellensúlyozásául megnyert orosz szövetség pedig a birodalom keleti érdekeinek feláldozása árán lón megvásárolva.

Nem aratott babérokat Metternich politikája az 1840-ki keleti kérdés alkalmával sem. Sem a török birodalom érdekeit megóvni, sem a nyugoti hatalmak együttműködését megnyerni nem sikerült, s e mellett megsértette Miklós czár hiúságát, kinek kiengesztelése az osztrák befolyást még inkább tétlenségre kárhoztatta. Elkerülte ugyan a harcztot Franciaországgal, s ez által az 1848-ban bekövetkezett rázkódást ez uttal kikerülte, de azt nem a minister ügyességének, hanem Lajos Fülöp békeszeretetének, hogy ne mondjuk gyávaságának köszönhette; ki ha akkor tenni bátorsággal bír, hihetőleg a francia trónt megtartja háza számára, s az események fejlődésének más irányt ad.

Utolsó activ műve volt Metternichnek Krako bekebelezése. A bekebelezés nem volt önkéntes, választania kellett, Oroszországnak engedi-e át vagy a birodalom számára megtartja? mert Miklós czár kijelentette, hogy a kis szabad lengyel állam lételét tovább nem tűri. Metternich kénytelen volt az utóbbit választani, s ezáltal legkedvesebb művét, dicsőségének már csak emlékét, a bécsi szerződést, az európai rend biztosnak hitt alapkövét, tulajdon kezeivel ingatni meg. A mester önmaga tette

romboló kezeit saját művére, lihetete-e hogy, mások kiknek a mű fentartása érdekük ellen volt, kimélni fogják azt? — alig élhetett e esalódásban, s már ekkor alkalma volt felkiáltani „az én füstbe ment életem!”

Rövid idő mulva meg is termette ezen politika gyümölcsét. Mert midőn 1847-ben Ausztria tapasztalta, hogy érdekei a középolasz államokban kitört mozgalmak miatt veszélyeztetve vagynak, óhajtotta a nyugoti hatalmak beleegyezését megnyerni, hogy ott fegyverrel közbeléphessen, meg is szállta Ferrarát, támaszkodva régi szerződések alapjára: de Palmerston nem késett kijelentei, hogy Krakó bekebelezése alkalmával a szerződések nem vétettek figyelembe, Olaszországban azokat veszély nem fenyegeti, hanem a nápolyi és római rossz kormányzat teszi elégtületlenekké a népeket, s reméli hogy Ausztria, nemesak nem fogja azokat a reformok kivívásában akadályozni, hanem inkább lehetőleg elősegíteni. S midőn Metternich e barátságos tanácsra nem hallgatott, az angol kormány Minto Lordot küldötte a népek tanácsadójaként Olaszországba — és Lombardia, Metternich szeme fénye, rövid időn fellázadt, s Radeckzy győzelmei daczára sem volt megtartható.

Ezen rövid vázlatból is kitűnik, hogy Metternich külügyi politikájának feladata, a rendet a szabadság s nemzetiségi kívánalmak elnyomásával tartani fen, s egyzersmind a hatalmi egyensúlyt megőrizni, a nélkül hogy az állam benső ereje kifejtessék, csupán diplomatai mesterfogások által, nem volt valósitható. Ezen politikának hátrányos visszahatása volt az állam belső életére, s miután azon politika tovább fentartható nem volt, egyik okául szolgált a rázkodásnak, mely bekövetkezett.

Mint a politikai viszonyok egyedül a nagy hatal-

mak kabinetjei által, a népek kizárásával, úgy az európai pénzügyek is egyes nagy pénzkirályok által intézettek, kiknek érdekei, kívánalmai és aggodalmai egyeztek amazokéval. A Baring és Hope, Labouchère és Parisch, a Rothschild börze-fejedelmek diplomatikai collegaikkal együtt, vagy legalább azok mellett az Aacheni congressuson nagy befolyást gyakoroltak az európai ügyekre. Különös befolyásuk volt a börzekirályoknak Ausztria pénzügyeire, mert ezeknek érdeke benső összefüggésben volt Metternich politikájával; egyeztek az államügy felfogásában, a külső hatalom tulbecsülésében és a népmozgalmaktólí félelemben. Befolyásuk a béke helyreállta után csak hamar érvényesítette magát, mert már 1818-dik mart. 21. kelt patens által az államadósságoknak az 1811-ki patens által felére leszállított kamatai előbbi lábra felemeltettek. Ezen látszólag igazságosnak mutatkozó intézkedés csak a birodalom népcin 1811-ben elkövetett finanzezesiny nyomasztó hatását tetézte: mert míg a régi bankjegyek tulajdonosai semmivel sem kárpótoltatván a devaluatio hátrányait tűrni tartoztak, addig a régi állam kötelevek birtokosai új érczpenzre szóló kötvényekkel kárpótoltattak, kezeik közt az értéke vesztett papirpénzen vásárolt állampapir, ezüst értékre emelkedett, mely 5 százalékot kamatozott. Ezen munkálat állandó fokozott terhet rótt az állampénztárra; de az uralkodó politika mellett, mely a pénzügy kezelését hatalmi kérdésnek tekintette s a népek alkotmányos befolyásának még eszméjétől is irtózott, a börze embereinek simogatása s megnyerése elkerülhetlen szükségesnek látszott. Illy viszonyok közt született meg 1817-ben a bécsi bank terve, mely hosszu ideig nem volt egyéb mint az államhitelezők társulata mely melesleg más bankügyi munkálatokat is érintett.

Nem lehet tagadni hogy ezen finanez politika egy időre nem reménylett eredményt mutatott föl. Mig az előtt az állam legterhesebb feltételek alatt sem tudott kölcsönhöz jutni, egyszerre mint egy ostromoltatott a börtökírályoknak ajánlatai által. De ezen mulékony eredmény tartós és állandó veszélyeknek lön forrásává. A minek rendkívüli időkben rendkívüli kiségitő eszközül kellett volna szolgálni, rendes és állandó eszközül használtatott ; a bevételi folytonos hiányt folytonos kölcsönök által fedezni. A kivétel rendszerré alakult, s az állam kölcsönvételei egymást érték a hosszú béke éveiben, így 1816-ban 18-ban 20-ban 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 39, 41-dikévekben ; 1842-ben pénztári utalványok bocsájtattak ki — folyvást a jövendő tőkéje emésztetett.

A kül politika folytonos erőfeszítést igényelt, a belfejlődés a külállás igényeivel lépést nem tartott mert a kormány által nemcsak nem ápolgatott, de épen a finanz zavarok miatt elhanyagolatott. Egy szerencsétlen circulus vitiosus állott be, melyből menekülni a hatalom emberei sem akarattal sem bátorsággal nem birtak. A népeket tanácskozásra és együttműködésre felhívni nem engedte az absolutisticus hajlam, a hatalom iránti féltékenység; önállólag ujat alkotni akadályozta az újítástóli idegenkedés, a fenálló iránti előszeretet, s azon félelem, hogy a belső erőltetésből eredendő mozgalom hátrányos visszahatást fog gyakorolni a mesterségesen fentartott külhatalmi állásra, mely az állam alapjának tekintetett, holott az csak mint a belső jóllét eredménye birt volna valódi értékkel. A természetellenes alapokon kifejtett eredmény valódinak vétetett, s eszközül használtatott a belső laza öszvefüggés fentartására, s a nélkülözhetlen segélyforrások kimerítésére, melyek által a kül-

hatalom és hitel legalább ideiglenesen fenttarthatók voltak.

Ezen helyzetben nem csoda, ha egymás után lejár-
ták magokat az egymás után következő pénzügy-
ministerek: Wallis úgy mint Stadion, s ez úgy mint Ná-
dásdy, Klebersberg, Eichhof, Kübeck, s eredményt
egyik sem volt képes felmutatni.

Az állandó financiajajgyökeres orvoslása soha sem
kísértetett meg, mert az a belhelyzet gyökeres átalaki-
tását igényelte volna. Részletes foltozások több ízben
próbáltattak, de kevés sikert eredményeztek. Igy 1817.
dec. 17-kén költ patens által az örökös tartományok
földadó rendszere megállapított, s ezáltal némi jöve-
delemszaporodás s a terhek egyenlőbb elosztása ered-
ményezett volt, de egy ízben ezen patens is felfüg-
gesztetett, s a catastralis munkálatok hallatlan lassu
haladása az eredményt nagy részben meghiusította. —
1820-ban az adó ezüstben fizetése elrendeltetett. —
1829-ben a fogyasztási adó behozatott.

Hazánkat, alkotmányos különállása nagy részben meg-
óvta a birodalmi viszsás financiajpolitika azonnali hátrá-
nyos nyomásaitól. Az 1823-ki alkotmány-ellenes adó-
felemelésen kívül, mely 1825-ben törvényesített, e-
gyenes pénzügyi nyomás nem intéztetett ellenünk. A
hatalom emberei, nem annyira a törvényesség iránti
tiszteletből, mint leginkább a fenálló átalakításátóli i-
degenkedés folytán tartózkodtak nyílt harcra lépni, bár
ha a Magyarországtól nyert évenkénti 20 millio forint-
nyi jövedelmet nem tartották az ország erejével arányos
terheltetésnek. De mivel azt hitték és méltán, hogy egy
nagyobb mérvü pénzügyi terheltetés mellett az ország
a hatalom ellenőrzésének nagyobb mérvü feltételét kö-
vetelhetné; jobbnak vélték a megoldás nehézségét az utó-

kornak örökségül hagyni s a virágjában lévő nyílt hit mellett, a hatalom gyakorlatát kellemetlen ellenőrködés és háborgattatás nélkül élvezni.

Magyarország, vagyis inkább kiváltságos rendei, a majdnem korlátlanra fejlődni kezdő helyhatósági szabadság, az adó és ujoncz megszabási jog, s a teljes adómentesség élvezetében, nem kívántak ürügyet keresni a birodalmi financerpolitika ellenőrzésére: űk alkotmányosan biztosítva hitték az országot, jelenben s a jövőben, annak minden hátrányos következményei ellen. Vajjon e hiedelem indokolt volt-e, vajjon az e részbeni magyar politika nem volt-e szűk látkörre szorított, vajjon ha jogosult volt is, alapos lehetett-e a remény, hogy a nélkülünk s talán ellenünk de szemünk láttára felhalmozott terhek alól szárazon kibújni képesek lehetünk? a közel jövő mindezen kérdésekre felelni fog, véleményem szerint minél későbbben felel, annál terhesebben fog felelni.

Ilyen lévén a birodalom pénzügyi helyzete, káros visszahatással volt és kellett annak lennie a birodalom beléletére s azért a bekövetkezett rázkodás egyik alapokául tekintendő.

A röviden vázolt kül- és pénzügyi politikának mintegy következménye volt a belügyi conservatív politika, mely míg a bel anyagi fejlődést elősegíteni képtességgel nem bírt, amazok érdekében kötelességének tartotta a szellemi haladást is megállapodásra kényszeríteni: ily módon a kormányzat elve ellentétbe lépve a visszatarthatlan szellemi haladáselvével, egy legyőzhetetlen okot szolgáltatott a rázkodásra, mely bekövetkezett.

A nevelésügy az állam anyagi segélyezésében alig részesült; az elemi nevelés, sőt a középtanodák is a vallásfelekezettek általi fentartásra utaltattak; a cath. állam gymnasiumok vezetése leginkább azon okból bízott

szerzetes rendekre, mert ezen fentartási mód legkevesebb költséget igényelt; az iparos nevelés teljesen elhanyagoltatott, s e miatt az iparos osztály a nyugoti országok iparosaitól messze elmaradt, az iparfejlődés nem csekély hátrányára: mindamellett azonban, hogy az állam lehetőleg keveset költött a nevelés ügyre, a kormány annak szellemi irányzatát saját politikája stabilitási irányzatával párhuzamban kívánta vezetetni, s a tanintézetektől, nem annyira a tudományos fejlődés, mint a conservatív szellem biztosítását követelte; a tudatlanság szívesen eltüretett, csak a szabad szellem fejlődése akadályoztassék. Ezen szempont volt a vezérelv, úgy a tanterv megállapításában mint a tankönyvek megválasztásában. De épen ezen rendszer ellentétbe hozta nemcsak a tanárok jobbait, hanem a tanuló ifjúságot is a kormány elveivel, annyira, hogy bizton állíthatni merjük, miszerint már az iskola ellenzéket képezett a kormány ellen. A tanárok pirulva hivatkoztak a köteles tankönyvek tételeire, az ifjúság megvetéssel fordult el azoktól, s még azoknak üdvös eszméitől is elfordult, épen azért, mert a kormány azokat taníttatni parancsolta, más, gyakran talán ferde tanokban kereste az igazságot, a tiltott után vágyódott, s azon meggyőződésre jutott, hogy a kormány szándékosan akarja tudatlanságban tartani. Ez a rendszer nevelte az 1848-ki aula ifjait.

Ha már az oskola ellenzéki lett, még inkább az volt, és annak kellett lenni az irodalomnak s a nagy közönség irodalmi és szellemi igényeinek.

Ki alapos tudományra akart szert tenni, talán az orvosi szaktudományokat kivéve, előbb el kellett felejténie, mit az oskolában tanult, s új alapon építeni fel tudományos képzettsége épületét; terhes és rögös volt

bizonyyára ezen önképzési törekvés, de a szellem nem ismer akadályokat, s végre Ausztriában is kiképezte önmagát néhány erősebb szellem, kiket valódi autodidactusoknak lehet tekinteni.

De ezen néhányak kevés hatással lehettek a nagy közönségre, mert a szellemi munkák fölött aggodalmasan űrködött a kormány gyanakvó szeme, s a censura által nehéz bilincsekkel akadályozta azoknak lépteit. Censura-törvények nem voltak, a szellem művei fölött élethalál urai voltak azon egyesek, kiket a kormány e czélból politialis ügynökeivé választott. Ezeknek belátása, jó vagy rossz indulata, felfogási képessége, gyakran izlése, vagy rögeszméje határozott az irodalmi művek fölött. A censor fel volt jogosítva nemcsak mint politialis ügynök a kormány elvei szempontjából eltiltani a mű megjelenését, hanem egyuttal criticát is gyakorolni fölötte nemcsak a „non admittitur,“ hanem a „typum non meretur“ jogát is gyakorolta, s e jogot gyakran tudatlan, rossz akaratú, korlátolt eszme körü, s gyanus jellemű egyének gyakorolták. E durva lealázása a szellemi munkának azonban csak a loyális vagy félnék szerzőket sujtotta; kik ezen loyális lelkiismeretességen túl tették magokat, munkáikat külföldön nyomatták s ez által aziránt figyelmet és ingert ébresztvén, hatások növekedett, mert a közvélemény azon meggyőződésre jutott, hogy mindaz, mit a censura üldöz, mi az elől bármi úton menekül, jobb, mint a mi előtte meggyöngyöd, s mit az átbocsát. A bent nyomtatott művek egykedvűleg mellőztettek, a becsempészett, a tiltott utáni mohó inger folyvást növekedett, annyira, hogy végre külföldön Ausztria számára valóságos tiltott könyvek gyára alapított, mely silány férczművekkel elégítette ki azon szellemi szomjuságot, melyet a belföldi hivatalos iroda-

lom csillapítani képes nem volt. Ezen csempészetet a lényegében politialis kormány korlátozni, vagy épen megszüntetni azért sem lehetett képes, mert maga a politianak temérdeksége elnyelte a politiaát. Oly iszonyú volt a tiltott könyvek száma, hogy azokat épen a miatt figyelemmel kísérni túlhaladta a lehetőség határát. A felügyelet bureaucraticus szórszálhasogatása, mely a tilalom korlátai közt fokozatot állított, a „damnatur erga schedam,“ „transeat“ féle megkülönböztetések, a kezek kétértelmű megbizhatósága, s magának a kormánynak azon kényszerüése, hogy ha irodalmi úton hatni kívánt, nézeteit tiltott lapokban és könyvekben közölte, mert belföldiekben vagy nem olvastatott, vagy gyanúsítottatott volna: mindezen okok a csempészetet megkönnyítették, mi által a censura intézménye nemesak hatását veszttette, de nevetségessé is lön.

A kormány mindezt jól látta, de tettette, mintha nem látná; mert sem a gyökeres orvoslásra akarattal és bátorsággal, sem a szigoru fellépésre erővel nem birt; és megelégedett a látszat megtarthatásával, hogy benső aléltságát fel ne tárja. A közönség azonban ezt jól sejtven, szellemi igényeit illetőleg ellenzéki állását annál makacsabbul fentartotta.

Ezen a szellemi stabilitasnak mind inkább lankadó kezekkel de folytonos erőszakolása, mig egyfelől a szellemi fejlődést akadályozta, más felől az irodalmat és szellemi igényeket a kormányzat elvével ellenzékbe hozta: egyik hatályos oka lön a visszás helyzetnek, melyből a kibontakozás csak erős rázkódás által lön lehetséges.

Midőn a szellemi fejlődés körének tágulását lehetőleg akadályozni, vagy legalább rendőrileg ellenőrizni igyekezett a kormány, még inkább feladatának tartotta

a politikai szabadság eszméit elzárni, különösen az örökös tartományokban. Ezen törekvés a nagy háborúk utáni időszakban, sőt majdnem Ferencz császár haláláig bámulatosan sikerült. Úgy látszott, hogy az osztrák népek idylli megelégedésben tengetik napjaikat; nem volt politikai érzékek, vágyaik, érdekeik, hajlamaik az élvezet után vonzották egyedül, és a közügyek iránt épen nem; örültek, hogy a kormány atyáskodása felmenti őket az egyház, a község, a tartomány s a birodalom ügyeiben részvétel kellemetlenségeitől. A fővárosban, Bécsben valódi epicuri életnézlet uralkodott, az élet öszves végeztéljával az élvezet, a kézzel fogható anyagi élvezet tekintetett; a szellemi szükségletet bőven kielégítették a színházak, a local-possek, a Hans Jörgel féle dialecticus élezhajhászatok; Castelli és Bäuerle a költészet magaslatául tekintettek, a Theaterzeitung a műizlés netovábbjának, s a „’s ist nur a Kaiserstadt, ’s ist nur a Wien“ az osztrák lelkesült hazafiság kinyomatát képezte.

Az osztrák gazdag magas aristocratia, nem találván szerepet a politikai élet terén, vagy a hadsergi szolgálatban, provincialis laktanyázás közt pazarolta el ifjusági virágainak és jövedelmeinek gyakran több mint feleslegét, vagy a bécsi salonélet léha unalmai s a színház nymphái s más ezzel rokon fajú lepkék utáni járdatipró vadászatban ölte el egymás után napjait, magassabb célokat sem nem ismervén, sem nem óhajtván.

A rendi intézmény üres alakisággá törpült, s az önigazgatás helyét szükkebltüleg fontoskodó csak hivatal de hazát nem ismerő rideg burocracia foglalta el.

Mindez lassankint változni kezdett, de a kormány fészegsége miatt ferde irányban. A féltudomány félmiveltség a szellemi korlátok miatt alapossá nem fejlőd-

hetvén, a szabadelvűség dicsőségében kezdett kárpótlást keresni. A szabadelvű tiltott röpiratok, az olyan művek, melyek a multtal szakító a fentállót ócsárló tanokat hirdettek, termékeny földre találtak. Grillparzer, Grün, Lenau költeményei kitolták a Hans Jörgel és Bäuerle féle költészetek varázsát. A nagy közönség, még Bécs lakosai is kezdettek némi titkos ösztönt nyerni, valami más, még homályban tengő, nem körvonalozott, de rántott csirkével már ki nem elégíthető állapot iránt.

Még a rendi gyűlések holt testeiben is kezdette magát az átalakítási vágynak, az elégtelenségnek némi árnyszelleme megfészkelni. A kormányzati felső körök tétlensége, az uralkodói határozott akarat-kifejezésének hiánya, bátorítólag hatottak önálló kívánatok kifejezésére. A kisebb tartományok rendei kevés életjelt adtak, de Tyrol, Csehország és alsó Ausztria, bár különböző irányban magokra vonták a kormányzat bádjadat figyelmét, de kívánataik a kormány mozdulatlanságán legnagyobb részben megtörttek.

A tyroli rendek teljesen az ultramontan egyház befolyásának hódolva, folytonosan ellentállottak a türelmi parancs kihirdetésének, s Giovanelli jezsuita coadjutor sürgetésére kijelentették, hogy Tyrolban semmi nemű vallási törvény nem érvényesíthető, mert a tartomány alaptörvénye a vallásegység megőrzését rendeli. Ezen gyűlés a zillerthali inclinansokat, vagyis titkos protestansokat kiűzetni rendelte, s nem fogadta el azon kormányrendeletet, mely szerint azok más tartományba lettek volna áttelepítendőek. A jezsuitákat befogadta és az Innsbrucki Theresianumot vezetésükre bizta.

A kormány, ha az ultramontan szellem egyébként kormányzata elveivel öszhangzó lehetett is, nem szívesen fogadta ezen önállósági nyilatkozatokat, mert saját

ereje iránti bizalmatlanság kifejezésének tekintette, és e mellett az idegen befolyásnak engedő papság hatalma iránt gyanakodó és féltékeny volt; de félszabályu politikája szerint engedett mégis, legalább elnézte a tartomány rajongó buzgolkodásait, mert egyébként a kormány politikájában nem akadékoskodott; türelemmel hordozta a nagy adót, a még 1809-ben hadi kárpótlás fedezéseül behozott gabonavámost, fizette a kincstári útkészítés költségeit, nem sürgetett vasutakat, mert azok eretnekséget szivárogtatnának az igazhitü lakosság közé; s tanácskozási tevékenységét, a gyufák veszélyességének s a ménintézetek erkölestelenségének kimutatásával kimerítettnek tekintette.

Csehország rendei leginkább a hatóságokkali kiszerü surlódások élénken tartásában vélték ugyan alkotmányos befolyásuk feladatát megoldandónak, de lassanként a kormány nézetei ellen, némi ellenzéki fellépésekre is engedék magokat ragadtatni. Midőn Ferencz császár halála után, annak végrendelete 1835. april 13. felolvastatott, az amore meum populis meis, atyai hagyomány elérzékenyítette a rendek sziveit, és Pöllner nagyprépost indítványára közakarattal elhatározták, hogy az elhunyt jó fejedelemnek emlékoszlop emeltesék, a kivített a tartományi kormányzatra bizván, a költség mikénti előteremtését pedig a rendek nagylelküen önmagoknak fentartatván. Az akkori kormányzó gróf Chotek Károly, kitünőleg építkezési hajlammal birván, az emlékszobor költségeivel oly módon gazdálkodott, hogy a mű építésének már kezdetén kimerítette az egész befejezésére szánt öszveget. A következő rendi gyűlésen 1838-ban gr. Deym Fridrik élesen megtámadta a kormányzó ügyetlen pazar eljárását, kétségbe vonta a rendek jogát tartományi segélyforrásokból rendelke-

hetni az emlék felállítására, követelte a közbejött okmányok előterjesztését, s fellépésével kierőszakolta az emléképítettő választmány leköszönését. Az ellenzék első diadala bátorítólag hatott a rendek ifjabb nemzedékére, s a cseh aristocratia kedvet vőn követni a magyar aristocriát, s a rendi gyűlés alkotmányos jogai kivívásának hiú munkájába fogott.

Legfőbb baja volt a rendi gyűlésnek magával az állandó rendi választmánynyal. Ezen intézmény 1781-ben lett újra életbeléptetve, s egyelőre az 1804-ki utasítással ellátva. Az új szervezet, mely a választmánynak a rendgyűléshez viszonyát megállapította, még akkor kidolgoztatott s felküldetett megerősítés végett. A megerősítés, többszöri ígéretek daczára végkép elmaradt; s a rendi választmány lassankint kormány bureauvá süllyedett, a néhány ezer forintot jövedelmező állomások némely elszegényedett jó érzelmű aristocrata nyugdíjazásául szolgálván. A rendi gyűlés postulatlan landtaggá vált, mely némely tartományi intézet költségeit megszavazta. Az ujonnan vérszemet kapott ellenzék e bajon akart segíteni. Mivel az 1792-ki szervezet hiteles példánya Prágában feltalálható nem volt, követelte hogy a bécsi levéltárból küldessék meg. Kérte egy bizottmány választhatásának engedélyét, mely a rendi szabadalmakat összeszedvén, új rendszert dolgozzék ki; s követelte, hogy az állandó rendi választmány míg az új rendszer megállapítva nem lesz, felfüggesztessék. Indítványozták, hogy ugyan azon bizottmány a tartományi vagyion és pénztár állását is vegye vizsgálat alá. A kormányzó ezen indítványt személye ellen intézet sérelemnek vévén erősen ellenzette, s egyszersmind oly felterjesztéssel kísérte, hogyha a magas kormány az ő eljárását nem találná saját elveivel egyeztethetőnek, ő hivataláról ön-

kint leköszön, bizott a ministerium pártfogásában, mely a hivatalnoki csalhatatlanságot soha védetlen nem hagyta. Mindenek bámulatára azonban a kormányzó hivatalából elbocsátatott, de egyszersmind a rendek szigoruan megrovattak merész kívánataikért s a legfelsőbb nem tetszés nyiltan kifejeztetett. Ó Ausztria kormányzati elvei törést szenvedtek, s a conservatív pártot nehéz aggodalom szállta meg, mert először történt, hogy egy magas hivatalnok tartományi rendeknek feláldoztassék. De az új Ausztria még nem született meg; mert ha a kormány tehetetlensége felengedte is áldozni az egyént, nem birt bátorsággal engedélyt adni a jogterén.

A kormány ezen engedékenysége is élesztette az ellenzék harcú tüzt; s az a császári tagadó leirat felolvasása után is megmaradt követelése mellett, s a bizottmányt megválasztotta. Az ellenzék tovább ment kívánataival; a tartományi költségvetésben 1844-re 63 ezer forint hiányú fedezendő lévén, ezen hiányt az állandó rendi választmány adópótlék által kívánta fedeztetni. A gyűlés az adópótlék kivetés jogát magának követelte, s kijelentette, hogy az olyan kivetés, melyet a gyűlés helyben nem hagy, nem törvényes s befizetése megtagadható. A kormány ezen jogot ismételve megtagadta s kijelentette hogy csak azon adópótlék vettethetik ki, melyet az udv. cancellária jóváhagyott.

Ezen csirázó ellenzék megtörése végett küldötte a kormány István főherceget Csehország kormányzatának vezetésére, helyetteséül s a rendi gyűlés elnökéül Salm Róbert alkalmaztatván.

A kísérletnek nem lön eredménye. A rendek továbbra is kívánatokkal álltak elő. A Ferdinándi szervezetre hivatkozva követelték, hogy a főhivatalok az ország birtokos nemes családáiból neveztessenek; támo-

gatták e kívánatot a gyakorlattal is, mert a 71 Oberstburggráf az egy Cavriánit. József császár uralkodása alatt, kivéve, mind birtokos cseh volt, most pedig a négy legfőbb hivatalnok nem birtokos az országban. Követelték hogy a hivatalok egy személyben ne halmoztassanak össze, különösen nem helyeselték hogy Salm kormányzó helyettes s egyszersmind rendi elnök legyen.

Az ellenzék sürgette a polgári rend szavazatának kiterjesztését, s az addigi 7 szavazatot nagylelkűen 10-re akarta felemeltetni, egyszersmind követelte, hogy a városok tisztviselői választás útján helyeztessenek hivatalaikba, mert a kormány által nevezett polgármesterek nem képviselik a polgárság érdekeit. Ezen merész kívánat azonban viharos ellenzésre talált; az elnök hivatkozott az ó és új történelemre, melyből a választási elv veszélyessége kimutatható, iszonynyal fordultak el az eszmétől, mely a választási rendtelenségek vesztegetések minden hátrányaival fogná a polgári rendet megnyomorítani, az érdemes polgárok székeibe zugirkászokat juttatni, s végre is a népképviselői rendszer behozatalát eredményezné, s a nem szabadalmazott osztályokat a törvényes rendek mellé sőt majd fölibe emelné.

Ily szűkkeblű politikai nézlettel egyfelől, erősen ragaszkodtak a rendek másfelől kedvencz eszméjök egy cseh magna charta megalapításának eszméjéhez. Történelmi levezetésekkel igyekeztek megmutatni, hogy bár II. Ferdinánd a fehérhegyi csata után kiadott patensében Csehországot hódított tartománynak nevezi, de azért szabadalmait el nem vehette, mert egyes zendülő pártok büne miatt. a nemzet jogai nem csorbíthatók, azért a rendi szabadalmat ma is épségben kell tartani. E czélból egy küldöttséget menesztettek Bécsbe, mely

az udvari canzellária küldötteivel értekezett is, azonban nyájas és jó akaratot szinlelő, de kitérő és bizonytalan ígéreteknél egyebet nem nyertek.

Ily nyomott hangulat mellett folytonos volt az apró csatározás rendek és kormány közt, István főherceg egy ornithologiai gyűjtemény megvételét indítványozá a cseh muzeum részére. Auersperg Károly herceg indítványára a rendek az indítványt elejtették, okul adván, hogy, míg a rendi szervezet megállapítva nem lesz, pénzajánlatokba nem bocsátkozhatnak. Elhatározták, hogy a rendi bizottmányba, hivatalnokok nem választhatók. A kormány más részről mindent elkövetett a rendi hatalom visszaszorítására. A jegyzőkönyveket önkényileg változtatta; az adót a rendek belegyezésének kikérése nélkül ki vetette, egy Prágában felállítandó fiókbank iránti kívánat teljesítését megtagadta.

Hosszu és heves viták után 9 szavazattöbbséggel határozatba ment, hogy a rendek a megújított Landesordnungot tartják Csehország alaptörvényének. Ezen határozat szentesítését egy küldöttség által sürgették. A küldöttség tagjai részint szép szavak és ígérek vagy decoratiók által megnyerve, részint ijesztgetések által megfélemlítve, nézeteikben teljesen átalakulva tértek vissza Bécsből, s magok igyekeztek, hogy a felirat kitételei lehetőleg lágyitassanak s az eredmény az lön, hogy a megváltoztatott felirategészen köszönő adressé alakult át.

Ily visszalépéseket tanusítottak a rendek más határozataik irányában is. A nem birtokos hivatalnokok kizárását illető kívánatra nézve, kijelentették, hogy ők az olyan hivatalnokokat ugyan elismerik, de e részbeni felirati jogukat fentartják: mert remonstrálni, anny; mint el nem ismerni. — és megfordítva.

Az országgyűlési iratok vizsgálata ellen felírást háta-
ráztak, de a kisebbség csak sok kérés után volt az
alíráásra rábírható.

Kérték a rendek hogy a büntető igazság szolgál-
tatás költségei alól a tartományi alapok, honnét eddig
fedeztetek, mentessenek föl. A kormány e részben en-
gedett, de az egész ötven ezer forintot tevő összeget a
föld adópótlékához csatolta. A rendek ezen önkény el-
len felszóltak; s követelték mutatassék ki, mire, mily
javításokra fordítatik azon pótdó. A kormány eluta-
sító feleletet adott. A rendek ismételve felírtak, de ezen
második felirat utközben elveszett, és soha sem jutott a
császár eleibe.

Ily küzdelmek közt hiúsult meg a rendek majd
minden törekvése; s mind inkább kitűnt, hogy a rendi
intézmény, ugy a mint van, a kormánynak némi kelle-
metlenséget okozhat ugyan, de az országnak javát elő
nem mozdíthatja, s ezért életképességgel nem bír.

De ezen tapasztalat csak az elégtelenséget növel-
te s táplálta a vágyat, a fenálló helyébe valami újnak
elhelyezése iránt.

Az alsó ausztriai rendiggyűlés szervezete némileg
különbözött a cseh gyűlésitől. Ausztriában a polgári
rend-képviselői nem bírtak más joggal, mint a gyűlé-
sen megjelenve az adókövetelést állva meghallgatni, s
azután hallgatva csendesesen a teremből eltávozni: ezért
az alsó ausztriai rendi gyűlés, nemességi gyűlés volt,
de a nemesség tagjai nem magas aristokraták, hanem
polgári nevelésű, jó birtokos nemesek voltak, s talán
ezért, de Bécs mint világváros szellemének befolyásá-
nál fogva is, emelkedettebb szabadelvűséggel bírt e gyű-
lés, mint a prágai. Ezen szabadelvűség kifolyásának
tekinthető, hogy már 1843-ban a tized és robot önkén-

tes megváltását indítványozta a gyűlés, a papi rend tiltakozása daczára. A kormány, rettegve a mozgalomtól mely ily nagy mérvű ujítás által előidézhető lett volna elhalasztandónak határozta az indítványt, ez alkalommal is a pillanatnyi rend és csend fentartásáért, áldozatul hozván a haladás igényeit. Kérték a birodalmi költségvetésnek közzétételét a fogyasztási adó eltörlését, ajánlották helyette a jövedelmi adó behozatalát.

Sokat foglalkoztatta a rendeket a rendi alkotmány megalapítása. Ők is alkotmányos magna charta után kutattak s azt II. Leopold 1791. aug. 4-én kelt rendeleteiben vélték feltalálhatni 1846-ban egy részletes államiratban kérték ezen alkotmány helyreállítását s egyzersmind az uri hatóság visszaállítását is.

A kormány kényelmetlennek találta a rendek ezen mozgalmait, s rendszerével összeegyeztethetetlennek tartotta az olyféle vélemények nyilvánulásait, melyek a fenálló mozdíthatlanságát s a hatóságok hibázhatlanságát kétségbe vonni látszottak: s azért az alsó Ausztriai rendeket dölyfösen rendre utasította, s 1845. sept. 19-kén kelt rendelete által megtiltotta a fejedelemhez feliratok által egyenesen járulhatni.

Szándékosan estem ismételve a részletezés hibájába, de szükségesnek láttam e sovány vázlatot előbocsátani annak kitüntetése végett: miszerint még az elavult holt rendi intézmény is ellentétbe lépett a kormány megcsontosult stabilismusával, és hogy ezen rendi intézmény szintén ellentétbe állott a közérzülettel. Ezen minden oldalról ellentéteknek pedig mulhatlanul rázkodás közt kellett összeomolniok.

Mig a német szláv tartományok szelleme csupán a kormányzat elveivel volt ellentétben, az olasz és lengyel birtokok lakosságának közérzülete a felettöki ural-

kodás jogosultságát, s az állami kötelék törvényességét is kétségbe látszott vonni.

Mig Lengyelország nagyobb része orosz hatalom alatt van; Galicziának birtoklása életkérdés Ausztriára nézve, oly strategicus terület, honnét a netaláni orosz terjeszkedési váagnak határ szabható. Sajnos, hogy Metternich kormánya egyedül ezen szempontból fogta fel Galiczia kormányzatának feladatát. Elborította a tartományt csavargó német cseh hivatalnokokkal; ezeknek s a rendőrségnek segítségével szakítást eszközölt az alsó néposztály, s mindazon osztályok közt, melyek bármi csekély részben az értelmiséghez tartoztak. Az előidézett helyzet iszonyatosságát feltartá az 1846-ki felkelési kísérlet. Nincs bebizonyítva és nem is hihető, hogy a kormány szándékos egyenes intézkedése megszároltatta volna le a nemesek öt forinttal díjazott fejeit; több ok idézte elő ezen daemoni brutalitást, melyek közül nem egy magát a bünhődött nemességet terheli, mert mindenki az által bünhődik, a miben vétkezett; nagy részben oka volt, a nép sötét tudatlansága mellett, az azt felhasználó alrendű sehonnai hivatalnok sereg félnék gyávasága, és gyáva gyűlölete, azok iránt, kiktől annyiszor kénytelen volt a lenézéslealáztatásában részesülni; de bármi lett legyen az ok, rothadt helyzet jelensége az, még ha III. Napoleon körében mutatkozik is, midőn a kormányzat elve, nem képes összhangzatba jutni a kormányzottak értelmiségével, hanem kénytelen ez ellen az alsó rétegek tudatlanságával szövetségre lépni.

Jól ismerte a kormány az olasz tartományok nemzeti érzületét, mely az osztrák uralmat a foglalás jogán alapultnak s így csak ideiglenesnek akarta tekinteni, mely a német közegeket hagyományos gyűlölettel gyti-

lölte ; de ismerhette volna az olasz particularis hazafiúságot is, mely még nem ismert államegységet, nemzeti dicsőséget, melynek látköre leginkább egy tartomány egy város dicsőségének körében összpontosult, ezen particularis hazafiúságot felhasználhatta volna a maga előnyére ; egy mailandi fényes alkirályi udvar, körébe vonva a szokott eszközök által a különben is henye olasz aristocratiát, tartományi önállóság, külön olasz cancellária, a művészet pártolása, a kalmár és fukar nép előtt annyira óhajtott anyagi érdekek istápolása ; a nemzeti hiúság és élvezet vágy lehető kielégítése, hihetőleg megnyerték volna a népesség nagyobb részét egy némileg önálló lombardvelencei hazafiúság s ez által az osztrák érdekek részére. A kormány ellenkező utat választott. Behozta a nemzeti szokásokkal ellentétben álló osztrák törvénykönyveket, törvénykezési eljárást, s azok kezelését durva német vagy dél tiroli kezekre bízta, s megfosztotta a bentszületteket kenyerrüktől, szaporitván az elégtelenek számát ; az átmeneti kereskedést nehéz vámokkal terhelte ; a fogyasztási adó kiméletlen behajtása által a földmivelő népet bosszantotta, a kérelmezett olasz cancellária felállítását megtagadta, a központi congregatio felterjesztési jogát is megszorította ; az alkirályi méltóság hatáskörét árnyékká súlyesztette. A kormányzat egész gépezetét titkos rendőrség felügyeletére alapította. Ide alkalmaztattak Sedlnicky legügyesebb eszközei a Bolza, Torresani s s Brambilla fajta emberek, és a rendőrség valóban bámulatos munkásságot fejtett ki. Felügyeletök kiterjedt nemcsak a szétágazott titkos összeesküvők társulataira, de a társadalom majd minden kiváló egyéncire. Felügyeltek és ellenfelügyeltek egymásra, a kormány embereire, a katonaságra, az idegenekre, még az ott

átutazó Lajos bajor királyra is. Mint minden intézmény mely hasznossága iránt önkétkedésben van, ürügyet szokott keresni létezhetése okadatolása végett: úgy a rendőrség is, hogy nélkülözhetlenségét bizonyítsa, ha nem talált fontos feladási tárgyat, tuzott, hamis, elferdített feladásokkal igyekezett nyomorult bérét megszolgálni, miáltal a bécsi kormányt nem egyszer tévútra vezette.

A kormány ezen rendszere nem hogy megnyerte volna az elégiületlen rész érzelmét az osztrák uralom részére, de azzal a politikailag közönyösöket is elidegenítette, s az elméket egy eszme felé terelte, mely addig vagy nem létezett vagy szunnyadott, az olasz állam egység eszméje felé; mert az olasz egész Italiában, az apró névleg független, tetteleg alárendelt államokban, osztrák beavatkozást, osztrák nyomást szemlélvén, vagy saját kis fejedelmi gazdálkodását és annak nézvéen, kétségbe esésében csak egy menedéket látott, az olasz egységet, s annak csak egy ellenségét, az osztrák uralmat.

Midőn minden tényező ellentétben állott a kormányzat irányával, azt kellene hinnünk, hogy két nagy fontosságú elem, a clerus és a hadsereg teljes összhangzatban voltak azzal, s hogy a kormány e két tényezőt kellőleg felhasználta rendszere érdekében. Azonban a látszatnak e részben sem felel meg a valóság egészen.

Az uralkodóház minden tagjának buzgó vallásos érzülete folytán, nagy tekintélyben állott ugyan a clerus: de a kormányzat absolutisticus iránya, mely minden önálló hatalmi tényező irányában féltékeny volt, nem engedte meg, hogy a clerus mint ilyen önálló helyzetet foglaljon el az állam irányában. A tetszvény jog

szigoruan feltartatott; az egyes püspökségek metropolitán összeköttetése eltörültetett, az ürességbe jött állomások javainak kormányzata a papságtól elvonatott; a papság tagjai mint államhivatalnokok használtattak, a papság felügyeleti körét is nagy részben a rendőrség helyettesítette; a vallásos rajongás hatásköre épen oly szűkre szabotott, mint a politikai szabadelvűség hatásköre.

Mig azonban a cath. clerus testületi szelleme a kormány érdekében fel nem használtatott; más részről a Józsefi vallásos türelem, szabadabb gondolkodás is távol volt a kormány rendszerétől. A keleti egyház megoszlatását, a protestansok háttérbe szorittatását, a proselyta toborzást elnézte a kormány; ily módon sikerült a nyomott elemek elidegenítése mellett is az uralkodó elemnek elkedvetlenítése. Az idő szelleme által követelt vallásos szabadelvűség zászlóját kitűzni a bátorság, a multhoz visszatérni a lehetőség hiányzott; a fentálló helyzet pedig hosszasan tartható nem volt; így történt azután hogy a legconservativebb elemek is engedték, ha nem segítették is összerogyni az épületet, melyben már kellő kényelmet nem találtak.

A hadsereg volt az alap, melyen Metternich mesterséges diplomatiai épülete nyugodott; de ezen hadsereg szelleme is lankadásnak indult a béke hosszú éve alatt. Sem Ferencz sem Ferdinand császárok nem voltak katonák, sőt ugy látszik még a katonai ünnepélyeknek sem nagy kedvelői, nem örömet öltöttek egyenruhát; már maga ezen körülmény elég volt arra, hogy az egyenruha varázsát előbb a magas helyzetűek, majd a nagy közönség, végre magának a katonaság szeméi előtt megtörje. A lassu előléptetés mellett megöreg-

dett pedant alakiségbe rögzött tiszték, örömet bujtak polgári öltönybe; a laktanyák nőkkel és gyermekekkel népesültek meg, s a patriarchalis csendélet képét tükrözték vissza. A kormány rendszere nem tűrte, hogy a hadsereg némi önálló politikai jelentőségre vergődjék, még kevésbé tűrte, hogy a polgárság felfegyverkezzék. a francia, porosz, és angol rendszerek egyiránt nem férték össze a Metternich-féle absolutizmussal; sem a katonaságnak, sem a népnek, sem a törvényességnek nem szabad volt fölényre jutni, egyedül a cabinet-i diplomatiai hatalomnak kellett uralkodni; minek eredménye lón, hogy midőn ez megszibbadt, a veszély pillanatában a katonai szellem nem birt rugékonysággal a fenálló érdekében erőt feszíteni, sőt nagy részben akarrattal sem, mert érezte hogy saját megújulása a fenálló átalakítását igényli.

Miután a rendszer semmi önálló elem segédkezésével sem volt öszhangzatba hozható, azon tényezőkre kellett támaszkodnia, melyek akaratnélküli eszközökül felhasználhatók voltak, mint a titkos rendőrség, a chiffre cabinet, a burocratia, a pénzügyi munkálatok folytán egyeseknek, különösen a börze embereinek engedett nyereségek általi lekötelezés. Mindezen eszközök hatálytalanoknak bizonyultak veszély idején, melynek kitörését előkészítették.

Mindezen hibák daczára fenállott sőt időnként rendithetetlennek látszott a nehéz mesterfogásokkal öszzetartott rozzant épület, mert külről nagyobb szélvész nem bojgatá, mert mesterének tagadhatatlanul erős szellemi képessége rugékonyságát még nem vesztette, és mert volt egy végső akarat, mely magát döntő percekben érvényesítette. Miután ez utóbbi ok megszünt létezni, miután Ferencz császár meghalt; midőn

a másik fentartó ok, Metternich szellemi rugékonysága a természet rendje szerint hanyatlani kezdett; önként be kellett következni a rázkodásnak, mihelyt az első ok, a külső szélvészhiánya, folytonosságát elvesztette.

Lehet, hogy az épület még sok ideig tatarozható lett volna, ha a fentebbi fentartó okok, vagy azoknak csak egyike is fenmaradtak volna: de a gondviselés titokszerű működése különböző eszközök által készíti elő a haladás ösvényét; néha nagy emberek, erős kormányok eszközei működésének, néha a lankadság, a túléltség, a zsidbadt ájultság helyzetét használja eszközül a felébresztéshez.

Ausztriában, hol a megoldandó politikai és társadalmi kérdések csomója megbogosult, ez utóbbi lejtő szolgált haladási ösvényül. Ferencz császár halála után a jószágos V-ik Ferdinand foglalta el a trónt, de nem egyszersmind az uralkodást is; szivjóságával, nemes hajlamaival nem párosult testi erő; az uralkodás és kormányzat terheit meg kellett, és meg is lehetett osztani, de az akarat egységét, a véghatározati tényezőt nem sikerült és nem is lehetett helyettesíteni. A rendszer nem engedte meg, hogy a tartósan beteg uralkodó alakszerű regenség által helyettesíttessék, vagy uralkodó társ által gyámolítottassék; e végre szükséges lett volna a magyar országgyűlés beleegyezését kikérni, mint 1741-ben Ferencz császár részére történt neje Mária Terézia gyámolításául; — ezen kérdés vitatásának kellemetlenségeit, s egy talán nem kedvező előzmény előállhatását meggátlandó, abban állapotodott meg a láthatatlan hatalom, hogy a császár és király személyes uralkodása formasierűleg fentartatván, lényegileg egy több személyből álló, államconferentia által helyet-

tesíttessék. Mint minden hamis helyzet, úgy ez is megtermette kártékony gyümölcseit.

Az államconferentiának nem volt semmi határozott hatásköre, nem volt tulajdonképeni végrehajtó hatóság, de több volt mint csupán tanácskozó testület, forma szerinti ellenőrző hatalom sem volt; néha beavatkozott a kisebbszerű végrehajtási ügyekbe is, máskor az egyes ministereknek engedte át a tért a legfontosabbakban is, majd mint minister működött átvévén az államtanács és egyes főhivatalnokok véleményeit, s azokat saját véleményével kísérvén, forma végett a császár eleibe terjesztvén; majd az egyes osztályok főnökeit maga eleibe rendelvén, mint államministeri tanács, majd ismét mint a fejedelem helyettese szerepelt. Működéseiben sem határozott irány, sem egyező, annyival kevésbé egy akaratnak jelei nem mutatkoztak. És ezen sokfejú uralom 12 évig tartott, s ezen hosszú idő alatt tulajdonképen senki sem uralkodott, vagy sokan sokféleképen uralkodtak.

Ezen államconferentia elnöke Lajos főherceg volt, a fenálló rendszer leghivebb harczosa, Ferenc császár politikájának hagyományosa. Sokkal és mindennel foglalkozó, de nagy ügyekben kevésbé tágas látkörű, merev és rideg férfiú; lelke azonban a testületnek Metternich volt, ki a régibb sikerek tekintélyénél fogva az uralkodó ház tagjaira is nem kis gyámkodó befolyást gyakorolt, s a külügyeket folyvást csaknem korlátlan hatalommal kezelte. De miután diplomatiái mesterségének eredményei nem mindég sikerültek, miután a veronai-laibachi congressusi időszak ragyogó napjainak varázsa homályosulni kezdett, az ő addig biztos kezei is tétovázni kezdének az európai ügyek vezetésének gyepelőin. A legitimitas egyedül üd-

vöztítő tanának bajnoka nemcsak elismerte, de mindinkább szorosabban csatlakozott a francia forradalmi királyhoz, az Orleans hercegeket Bécsben kitüntető ünnepléssel fogadta; a forradalomból született Görögországgal kereskedelmi szerződést kötött, s a fejedelmét elkergetett Szerbiába ügynököt hatalmazott meg. Túrte, sőt alkalmazkodott Miklós czár gyakran szeszélyes akaratához, s az mint Alpes folytonosan nyomás alatt tartotta. Politikájában bizonytalan tétova nyomai kezdtek nyilvánulni, majd túlhajtott, majd félénken visszavonult; államiratai általános elméleti fejtegetésekbe mélyedtek; kicsinységekhez szigoruan ragaszkodott a hol érezte, hogy ellentmondásra nem fog találni. Az évekkel nagyothallása öregbedvén, másokkali érintkezése is monologokból állott, ő beszélt a nélkül, hogy mások véleményét hallgatta, vagy hallotta volna, ez által még inkább beélte magát saját véleménye körébe, s minden észtehetsége daczára is némi hézag állott elő közte és az általános vélemény áramlás közt.

Kolovrát erős aristocrata volt szük látkörü nézlettel, némi cseh szinezettel s felette nagy pedansággal.

Clam-Martiniz, Miklós czár kedvence, az orosz rendszer és szövetség barátja, csaknem korlátlanul intézkedett a hadügy terén, s a mennyiben tőle telt, leg-hivebb előmozdítója volt a reactio minden intézkedéseinek.

Ezen testület lett volna a majestas helyettesítője, de annak sem varázsát nem birta, sem kötelességeit nem teljesítette, félt a felelősségtől, tartózkodott a cselekvéstől, s lassankint az aléltság oly gyengeségébe sülyedt, mely ha nem is cselekvő de engedő oka lón a rázkodásnak, melyet Fiquelmont, később maga is tagja

a conferentiának, találóan a gyengeség forradalmának nevezett.

Ennyi politikai és kormányzati okok mellett, nem kis mértékben befolytak az átalakulás kierőszakolására a társadalmi viszonyokban megrögzött bajok is; a kedvezőtlen kereskedelmi helyzet, az ipar nyügökkel terhelt fejletlensége, s a feudális birtokviszonyok, mind javítást, átalakítást követeltek, s miután mindezen követelések a kormány rögzött tétlenségén megtörttek, a csomó kettévágásában remélték s keresték a megoldás menedékét, s midőn az óra ütött csatlakoztak a rázkódás előidézéséhez.

Mindezen okokhoz még egy járult; egy kézzel nem fogható, szemmel nem látható, a népek érzelmeiben folytonosan élő, de gyakran szunnyadó, s életjelt alig adó eszme, — a nemzetiségi eszme. — Ezen eszme, a hosszú béke alatt felébredvén, alakot öltött, titokszerű működésével áthatotta a népek érzelmeit, s mielőtt megneveztetett, mielőtt felismertetett, mielőtt a cselekvés terére lépett volna, majdnem észrevétlenül a század uralkodó eszméjévé óriásodott. Az uralkodó eszmék, uralmok tartama alatt, ha nem is minden időszerinti mozgalomnak közvetlen okozói, de bizonyosan kísérői és éltetői, az uralkodó eszme kissebb nagyobb befolyással van a közélet minden nyilvánulásaira, néha mint czél, máskor mint eszköz, néha mint ürügy; nem menekülhet tőle sem a hatalom, sem a szabadság, felhasználja a bölcsesség, ámit vele a nyeglenség. Ily mozgató erő szerepében működött az az osztrák forradalom előidézésében, folyamában és mai napigi tartamában.

E sorok czélja nem lehetett, a magában külön tanulmányt igénylő tárgy kifejtése, de érinteni kellett

azt, mint oly tényezőt, mely a rázkódás okait megterhesítvén, a kitörés siettetését eszközölte.

Mind ezen, talán kelleténél is bővebben részletezett okok, hatásuk szükségszerű következményénél fogva a fenálló megrendülését eredményezték, s e tekintetben a hatás az egész birodalomra nézve általánosnak mondható: de ugyanazon okok, a birodalom egyes alkatrészei átalakulási vágyait, reményeit vagy ábrándjait, úgy az átalakulás esélyeit, s annak következményeit illetőleg is különböző, egymás közt sokféleképen ellentétben álló, alig, vagy késő jövőben kiegyeztethető hatást gyakoroltak a birodalom különböző országaira, tartományaira, nemzeteire, osztályaira, s politikai pártjaira nézve.

A bécsi ismételt forradalmi kitörések szomorú képét tüntetik elő a hosszú századok gyámkodása alatt megvéhédtt kiskoruságban tengődő politikai éretlenségnek, a biztos czélt nélkülöző iránytalan kapkodásnak, az eszményi radicalismus s a kiválólag bécsi nyárspolgári érzelmeknek, az alkotmányos szellem, sőt a polgári önérték hiányának. Nem csoda, ha ily viszonyok közt az események vezetése szájhős demagogok, s éretlen, tanulást kerülő tanulók kezeibe került; és még is ezen utóbbiak, az aula, az egyedüli a bécsi forradalmi tényezők közül, mely a történelem méltánylását kiérdemelte; mert bár, midőn vezérlés után nyult, szerepet tévesztett, de ifjúkori ábrándjaiért feltétlen önfeláldozással, fanatikus kitartással küzdött és hullott el. Sajnos, hogy hiányzott a tekintély, mely e nemes erőnek irányt és hatáskört mutatni képes lett volna. Nem csoda, ha ily viszonyok közt a céltalanul fecsérelt véráldozat nem szült eredményt; s nem csoda, hogy az annyi tüntetéssel fellángolt forradalmi tűz oly hamar

lelohadt s oly könnyen, mondhatni szívesen kibékült a bekövetkezett visszahatás intézkedéseivel; mert azok, az eszményi vágyakat s az el nem érhetett szabadsági követeléseket specificus bécsi érdekekkel, egy öszpontosított birodalom sirjából számokra juttatott kövér falatokkal kárpótolták.

A prágai, s a lengyelt kivéve általában a szláv mozgalmak életője, a nemzetiségi eszme volt; mely azonban sem céljára, sem feltételeire, sem kiviteli eszkozéire nézve kéllőleg felismerve és körvonalozva nem volt. Majd panslavisticus, majd egy nagy szláv Ausztria alkotási, majd országokkenti foederalisticus önállás, majd a birodalomnak fajokszerinti csoportozása, majd a fenálló tartományi keretekben hegemonia utáni törekvés zürzavaros vágyai nyilatkoztak. Az egyik vagy másik cél elérésére majd radicalis, majd conservativ, sőt teljesen a kormány kívánataihoz alkalmazkodó irány tartatott helyesnek. Majd a német, majd a magyar elem, majd mindkettő együtt volt ellenséges indulatának, rágalmainak s üldözésének tárgya. Nem csoda, ha ezen mozgalmak is, vagy dicstelen enyészetben multak ki, mint a prágai, vagy eszközül használtattak fel, mint a zágrábi és karloviczi.

Alig mozdult, rögtön elnyomatott a lebergi, mert ha az céljára nézve határozott irányú lehetett volna is, az aristocratia régi bünei miatt általános lengyel mozgalmá nem fejlődhetett.

Teljesen öntudatos volt a nagyobb mérveket nyert olasz mozgalom; de annak iránya kifelé törekvő lévén, nem az osztrák forradalmi, hanem külpolitikai elmélkedés tárgyát képezi.

Osztály-érdekeket kéllőleg, versenyeztek ugyan befolyás és túlsúly nyérés végett a katonai, egyházi és

bureaucraticus osztályok, küzdött, bár a szinfalak mögött további fenmaradásáért az aristocratia: de hátrózott előnyt csak az addig tényezőképen el sem ismert paraszt osztály nyert. Emberiségi, közgazdászati, közbátorsági érdekek követelték a feudalis birtokviszonyok átalakítását, az uri hatalom megszüntetését, a törvény előtti egyenlőség, s az alkotmányos jogok gyakorlatának kiterjesztését.

Ez az egyetlen eredménye a forradalomnak, de ezen eredmény mérhetlen fontosságú, nemcsak társadalmi, de politikai tekintetben is. Az eddig fenálló alap mozgósított, az új, mielőtt sulya csak távolról is megmérhető lett volna, elméletileg kijelöltetett ugyan, de a nyugalmas behelyezés nem fogantatható. — Az új alap kijelölés által merőben változást szenvedtek a fen tartó elemek, az értelmiség, a vagyon, a nemzetiségek változtatták helyzeteiket, befolyásuk mértékét és hatását. Az elhelyezkedés folyama rögzösebb lett mint előre észlelhető volt, s az új alap megüledése, s az arra emelendő új alkotmány betatarozása a késő és bizonytalan jövendőnek maradt fen megoldásul.

Jós tehetséggel birt-e, belátta-e mindezeket Metternich, s azért iszonyodott az újítástól, s ragaszkodott oly szívósan a fenállóhoz? Önző volt-e, ki a nyomába toluó özönviz elől akart menekülni, vagy böles kormányos, ki félt a rozzant bárkát a sik tenger hullámainak kitenni?

Eszeveszett ábrándozók voltak-e a férfiak, kik folytonos haladást sürgetve, az első kedvező szél alkalomával kifeszítették a vitorlákat? vagy bátor és józan hősök, kik a bárkát a stagnatio által okozandott mulhatlan rothadástól megóvándók, erős kézzel a tenger

közepébe hajtották, hogy bár küzdve széllal és viharal a tul parton ujra alkothassák?

Hihetőleg közepén találjuk meg az igazságot.

Ha az első kelletén túl nem horgonyoz, az utóbbiak kelletén túl nem feszítenek, sok szelet, sok vihart került volna ki a rozzant bárka s kevesebb áldozattal lett volna megújítható.

De ki határozza meg, mennyi része van a történetekben a kényszerűség hatalmának, mennyi az egyéni szabad akarataknak?

Hazánk alkotmányos beléletére, annak tespedésére és haladására s a bekövetkezett átalakulási mozgalmakra mind azon előszámlált okok, melyek a birodalom rázkódását előidézték, túlnyomó hatást gyakoroltak: mert bár közjogilag független de a körvonalazni elmulasztott állami köteleknél fogva, az államkormányzat magasabb közreműködéseit illetőleg, tényleg és jog ellenesen abszolút hatalommal kormányzott államéletünk, inkább ki volt téve a birodalmi rendszer hatásának, hogy sem azt alkotmányunk védpajzsával semlegesíteni képesek lehettünk volna; sajátságos helyzetünknel fogva azonban azon okoknak hatása beléletünk retortáin keresztül szűrődve, azzal homogen vágyakat, törekvéseket és mozgalmakat idézett elő, melyekben csak az átalakulás szükségének érzete volt azonos a birodalom egyéb alkatrészei törekvéseivel, czélunk annak feltételei és eszközei eltérők sőt némi tekintetben ellentétesek voltak azok mozgalmainak czélja feltételei és eszközeivel.

Metternich rendszere, mely a fenálló fentartásában s a tekintély hatályának megőrzésében öszpontosnlt, nem volt ellentétben a magyar aristocraticus alkotmányának, ugy a mint volt, létezésével.

Ő bár kényelmetlen akadálnak tekintette adó-

megszavazási s utjonez ajánlási vagy megtagadási alkotmányos jogainkat, s mert rendszere nagy erőfeszítést igényelt, egy izben ezen akadály félrenyomását alkotmányellenes uton meg is kísértette: de átható pillanattal hamar észrevette, hogy az akadályt könnyen meg lehet kerülni; s rendszeréhez hiven az alkotmány alaki érvényét nyílt megtámadás tárgyává többé nem tette.

A nemzet némileg biztosítva érezvén magát alkotmánya sánczai közt s a haladó kor követelményci által is kényszerítettve; lassanként kezdett kibontakozni szük látköréből, s bár még folyvást azon hitben, hogy a szabadság és haladás aristocraticus alapon is biztosíthatók, az 1791. oltá megszakított reform terére kezdett lépni, de mivel e reformok némi részben, a törvényszerűleg láthatlan hatalom befolyását korlátozni vagy ellenőrizni voltak vagy lehettek irányulva, Metternich szükségesnek találta, a fenálló megtartása érdekében, azok ellen akadályozólag lépni föl. S ezentúl politikájának feladata oda irányult, hogy a magyar alkotmány conservatioja szolgáljon akadályúl a politikai szabadság és befolyás, ugy a bekövetkező democraticus átalakulás ellen.

S midőn 1832-től kezdve a democraticus irány mindinkább észlelhető lett: a kormány, bár rendszere vénhedtségének érzetében kisebb erélylyel, s több több következetlenséggel, de folytonosan ellentétbe tette magát a nemzet haladási vágyaival.

Igazságtalanok volnánk ha el nem ismernénk, miszerint a kormány rendszeréből folyó ellentétességnek hatása, reánk s alkotmányos életünkre nézve korántsem volt oly nyomasztó, mint a többi tartományokra nézve; s ezt a nemzet alkotmányos érzületén, s nagyobb politikai fejlettségén kívül, közvetlen kormányférfiainknak, főkép a bölcs József nádornak, s

az egy Pállfy Fidélt kivéve, hazafiui érzületű cancellárainknak köszönhetjük.

Elmondhatjuk, hogy a jóságos Ferdinánd országzásának korszaka, utóbbi három századunknak legde-rültebb napjai közé tartozik.

A haladás minden irányban megindult, de a kormány akadékoskodó közbevegytülése által folyvást ellenzéki jó kedvében lévő nemzedék a haladás fejlődését lassunak, rögösnek s kétes kimenetelűnek találta; legnemesebb, legönzéstelenebb szándékaiban, mint az örökváltság és közadózás kérdéseiben nem támogattatván a kormány által, annak jó akaratában bizalmat nem helyezhetett, és folyvást aggódott, hogy az eddigi vívmányok is egy kedvező alkalommal visszszútra fognak terreltetni. Ezeken kívül meggyőződött, hogy az eddigi közigazgatási rendszer mellett, s az eddidi szűk alapon többé sem az alkotmány sem a haladás nem biztosíthatók.

Igy előkészítve, ily szellemtől áthatva találta az országgyűlésen együtt tanácskozó rendeket a francia forradalom kitörésének hire.

Az 1830. országgyűlés is egy hasonló forradalom hatályának korszakában ülésezett, s bár annak varázsa is több ponton gyujtott Európában: a mi országgyűlésünk nyugodtan, sőt lovagias kegyelettel végezte a középkor tiszteletre méltó egyik hagyományos szertartását, a koronázást.

A fentebb vázolt okok befolyásánál fogva, most e hirnek szükségkép más hatást kellett gyakorolni. Most is ugyanazon aristocratia foglalta el a törvényhozás tábláit, szintoly loyalis hűséggel, s alkotmányos kegyelettel vértelve, épugy kiváltságos osztály által utasítással ellátva, az uri birtokjog anyagi haszna által,

szintugy érdekelve; de egyszersmind az átalakulás kényszerűségének érzetétől áthatva.

S ez a különbség az 1830-ki és 1848-ki helyzet közt. A mi akkor néhány nemesebb kebel vágya, vagy magasabb szellem ábrándja volt csak, az már közérzülletté fejlődött, mely az első nyílásra kiáradt, mint zsilipet szakasztott folyam.

A kor embere éppen felszinen volt, és szerencsésebb mint Verbőczy, ki szónoklata hatalmával a nemzetnek csak egyik felét volt képes megnyerni, ő a nemzet legnagyobb részét elvarázsolta.

Ő szóllott: „emeljük fel politikánkat a körülmények színvonalára; merítsünk erőt a dynastia iránti hűség érzetéből; merítsünk erőt a rajtunk fekvő felelősség s polgári kötelességünk érzetéből, nagy körülményekhez illő, nagyszerű határozottságra.“

És a nemzet követte őt, akkor is, midőn a programot megváltoztatta, követte egész a válutig.

Verbőczy szónoki hatalmának következménye lón a másfél századig önálló Erdély, Kossuth szónoki varázsának következményeit az utókor fogja számba venni és feljegyezni.

* * *

Nem a véletlen, nem a pillanatnyi elragadtatás, nem is a forradalmi eszmék ragálya, s éppen nem egy ember szónoki hatalmának varázsa, hanem hosszú előzmények természetes fejleménye volt mind az, mit az 1848-ki rendi országgyűlés teremtett; de azt nem tagadhatni, hogy a végkifejlés esélyére nézve befolyással voltak azon tényezők is.

Hosszszú, akadályokkal rakott, rögzös út áthaladása után, rögtön a magaslaton találta magát a nemzet; egy meredek lejtőn kell még átrohanni, s ott a régen óhajtott czél. Tétovára nem volt idő, mert ha önként nem megyünk, lelöketünk, vissza térni épúgy lehetetlen mint megállapodni. A nemzet határozott, bátran ereszkedett a lejtőre, s a nélkül hogy kezét vagy lábát öszvezúzta volna, czélnál volt.

Sajnos, hogy a lejtő útja síkos levén, a czélnál tovább futott, vagy ha jobban tetszik, tovább tolatott.

Bátran és biztosan állithatjuk, hogy maga az országgyűlés, nem haladt túl a czélponton.

A törvényekben melyeket alkotott, nincs semmi forradalmi, nincs semmi mi az állam lételét, az állami kapcsolatot veszélyeztetné, vagy a haladást lehetetlenné tenné.

Azt azonban tagadni nem lehet, hogy a fentebbi két szempontot kivéve, még akkor biztosan kiszámítani s meghatározni nem lehetett, hova és mennyire fog terjedni a törvényekben letett elvek hatálya, mi lesz közelebbi és későbbi következménye.

Hosszszabb, békés és nyugodt időszak kivántatott volna arra, hogy biztosan meghatározhassuk: feltartható-e és mily mérvben a nádori teljhatalom? öszvefér-e és mennyiben a külön hadsereg a monarchia biztonságával? van-e alap és elég érettség a nemzetben a felelős parlamenti kormány rendszer tartós meghonosítására? egyeztethető-e és mennyibe ezen rendszer a municipalis önkormányzattal? tág-e, szűk-e a megállapított választóképeség? általában meg van-e a helyes arány a fentartó elemek és szabadság kivánalmi közt? ki tudta volna akkor meghatározni, mily intézkedést fognak követelni a monarchia két külön alkotmányos

részének közös viszonyai? ki tudna mind e kérdésekre ma is biztosan megfelelni?

Minden felelet csak az elméletből veheti érveit, tapasztalat utáni érveket nem hozhat elő senki.

A nyugodt idő, mely a gyakorlat hatályát kifejtette volna, hiányzott s hiányzik ma is.

Egyik fél — a hatalom, az elmélet útján megtámadta azon törvényeket, s ma ezen támadás okozta zavarokra, mint tapasztalatra hivatkozik azok ellen. Az okot okozatnak véli, vagy az okokat feleseréli.

A nemzet is és hatalom is követtek el hibákat.

Amaz, midőn túl ment a czélon s eltért a hagyományos politika irányától, kitevén magát a lehetőség veszélyének, hogy nyugot által fegyverrel hódíttassék meg.

Emez, midőn a nemzet által békére nyújtott kezét ridegen visszataszította; midőn a zavar elfojtása végett külségélyhez folyamodott; midőn a boszszu uralmát a kellő mértéken túl meghosszabbította; midőn a gyümölcs elsajátítása végett, kivágta magát a termő törzsöt; midőn a birodalom fenállhatásának egyetlen alapját ignorálva, kétes kimenetelű kísérletekhez folyamodott, midőn a historiát megtagadta s elméleti tabula rását csinált; midőn az állam alakulás alapjául, a kölcsönös érdek helyébe, a nemzetiségi eszmét elfogadta, vagy legalább elfogadásának látszatára magát felhasználtni engedte.

Sajnos hogy mind ezen politikai hibák, azon uralkodó kormányzásához vagynak köttetve, kinek személyes tulajdonai teljesen képesek arra, hogy hódolatunkat kivivják, s a mi tulajdonaink alkalmasak arra, hogy az ő rokonszenvét kiérdemeljék.

Ismerjük el, hogy ezen rokonszenv kifejlődését

hoszszu ideig gátolták a viszonyok visszássága, s az általunk elkövetett politikai hiba és ismerjük el hogy nem ok nélkül gátolták.

A forradalom hatályának korszaka még nincs befejezve: de két mentő horgony megmaradt számunkra. Nyugot által, mint még eddig soha, most sem lettünk meghódítva fegyverrel. Bár mit ítéljünk egyébként utolsó dictatorunkról ő e részben az alakot is megmentette. Annyi különböző absolutisticus rohamok ellen, inertiánk erejével megmentettük az országos önhatóság és alkotmányosság elvét.

E két horgony mellet, két nevezetes lépés történt a kibonyolodás felé. Egyik a nemzet részéről, midőn 1861-ben a multakra ünnepélyesen fátyolt vetett; a másik a fejedelem által, midőn az alkotmány eljárás elméletét elvetve, azt elvben elismerte.

Az alkalom nyitva van, a kölcsönösen közeledő lépések megtételére.

IX. FEJEZET.

Az osztrák állammali szövetkezés eredménye.

Átfutva a fentebbi vázlatban hazánknak a Habsburg dynastia alatti történetén, megfelelhetünk e munka 1-ső fejezetében feltett azon 4-ik kérdésre:

Megcsalta e az önfentartási ösztön nemzetünket, midőn a Habsburg dynastiát a magyar trónra meghíván az által a szomszéd nyugoti tartományokkal, a fejedelem személye kötelékénél fogva, államszövettségbe lépett?

Véleményem szerint egész határozottsággal nemmel felelhetünk.

Számtalan viszontagságok közt, megfogyva bár, de törve nem, fentartottuk az országot mint egészet régi határai közt, mint jogilag önállót mint alkotmányost; megőriztük fajunk nemzetiségét s annak a hon határain belőli hegemoniáját; haladtunk a polgárisodásban, s biztosítottuk a tovább haladást.

A velünk egykoru, vagy nálunk idősebb középkori szomszéd államok többnyire ennyi szerencsében sem részesültek.

A keleti császárság régen elenyészett; népei századok óta barbar hódítók járma alatt nyögnek.

A nyugoti német császárság mint ilyen megszűnt létezni, s helyét a polgárisodásban, miveltségben s jólétben előhaladt, de apró, és politikai hatás nélküli államok foglalták el.

Lengyelország felosztva, s jövője iránt kétségbe esve hozza áldozatait koronkinti nemzedékei virágjából.

Csehország nem csak önállóságát, de alkotmányát és nagy részben nemzetiségét is elvesztette.

A burgundi, és a francia területen létezett több királyságok, a spanyol önálló tartományok, Scotia, Irland rég elvesztették önállóságukat, s némelyik nemzetiségét is.

A nálunk fiatalabb állam, az ozmán birodalom, tengeti ugyan még önállóságát, de a civilisatióban elmaradt tőlünk.

De hát megmaradásunknak az-e az oka, mert az Ausztria birodalomhoz csatlakoztunk?

A következő okok, igennel kényszeritenek felelni:

a) A civilisatio érdekei, Europa biztonsága azt követelték, hogy itt, Europa közepén, egy nagy és erős állam alakuljon. Magyarország középkori határai közt sem elég nagy, sem elég erős nem volt e követelménynek megfelelni. Határait a nyugoti és keleti nyomás miatt nem terjeszthette, s ezért és több benső okok miatt is, erejét ki nem fejthette. Szüksége volt hát oly szövetségre, melyben önállósága megőrzése mellett, a fentebbi követelménynek megfelelni ígérkezzék.

b) A szövetség, melybe lépett, míg egyfelől a keleti hatást paralyálta, más felől a nyugoti nyomásnak vagy elnyomásnak is élet vette. Mert míg nyugot, illetőleg a német elem egy részről némileg kielégítve látta magát az által, hogy a magyar trónra német fejedelem s német befolyás jutott, más felől zálogot nyert az iránt, hogy a magyar nemzet sem önállólag sem mással szövetkezve, az ő érdekei és biztonsága ellen, ellenségkép fel nem léphet; s így, mert kelet ellen is védbástyaül tekintette, önfentartási ösztönből nyugot hatása megállapodott azon pontnál, hol megsemmisülésünk kezdődött volna.

c) Az uralkodó ház érdeke kivánta, hogy a ma-

gyar birodalom se be ne olvasztassék a német császárságba, sem annak egyenes befolyása alá ne juttassék: mert hogy a választástól függő koronára való igényének, s ottani hatalmának biztosítására kellő hatást gyakorolhasson, szüksége volt attól független uralom segélyforrásaira.

d) más felől, hogy az uralkodó ház hatalmának túlsúlya a mind inkább önállóságra vergődött német fejedelmek uralkodó jogait fel ne szivhassa, ezeknek állott érdekekben, hogy Ausztria, Magyarország beolvasztása által, az egyénsúly mérlegét ellenök ne fordítsa. Ezen okokból őseink hazánkra nézve szerencsének tartották azt, hogy a magyar király egyszersmind német császár is.

e) I-só Leopold óta az osztrák uralkodó ház, a német birodalomtól független, saját állandó nagy hadsereggel bírván, megszűnt ugyan a német birodalmi kapocs fontossága s növekedett ránc nézve a veszély, hogy a kormányon ülő férfiak azon, még ugyan határozott alakot nem nyert, de elvitázhatlanul kitüzött törekvése, — az osztrák uralom alatti külön országokból, egy központositott birodalmat alkotni, teljedsébe megy: de az eféle többször s több alakban tett kísérleteknek ellentállani, s azokat meghiusítani, mindenkor elég erővel birtunk. S ezen erőnek ma is élő öntudata elegendő bizonyíték arra nézve, hogy őseink nem követtek el hibát, midőn oly szövetségbe léptek, melynek hatását a nemzet ellensúlyozni képességgel bír.

Ha gyengébb lett volna a hatalom, melylyel szövetkeztünk, a szövetkezés célja, a keleti hatás elleni védelem nem lett volna elérhető; ha tulnyomólag erősebb, nem tarhattuk volna fel alkotmányos önállásunkat. A német birodalomnak nem állott érdekében ezen

túlnyomó erőt kölcsönözni, s így a personális unio alapján lett szövetségünk, kölcsönös érdekeinket elégité ki.

f) Az osztrák birodalom népeinek érdeke sem kívánta, hogy önállóságunk megsemmisíttessék: mert a birodalomban egyedül mi tartottuk fel a szabadság és alkotmányosság elvét, melylyel ha mi birunk, ők is előbb elérhetni remélették, mintha mi is elvesztünk volna.

h) érdekében állott különösen a német népnek, hegy alkotmányunkat és vele öszveforrt nemzétiségünket megőrizzük: mert ha mi megszűnünk alkotmányos magyar nemzet lenni, mi ránk nézve egyenlő a végelpusztulással, helyünket nem a német, hanem a szláv elem foglalta volna el, Ausztria pedig mint szláv állam, tartósan fen nem állhat.

i) De nem állott érdekében magának az uralkodó háznak sem, hogy Magyarországot akár absolut hatalom alá kényszerítse, akár a birodalomba beolvaszsa: mert a leigázott nemzet kevés súlyt kölcsönzött volna a birodalomnak. Hogy mindez ismételve megkísértetett, azon aberrationak tulajdonitható, melyet gyakran elkövet a korlátlan vagy korlátlanságra vágyó hatalom, rendesen saját kárára.

k) Mind ezen okok, mind ezen érdekek azon idő szerint nem voltak feltalálhatók más szövetségés lehető esélyeiben.

A törökkel nem szövethetettünk, az csak hódolatot fogadott el nem szövethetést; vele és általa elválasztattunk volna nyugottól, a polgárisodástól, s vagy hitünket vagy nemzétiségünket, vagy mindkettőt fel kellett volna áldozni.

Erdély, sőt némileg a Dunai tartományok is,

azért nem lettek törökké, mert Magyarország állott. A Lajtáig terjedő török birodalom más irányt adott volna Europa alakulásának s a polgárisodás haladását fel tartoztatta volna.

A német birodalomba, egy önálló fejedelem alatt nem olvadhatott be Magyarország, mert ez esetben a Habsburgház uralmi vágyaival és a törökkel egyszerre megvívni képtelen lett volna, és Németország egyiktől sem oltalmazott volna meg.

A szomszéd tartományok sem önállósággal, sem erővel nem birtak, Lengyelország magával meghasonlva, ha távolsága számba nem vétetik is, sulykölcsonzás helyett éjszaki bonyodalmakba sodort volna, s nyugot és kelet ellen csak egy áron lettünk volna megvédve: az orosz iga árán.

1) Önerónkkal középkori önállásunkat fen nem tarthattuk, nem, még azon esetre sem, ha belső okok erőnket meg nem zsibbasztják: mert a nyugoti és keleti hatás egyiránt ellenséges irányú, egyiránt nyomasztó volt, előbb hajlandók egymásközti osztályra, mint engedésre.

Ezen igazságot el kell ismernünk, még ha sértené is nemzeti öntudatunk hiúságát; de észszerüleg nem is sértheti azt, mert a nehézségek közti menekülés emeli és nem sérti az öntudatot.

Áldjuk őseinket, kik minden akadályok közt megtalálták a helyes utat, és kövessük nyomdokaikat.

X. FEJEZET.

A nemzet jövője.

Ennyi vizsályok közt, küzdve és annyiszor menekülve, épen e mai válságos perczekben nem felesleges azon kérdés:

Van-e világtörténelmi oka fenmaradásunknak? bevégeztük-e hivatásunkat, van-e még jövőnk?

Ha magunkat önámításban ringatni nem akarjuk, észrevehetjük, hogy mind a német, mind a szláv elem, ma, ezer évi itt létünk után is, kételkedésben van állami jogosultságunk iránt, és találtatik közöttük nem egy, ki saját nemzete érdekében előnyösnek tartaná, ha viszszamennénk oda, honnan jöttünk. Az ilyenek azt hívnék örömet, minek teljesülését óhajtanák, a feltett kérdésre nemmel fognak felelni, és előhoznak több érvet állításuk támogatásául. Elmondják, hogy a magyar nemzet csak negatív, ellenzéki képességgel s annak czafrangjaival bír, mint a szónoki tehetség; de alkotni rendezni, fentartani nem képes; a jármot ugyan nem tűri, de a szabadsággal élni nem tud; egyedül aristocraticus légkörben élhet, a democratiában el fog csenevészni; fajszaporítási képessége csekély lévén, heves vérmérséklete s túlzásai, s különösen a gyenge nemzedék nem ápolása folytán a halandóság nagyobb arányban apasztja, mint a többi különben is szapora fajokat, miért ezek által számarányban túlszárnyaltván, a tovább fel nem tartóztatható democraticus viszonyok közt előbb anyagilag, majd szellemileg, végre politikailag is túl fog szárnyaltatni. Elmondják, hogy az így túlszárnyalt nemzet, egyébként is testvér és rokon nélkül áll-

ván, mint a saját földéből kivett s a honos növények által beárnyékolt fa, ha még oly délezeget és erős is különben, lassanként el fog száradni, és szerintök ezen kiszáradás, aránylag csak rövid idő kérdése.

Ha elszorul is szívünk, midőn az előadott érveknek igazságát nagy részben el kell ismernünk, még is a nélkül, hogy ábrándokba ringatnánk magunkat, higgadt megfontolás után biztosan védhetjük azon állítást, hogy ezen nemzet nem ok nélkül él itt, és így jövője is van.

Bár mennyire változtak is az európai viszonyok, haladt a polgárisodás, változtak az államok és azok érdekei: lényegben és legfőbb vonásokban, ma is ugyan az Közép-Európa helyzete, mint volt ezer év előtt.

Arnulf császár a német elem segélyére hívta e földre őseinket a szlávok ellen, ezen segélykérés ma sem vesztette el érvényét.

A IX. században a német elem e földön nem volt képes államot alkotni: ma ugyanazon okoknál fogva nem lenne képes.

Németország, ma inkább mint ezer év előtt, apró államok szövetsége lévén, nem bír az összpontosított erőnek hatásával és politikai súlyyával; és így nem elég erős arra, hogy a nagy szláv tömeggel élethalál harcra keljen, annyival inkább nem képes arra, hogy azt, a nemzetiségi öntudat felébredése után, beolvassza. S ha talán a jövő, hosszú küzdelmek árán az egységet megalapítandja is, soká, talán soha nem lesz kényszerítve arra, hogy délkeleti Európában önfentartása végett egy új német állam alakításának küzdelmeibe bocsátkozzék; önfentartása érdekében egy semleges vagy szövetséges elem szomszédsága a biztonság több

előnyeivel kínálkozván, mint a kétes kimenetelű hódítási kísérletek.

A szláv elem, ma is mint ezer év előtt, több ágakra oszlik, melyek jellemöket, érdekeiket, vágyaikat illetőleg maig sem közeledtek egymáshoz; a civilizációban aránylag mindegyik hátramaradt; külön véve egyik sem bir beolvasztási képességgel; a melyik pedig hódítási képességgel bir, annak kormányzata ellentétben áll a szabadság és nyugoti műveltség érdekeivel, és hivatása éjszakkelet, nem nyugat felé irányul.

Ha ezen kiváló ág maga, vagy a többiekkel tömörülve, a mi földünkön államot alakítván, közvetlen állami szomszédságba jőne a német elemmel, a nehézkedés törvényénél fogva, a surlódás, majd az élethalál harez kikerülhetlenné válnék, a polgárisodás veszélyére.

Ezen veszély elhárítása végett, a szükségesség követelményeként kell létezni egy semleges elválasztó elemnek, mely mindegyiknek és a polgárisodásnak érdekében, a világbéke, a külön fajok önálló fejlődése, s a haladás biztosítása kapcsául szolgáljon.

E semleges elem, ezen kapocs, mi vagyunk.

Kelet és délkelet jövője az egész, de főleg Közép-Europa jövőjével szoros viszonyban van. Képes lesz-e ott az ozman törzs fentartani uralmát és meddig? fog-e támadni egy második prófétájok, ki az Izlam mámorából kiragadván, a nyugoti polgárisodásnak megmentse e nemes és őserrejű fajt; vagy végképpen megmarad az ásiatalismus bilincseiben, mely előbb utóbb de mulhatlanul visszaszorítja Ásiába? még ma biztosan meghatározni nem lehet. De mindkét esetben nehéz vajudások közt fog Kelet-Europa rendezett állam-viszonyokba helyezkedni. Ezen vajudásokkal járó bonyodalmak körébe bevonathatik Közép-Europa is, főleg az osztrák

birodalom; s ezek közt mi, védőleg vagy támadólag, közbenjárólag vagy semlegesítőleg, inkább vagyunk szerepre hivatva, mint a merőben nyugoti jellemű német elem.

De nemcsak a német és szláv fajok, nemcsak nyugot és kelet, a civilisatio és barbarismus közti közvetítés a mi hivatásunk.

A magyar nemzet, és ez méltán az ő legnagyobb büszkesége, a legnehezebb viszonyok között, szakadatlanul fentartott és megőrzött egy elvet, még akkor is, midőn egész Európából száműzve csak a Szigetországban talát menedéket, az alkotmányos szabadság elvét; ezért küzdött, vérzett és fogyott, de hozzá soha egy perczig hűtlen nem lett. A szláv törzs egyes ágai ezen vérrel őrzött alkotmány menhelyében találtak menedéket és éltek jobb napokat mint többi rokonai; itt mentették meg jövőjük horgonyát a délszlávok; s talán utódaik hálásabban fogják ezt elismerni, mint a jelen nemzedék, mely lábai alól kirugván a multat és jelent, a légben kapkod bizonytalan jövő után.

A polgárisodás, az alkotmányosság, nyugot és kelet, szláv és német fajok érdekei, nem csak megengedik tehát, de sőt követelik, hogy itt ezen a földön magyar állam létezzék; míg pedig ezen történelmi követelmény s annak okai meg nem szűnnek, a magyar nemzet történelmi missioja sem szűnik meg.

A legnyugottabb meggyőződéssel felelhetünk tehát a feltett kérdésre: a magyar uemzetnek hivatása még meg nem szűnt, s így jövője is van.

XI. FEJEZET.

Politikánk iránya.

Ha hivatásunkat ismerjük, nem nehéz politikánk irányát, legalább elméletben és legfőbb vonásokban körvonalozni.

Korunk iránya sem tér el, a történelmi emberiség azon törekvésétől, melyszerint a haladás és polgárisodás érdekében, folytonosan nagy államok alkotásában vajudott, ezen általános irány mellett, egy Közép-Európai nagy állam létezését pedig Europa biztonsága is követeli. Ki ezen tétel igazságát elismerni hajlandó, kénytelen belátni azt is, hogy sehol, talán az egész földön, nem nehezebb nagy állam fentartása mint itt. Dél-nyugoton, és délen a latin fajok, éjszakon a skandináv és szláv elem, éjszaknyugoton a germanok nyelv, faj, jellemrokonsága földrajzi s más természeti viszonyok egyformasága, nyugoton a cultura, éjszakon a még sokáig tartható kényuralom hatalma, s a historiai alakulás érvényénél fogva, kevesebb nehézségek mellett alkothattak s tarthatnak fen nagy államokat. Ellenben itt a délkeleti Közép-Európában, mind a földirati mind az ethnographiai, mind a historiai viszonyok nehezítik a nagy állam fentartását; annyira, hogy valóban bámulnunk kell azon érdek-közösség erejét, mely lehetővé tette, hogy egy család körüli csoportulás folytán, oly ellentétes elemek századokig egy államszövetségben maradhattak.

Mint a történelem fonalán kimutatni igyekeztünk, mi magyarok magunk középkori országterületünk mellett, szövetség nélkül, e nagy államot nem voltunk

képesek megalkotni, és a mi mindenek fölött lényeges, ma sem vagyunk.

Politikánk egész iránya attól függ, elismerjük-e teljes meggyőződéssel ezen tétel igazságát.

Volt idő, midőn nekem is kételyeim voltak e fölött, s ifjui lelkesedéssel álmodtam a „Hungaria fara de se“ szép álmait. És nem az átélt csemények, nem is a lecsilapult vér, hanem történelmi tanulmányaim vezettek azon tétel valósága iránti keserű meggyőződésre.

Ki velem egy véleményen van, méltán teheti a kérdést, melyik azon szövetség, mely ránk nézve előnyösebb és lehetséges is, Ausztria-e, kelet-e, délkelet-e, éjszak-e, vagy nyugot, vagy egy dunavölgyi confoederatio, a Németországhoz csatlakozandó osztrák-német tartományok kizárásával?

Elismerem, hogy e kérdés taglalásánál a törvényességi s híiségi kötelezettség, csak egy feleletet tesz lehetségessé, én mind azon s más lehető okok mellőzésevel, meggyőződésből hiszem, hogy valamint a 16-ik század elején, úgy ma is legelőnyösebb lehetséges szövetség a fejedelem személye közösségének köteléke által öszvetartott osztrák birodalmi szövetség.

E tételt indokolni feleslegesnek tartom, mert a sajtóviszonyok nem engednék meg a netalán ellenvéleményük részéről a czáfolatot.

Mondhatná valaki, hogy ezen tétel iránt nem kell meggyőződést szerezni, ez tény, melyet elfogadni kötelesség, tagadni felségsértés.

Én e véleményt nemcsak nem osztom, de sőt erősen hiszem, hogy politikánk alapjának és irányának meghatározása attól függ, miként vagyunk azon tétel iránt meggyőződve.

Ha abban kételkedünk, hogy Ausztriávali szö-

vetségünk országos alkotmányos és nemzeti érdekeinkkel összevegyeztethető-e? vagy ezt épen tagadhatjuk: ez esetekben, politikánk feladatául a szövetség szétbontását kell kitűzni s jó előre szétnézni a jövő szövetség iránt. E politika lehet határozott és következetes, átlátzó az ösvény, melyet ennek a közös ügyek és nemzetiségi kérdésekben követni kell.

Szintén tiszta és határozott a helyzet, ha meg vagyunk győződve, hogy Ausztriávali szövetségünk, az adott viszonyok közt érdekeinkkel inkább összevegyeztethető, mint bármely más lehetséges szövetkezés.

Azok vagynak félszeg helyzetben, kik ezt el nem ismervén az ellenkező politika terére lépni, elég bátorsággal nem bírnak.

Nekünk, kik e nézethez nem csatlakozunk, szövétnekként világol őseink hagyományos politikája, kik eszélyesen megtudtak alkudni a körülményekkel, midőn arra szükség volt; mint az ellentállási záradék eltörlése, az örökösödés és a *pragmatica sanctio* elfogadása alkalmával; kik minden erejükkel ellentálltak minden oly kísérletnek, mely e szövetkezés czélját önállásunk, alkotmányunk és nemzetiségünk biztosítását fenyegette; kik soha nem feledték el, hogy noha elfogadtuk nyugot vallását és culturáját, de érdekeink kelet által is érintve vannak, s a kettő közti egyensúly mérlegét, az adott viszonyokhoz képest többnyire helyesen eltalálták.

E politika megmutatja az irányt, melyet a közös ügyek és nemzetiségi kérdésekben, a délszlávok és románok irányában követnünk kell.

Ezen politika mentheti meg nemzetünket azon, talán késő jövőben, de minden lehetőség szerint kitörendő nagy harcokban, mely az olasz és német egy-ség s a keleti viszonyok kifejlődése után a szláv és né-

met elem közt fog vivatni, mint megmentette a mahomedan és keresztyén népek közti hoszszú tusák alatt.

Sajnos hogy ezen lehetőséget a németek különösen a bécsi centrálisták teljesen figyelmen kívül hagyják; pedig a szláv kérdés megoldása nehezebb lesz mint a magyar kérdés megoldása, kivált ha annak kulcsát ők magok készakarva elvesztik.

Véleményem szerint tehát nekünk, sőt utódainknak is ragaszkodni kell ősaink politikájának fő irányzatához: de szükség azt a kor és viszonyok követelményeihez alkalmazni.

Különösen két feladat látszik előttem sürgetőleg követeltnék.

1) Szükséges magokkal azon nemzetekkel, melyekkel egy uralom alatt élünk, szorosabb nemzetközi szövetségbe lépünk, barátságosan elintéznünk közös viszonyainkat, tisztázni helyzetünket, s biztosítani kölcsönös érdekeinket.

Ezt követeli anyagi és szellemi érdekeink sokszoros érintkezése. Alkotmányaink kölcsönös méltánylata, az absolut irányzat elleni kölcsönös vállvetés, haladásunk akadálytalanná tétele.

2) Törekednünk kell Ausztria magasabb politikája vezetéséhez aránylagos befolyást biztosítani.

Hiában ámitanánk magunkat azon tévhittel, hogy mi elég vagyunk magunk magunknak; a legkiterjedtebb municipalis szabadság, még ha biztosítva volna is, nem óvja meg többé érdekeinket, ha ott, hol a külpolitika, a kereskedelmi érdekek, a nép vére és vagyona felett rendelkeznek, befolyásunk nincs, írott malaszt marad mind szabadságunk mind alkotmányunk.

Ezen két czél elérése végett szükséges, országos önállóságunk megóvása mellett eddigi municipalis sepa-

ratismusunkból kilépni; mikor, mennyire, mily biztosítékok s fentartások mellett? e kérdésekre minden egyes esetben eszélyesen kell határozni a nemzetnek.

E soroknak s e sorok szerzőjének nem lehetett czélja részletekbe bocsátkozni; ez a tényleges és napi politika feladata; szerző pedig csupán elmélkedik és tanulmányoz.

Mondhatják és mondani is fogják sokan, hogy a politika teréni elmélet hiu idővesztegetés. Lehet, hogy igazok van.

Szerző bátorodik más véleményben lenni, azt tartván, hogy mivel a történelemben hézag nincs, az öszvefüggés és fejlődés lépcsőzetét és annak okait firkészni, észlelni, s belőle tanuságot meríteni, practicus hasznót eredményez.

Ily hatást nem tulajdonít szerző ezen igénytelen soroknak, óhajtaná azonban, ha lenne azon sikerök, hogy erősebb szellem erősebb tollal tisztázná az itt felületesen vázolt eszméket; így lenne elérve azon czélja, hogy eszmecsere által okuljon a nemzet saját érdekében. Mert:

Felix qui poterit rerum cognoscere causas.

Tartalom.

	<i>Lap.</i>
I. Fejezet: Elmélet	5
II. Fejezet: A magyar állam alakulása	10
III. Fejezet: A magyar királyság miért nem alakulhatott tartósan nagy állammá?	17
IV. Fejezet: Nyugoti hatás	21
V. Fejezet: Keleti hatás	38
VI. Fejezet: Az oszman hatás következményei	53
VII. Fejezet: Az osztrák uralom hatása és következményei	67
VIII. Fejezet: Az utolsó forradalom okai	142
IX. Fejezet: Az osztrák állammali szövetkezés eredménye	182
X. Fejezet: A nemzet jövője	197
XI. Fejezet: Politikánk iránya	201
